

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ
ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

Διπλωματική Εργασία

**Οι Ρωσο-Τουρκικές σχέσεις από το αποτυχημένο πραξικόπημα του
καλοκαιριού του 2016 μέχρι και σήμερα**

Επιβλέπων Καθηγητής: Σπυρίδων Λίτσας

Αριστείδης – Άγγελος Ζουμπάκης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2018

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Αριστέιδης Άγγελος Ζουμπάκης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 – ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	5
Θεωρήσεις και Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων	5
Κυρίαρχα Δόγματα στις Ρωσο-οθωμανικές και Ρωσο-τουρκικές σχέσεις	12
Στρατηγικές των Κρατών	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 – Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ	21
Ιστορική Αναδρομή	21
Οι Θεωρητικές Δομές της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής	27
Το «Εγγύς Εξωτερικό» (Near Abroad)	34
Η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στα Χρόνια του Πούτιν	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 – Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ	39
Ιστορική Αναδρομή	39
Οι Θεωρητικές Δομές της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	45
Το Ενδιαφέρον της Τουρκίας για τις Πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες	52
Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στα Χρόνια του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 – ΟΙ ΡΩΣΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 2015	59
Οι Ρωσο-οθωμανικές Σχέσεις	59
Οι Ρωσο-τουρκικές Σχέσεις Μετά τη Δημιουργία του Τουρκικού Κράτους	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 - Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΙΣ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟ 2015 ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	69
Η Κατάρριψη του Ρωσικού Σουκί από την Τουρκική Αεράμυνα	69
Τα Ρωσικά Αντίποινα και οι Επιπτώσεις τους	73
Το Αποτυχημένο Πραξικόπημα της 15 ^{ης} Ιουλίου 2016	75
Η Αποκατάσταση των Ρωσοτουρκικών Σχέσεων	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 - ΟΙ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ 2016 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ	85
Η πολιτική διάσταση	85
Η οικονομική διάσταση	87
Η διάσταση της ενέργειας	88
Η στρατιωτική διάσταση	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 – ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	91
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	96
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	97

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης επικράτησε η αντίληψη ότι η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) προς την ανατολή και το νότο θα ήταν η κυρίαρχη τάση, με τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες και την Τουρκία αλλά ακόμα και τη Ρωσία να επιδιώκουν την ευρωπαϊκή τους προοπτική. Τριάντα χρόνια μετά είναι προφανές ότι οι γεωπολιτικές εξελίξεις είναι πολύ διαφορετικές. Τόσο η Ρωσία όσο και η Τουρκία διακρίνονται από έντονο σκεπτικισμό απέναντι στην Ευρώπη, ενώ έχουν βελτιώσει θεαματικά τις μεταξύ τους σχέσεις.

Παρά τα διαχρονικά αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα Ρωσίας – Τουρκίας, οι δύο χώρες έχουν προσεγγίσει αρκετά η μια την άλλη τα τελευταία χρόνια, βρίσκοντας αμοιβαίο συμφέρον στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων και στην προώθηση έργων στον τομέα της ενέργειας. Η τουρκική ηγεσία θεωρεί ότι υπάρχουν κοινά στρατηγικά και οικονομικά συμφέροντα, ενώ η Ρωσία θεωρεί την Τουρκία ανεξάρτητη από τα δυτικά κέντρα ισχύος (Μηνάγιας, 2011). Ερντογάν και Πούτιν έχουν υπογράψει ενεργειακές συμφωνίες ήδη από το 2009, καθώς οι Ρώσοι έχουν βρει στην Τουρκία έναν εναλλακτικό ενεργειακό διάδρομο από τον Καύκασο στην Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή, ενώ οι Τούρκοι προωθούν το ενεργειακό τους σχεδιασμό, συμπεριλαμβανομένης και της πυρηνικής ενέργειας, με ρωσική τεχνογνωσία. Η κοινή γνώμη των δύο χωρών έχει αποκτήσει φιλική στάση, καθώς εκατομμύρια Ρώσοι τουρίστες συρρέουν στα τουριστικά θέρετρα της Τουρκίας κάθε χρόνο, ενώ πλήθος τουρκικών αγροτικών προϊόντων εξάγεται στη Ρωσία.

Η ευφορία στις σχέσεις των δύο χωρών επισκιάστηκε από το συμβάν της κατάρριψης ρωσικού αεροσκάφους Su-24 από τουρκικά F-16 κοντά στα Τουρκο-συριακά σύνορα το Νοέμβριο του 2015. Η αντίδραση της ρωσικής πλευράς ήταν άμεση με την επιβολή κυρώσεων κατά της Τουρκίας, οι οποίες είχαν έντονες οικονομικές συνέπειες. Ωστόσο μετά τη συγγνώμη του Ερντογάν για το περιστατικό και το αποτυχημένο πραξικόπημα στην Τουρκία του Ιούλιο

του 2016, οι χώρες επαναπροσέγγισαν η μια την άλλη και μάλιστα εμπλούτισαν τη συνεργασία τους σε περισσότερους τομείς. Η δολοφονία του Ρώσου πρέσβη στην Άγκυρα τον Δεκέμβριο του 2016 δεν ήταν ικανή να αποτρέψει την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων. Επιπλέον από τις αρχές του 2017 έχει δημιουργηθεί ο άξονας Ρωσία – Ιράν – Τουρκία, ο οποίος μέσω της διαδικασίας της Αστάνα επιχειρεί να προωθήσει μια ειρηνευτική διαδικασία στη Συρία, η οποία εξυπηρετεί τα συμφέροντα των τριών χωρών.

Σκοπός της εργασίας είναι να μελετηθεί η εξωτερική πολιτική και οι διμερείς σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, να αναλυθούν οι συνθήκες που ευνόησαν την επαναπροσέγγιση των δύο χωρών από το 2016 και μετά, καθώς και να αναζητηθούν οι μακροπρόθεσμες προοπτικές των σχέσεων αυτών. Περιορισμοί στην ανάλυση μας αποτελούν αφ' ενός το γεγονός ότι τα περιστατικά του 2016 είναι πολύ πρόσφατα με αποτέλεσμα να μην υφίσταται επαρκής αριθμός ακαδημαϊκών πηγών και αφ' ετέρου ο ίδιος ο δυναμικός χαρακτήρας της εξέλιξης των ρωσοτουρκικών σχέσεων. Για το λόγο αυτό θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες που δημιουργούν αυτή τη δυναμική μελετώντας την πορεία των ρωσοτουρκικών σχέσεων διαχρονικά.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε 7 κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις θεωρήσεις και θεωρίες των διεθνών σχέσεων που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τις διάφορες σχολές σκέψης που διαμόρφωσαν την εξωτερική πολιτική Ρωσίας και Τουρκίας. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στα κυρίαρχα δόγματα που εφαρμόστηκαν στις σχέσεις μεταξύ της Ρωσικής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη συνέχεια μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Τουρκίας και τέλος μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας και Τουρκίας. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις κυριότερες στρατηγικές των κρατών, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να εντοπίσουμε τις πιθανές επιλογές των δύο κρατών για τις μεταξύ τους σχέσεις μελλοντικά.

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην εξέλιξη της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας. Αρχικά γίνεται μια συνοπτική αναδρομή στην ιστορική διαδρομή από το Βασίλειο των Ρως, στη Ρωσική Αυτοκρατορία των τσάρων, στη συνέχεια στην Οκτωβριανή Επανάσταση και στο σχηματισμό της ΕΣΣΔ, στον Ψυχρό Πόλεμο και στην πτώση του Ανατολικού μπλοκ και τελικά στη

Ρωσική Ομοσπονδία και την εποχή Πούτιν. Η ιστορική αναδρομή θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε τις προσλαμβάνουσες από το ιστορικό παρελθόν που επηρεάζουν τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, αλλά και τα εθνικά συμφέροντα της Ρωσίας. Ακολούθως αναλύονται οι διαφορετικές σχολές σκέψης που διαμόρφωσαν διαχρονικά τη Ρωσική Εξωτερική πολιτική. Γίνεται επίσης αναφορά στο «εγγύς εξωτερικό» στο οποίο δίνει έμφαση η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας τα τελευταία 20 χρόνια. Τέλος αναλύονται οι προτεραιότητες της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στα χρόνια που βρίσκεται ο Πούτιν στην εξουσία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η διαχρονική εξέλιξη της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας. Γίνεται αντίστοιχα μια συνοπτική αναδρομή στην ιστορική διαδρομή από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο Τουρκικό κράτος που οικοδόμησε ο Μουσταφά Κεμάλ για να καταλήξουμε στον μετασχηματισμό που συντελείται μετά την άνοδο του κόμματος ΑΚΡ στην εξουσία. Και εδώ θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις ιστορικές προσλαμβάνουσες που είχε η εκάστοτε κυβερνούσα ελίτ στην Τουρκία και οι οποίες διαμόρφωσαν την εξωτερική της πολιτική. Στη συνέχεια αναλύονται οι διαφορετικές σχολές σκέψης που επηρεάζουν τη χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Ακολούθως αναλύονται οι σχέσεις που έχει αναπτύξει η Τουρκία με τις Πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες, καθώς αποτελούν ένα πιθανό σημείο τριβής με τη Ρωσία. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανάλυση των προτεραιοτήτων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στα χρόνια που βρίσκεται στην εξουσία το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης.

Το τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται τις Ρωσο-οθωμανικές και εν συνεχεία τις Ρωσο-τουρκικές σχέσεις. Αναλύεται η εξέλιξη των σχέσεων αυτών και οι διακυμάνσεις που είχαν από συγκρουσιακές μέχρι συνεργατικές. Στη συνέχεια αναλύεται η ανάπτυξη των διμερών σχέσεων την περίοδο Πούτιν και Ερντογάν. Η ανάλυση αυτή θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε γιατί η κατάρριψη του ρωσικού μαχητικού και η επιβολή των ρωσικών κυρώσεων ζημίωσαν μακροπρόθεσμα τα συμφέροντα τόσο της Ρωσίας όσο και της Τουρκίας με αποτέλεσμα και οι δύο πλευρές να αναζητήσουν τρόπους επίλυσης της κρίσης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται τα γεγονότα του 2015, τα οποία οδήγησαν στη ρήξη μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Πέραν από το περιστατικό της κατάρριψης του ρωσικού αεροσκάφους, αναλύεται η κατάσταση που επικρατούσε στο μέτωπο της Συρίας και στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον, στοιχεία τα οποία οδήγησαν στη ραγδαία επιδείνωση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων. Ακολούθως εξετάζεται το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016 και πως αυτό επηρέασε τις ρωσο-τουρκικές σχέσεις και την τουρκική εξωτερική πολιτική γενικότερα.

Στο έκτο κεφάλαιο αναλύονται οι ρωσο-τουρκικές σχέσεις από το 2016 και μετά. Αναλύονται οι επιμέρους τομείς συνεργασίας των δύο χωρών και επιχειρείται να εντοπισθούν οι προοπτικές τους για το μέλλον. Τέλος στο έβδομο κεφάλαιο καταγράφονται διαπιστώσεις και συμπεράσματα από την ανάλυση που προηγήθηκε και επιχειρείται να γίνει μια προβολή στο μέλλον για την πιθανή εξέλιξη των ρωσο-τουρκικών σχέσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 – ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Για να αναλύσουμε τις Ρωσο-τουρκικές σχέσεις από το 2016 και μετά πρέπει να κατανοήσουμε πως οικοδομήθηκαν οι σχέσεις αυτές διαχρονικά. Ταυτόχρονα απαιτείται η κατανόηση των κινήτρων των δύο πλευρών, καθώς και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν οι μεταξύ τους σχέσεις. Το θεωρητικό υπόβαθρο των Διεθνών Σχέσεων μπορεί να μας παρέχει διαφορετικά εργαλεία ανάλυσης τα οποία θα συνεισφέρουν στην εξαγωγή συμπερασμάτων αλλά και στην καταγραφή εκτιμήσεων για την εξέλιξη των διμερών σχέσεων Ρωσίας - Τουρκίας. Ως βάση της ανάλυσης θα χρησιμοποιήσουμε τις θεωρήσεις των Διεθνών Σχέσεων. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένα δόγματα που παρατηρούνται στην εξέλιξη των σχέσεων αρχικά μεταξύ Ρωσικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη συνέχεια μεταξύ ΕΣΣΔ και Τουρκίας και ακολούθως μεταξύ Ρωσικής Ομοσπονδίας και Τουρκίας. Τέλος θα αναφερθούμε στις στρατηγικές των κρατών, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τα κίνητρα υιοθέτησης συγκεκριμένων συμπεριφορών και να επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε πιθανές στρατηγικές που θα ακολουθήσουν στο μέλλον.

Θεωρήσεις και Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων

Οι θεωρήσεις των Διεθνών Σχέσεων μας παρέχουν διαφορετικές οπτικές γωνίες για την κατανόηση της λειτουργίας της διεθνούς πολιτικής και των σχέσεων των παραγόντων του διεθνούς συστήματος. Μια θεώρηση δεν υπόκειται στο κριτήριο της διάψευσης αλλά γίνεται δογματικά αποδεκτή. Οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων βασίζονται σε θεωρήσεις και μας βοηθούν να καταλάβουμε πως λειτουργεί το διεθνές σύστημα και πως τα κράτη προσλαμβάνουν το ένα το άλλο (Κουσκουβέλης, 2010). Οι σημαντικότερες θεωρήσεις για την κατανόηση της συμπεριφοράς των κρατών είναι ο ρεαλισμός, ο πλουραλισμός¹, και για πολλούς μελετητές ο κονστρουκτιβισμός² (Walt, 1998). Επιπλέον για τις ανάγκες της εργασίας

¹ Καλείται επίσης φιλελευθερισμός και ιδεαλισμός

² Ο Κουσκουβέλης θεωρεί ότι ο κονστρουκτιβισμός δεν αποτελεί θεώρηση των Διεθνών Σχέσεων αλλά μια σειρά από επιστημονικές προσεγγίσεις για την κριτική κυρίως του ρεαλισμού.

κρίνεται σκόπιμο να εξετασθεί και ο μαρξισμός, ο οποίος επηρέασε την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ.

Ο ρεαλισμός διακρίνεται στον κλασσικό ρεαλισμό, στον νεορεαλισμό και στον επιθετικό ρεαλισμό και είναι η θεώρηση που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Για τον κλασσικό ρεαλισμό³, το έθνος-κράτος είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας του διεθνούς συστήματος. Τα κράτη ακολουθώντας την ανθρώπινη φύση έχουν την τάση να επιζητούν την κυριαρχία. Και στα δύο κράτη που εξετάζουμε στο πλαίσιο της εργασίας, η έννοια του έθνους δεν ήταν πάντοτε ξεκάθαρη καθώς και τα δύο προέκυψαν από την πτώση αυτοκρατοριών, της Ρωσικής αυτοκρατορίας και εν συνεχεία Σοβιετικής Ένωσης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αντίστοιχα. Τόσο η Ρωσική όσο και η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατοικούσαν από ένα μωσαϊκό εθνοτήτων με ιδιαίτερα φυλετικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά. Τα κράτη που προέκυψαν από την διάλυσή τους δηλαδή η ΕΣΣΔ και μετέπειτα Ρωσική Ομοσπονδία⁴ (Bazen, 2018) καθώς και η Τουρκία (Φράγκος, 2012, σ. 413), κληρονόμησαν αυτά τα χαρακτηριστικά. Και στις δύο περιπτώσεις έχουν γίνει διαχρονικά προσπάθειες για την οικοδόμηση μιας κοινής εθνικής ταυτότητας των κατοίκων τους⁵ (Bekus, 2010), γεγονός που καταδεικνύει πως οι ηγεσίες τους αναγνωρίζουν τη σημασία οικοδόμησης έθνους⁶. Βασικό αξίωμα στον ρεαλισμό είναι η αναρχία του διεθνούς συστήματος που δημιουργεί έναν συνεχή ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών (Bull, 2001). Κάθε κράτος επιδιώκει τη διαφύλαξη των εθνικών του συμφερόντων ακόμα και με τον πόλεμο. Όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια η Ρωσική και η Οθωμανική αυτοκρατορία είχαν διαχρονικά

³ Πρώτος εκφραστής του κλασσικού ρεαλισμού θεωρείται ο Θουκυδίδης. Άλλοι μεγάλοι θεωρητικοί του κλασσικού ρεαλισμού υπήρξαν ο Μακιαβέλλι, ο Χομπς και ο Κλαούζεβιτς.

⁴ Η κυρίαρχη εθνοτική ομάδα στη Ρωσική Ομοσπονδία είναι οι Ρώσοι σε ποσοστό 77%. Άλλες εθνοτικές ομάδες με πάνω από 1 εκ. πολίτες είναι οι Τατάροι, οι Ουκρανοί, οι Μπασκίρ, οι Τσουβάς, οι Τσετσένοι και οι Αρμένιοι. Η ύπαρξη πολλών εθνοτήτων ωστόσο δεν συνεπάγεται πάντα αυτονομιστικές τάσεις, καθώς η Ρωσική Ομοσπονδία έχει καταφέρει να επιζήσει σε αντίθεση με την ΕΣΣΔ που κατακερματίστηκε σε 15 κράτη.

⁵ Όσον αφορά στη Ρωσία πρέπει να σημειωθεί ότι τη σοβιετική περίοδο ακολουθήθηκε μια διαφορετική προσέγγιση από ότι στη Ρωσική Ομοσπονδία. Την μετα-σταλινική περίοδο χρησιμοποιήθηκε η κομμουνιστική ιδεολογία ως κοινό στοιχείο για την οικοδόμηση του κράτους, ταυτόχρονα όμως επιχειρήθηκε η βίαιη ενσωμάτωση των εθνικών μειονοτήτων στο ρωσικό έθνος. Ο Πούτιν έχει μια διαφορετική προσέγγιση διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας που βασίζεται στην παιδεία και την κοινή κουλτούρα.

⁶ Στην περίπτωση της Τουρκίας η προσπάθεια οικοδόμησης έθνους ξεκίνησε τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνεχίστηκε από τον Μουσταφά Κεμάλ.

συγκρουόμενα συμφέροντα και εισήλθαν σε πολλαπλές πολεμικές αναμετρήσεις. Τα κράτη αποτελούν ορθολογικές οντότητες που λειτουργούν με βάση το συμφέρον τους, δηλαδή επιδιώκουν την ασφάλεια και την επιβίωσή τους⁷ (Morgenthau, 1978). Η Ρωσική και η Οθωμανική αυτοκρατορία, δεν δίστασαν να συμμαχήσουν μεταξύ τους για να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους⁸ (Kürkçüoğlu, 2004, p. 142). Αντίστοιχα στις μέρες μας, από το πάγωμα των σχέσεων μεταξύ Ρωσίας – Τουρκίας με την κατάρριψη ρωσικού αεροσκάφους κοντά στα τουρκοσυριακά σύνορα το 2015, περάσαμε στη στενή συνεργασία τους μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα στην Τουρκία τον Ιούλιο του 2016. Η καταφυγή σε πόλεμο είναι για τους ρεαλιστές συνειδητή επιλογή των κρατών για την εξυπηρέτηση σαφών συμφερόντων και πολιτικών σκοπών. Είναι η «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα» (Clausewitz, 1989). Οι συνεχείς ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι σταμάτησαν μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο συνεπεία της Οκτωβριανής Επανάστασης και της δημιουργίας της ΕΣΣΔ. Την ίδια περίοδο το διεθνές σύστημα μετασχηματίζεται. Οι αυτοκρατορίες αποτέλεσαν παρελθόν και δημιουργήθηκαν νέα εθνικά κράτη, ενώ οι ΗΠΑ έγιναν η νέα παγκόσμια οικονομική δύναμη. Η ΕΣΣΔ και το νεοϊδρυθέν τουρκικό κράτος δεν πολέμησαν μεταξύ τους, αλλά η απειλή πολέμου της ΕΣΣΔ στην Τουρκία την ώθησε ουσιαστικά στην εξισορρόπηση μέσω της συμμαχίας της με τις ΗΠΑ και την είσοδο στη συνέχεια στο ΝΑΤΟ.

Ένα άλλο αξίωμα του κλασσικού ρεαλισμού είναι ότι οι κανόνες του διεθνούς δικαίου δεν παίζουν κανένα ρόλο παρά είναι εργαλεία των ισχυρών (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 60). Ωστόσο μπορούμε να δούμε τόσο τη σύγχρονη Ρωσία όσο και την Τουρκία να επικαλούνται συχνά το Διεθνές Δίκαιο για να δώσουν νομιμοποίηση στις ενέργειές τους⁹. Με τον όρο νομιμοποίηση νοείται

⁷ Κατά τον Morgenthau ο ορθολογισμός των κρατών συνίσταται στην προσπάθεια ελαχιστοποίησης του κόστους και μεγιστοποίησης των οφελών.

⁸ Η Ρωσική και η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέγραψαν τη Συνθήκη Χουνκιάρ Ισκελεσί (τουρκ.: Hünkâr İskelesi – αποβάθρα του σουλτάνου) το 1833 συμμαχώντας ενάντια στον Αιγύπτιο Μεχμέτ Αλί ο οποίος απειλούσε να καταλάβει μεγάλο μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁹ Η Τουρκία επικαλέστηκε την ιδιότητά της ως εγγυήτρια δύναμη για να εισβάλει στην Κύπρο το 1974, ενώ επικαλείται συχνά το δικαίωμα της αυτοάμυνας για να βομβαρδίζει θέσεις των Κούρδων στο Β. Ιράκ, παρά το γεγονός ότι είναι εκτός της επικράτειάς της. Η Ρωσία χρησιμοποίησε την πρόφαση της προστασίας των πολιτών της που ζούσαν στη Νότια Οσετία

η τήρηση των διεθνών κανόνων και υποχρεώσεων και διακρίνεται σε εσωτερική (αφορά στη κοινή γνώμη της χώρας) και εξωτερική (αφορά στην παγκόσμια κοινή γνώμη). Η ανάγκη νομιμοποίησης μπορεί να προκύπτει είτε από συμφέρον, είτε από διάθεση τήρησης της νομιμότητας είτε από εξαναγκασμό (Hurd, 1999). Κατά συνέπεια η επίκληση της νομιμότητας στην περίπτωση Ρωσίας – Τουρκίας σύμφωνα με τη ρεαλιστική θεώρηση, οφείλεται είτε στο συμφέρον είτε στον εξαναγκασμό. Στη μεταξύ τους κρίση το 2015 και οι δύο χώρες επικαλέστηκαν το Διεθνές Δίκαιο¹⁰. Ωστόσο αυτό δεν τις εμπόδισε πολύ σύντομα να αλλάξουν στάση και η μεν Τουρκία να ζητήσει «συγγνώμη», η δε Ρωσία να αποσύρει σταδιακά τις οικονομικές κυρώσεις στην Τουρκία.

Σε συνέχεια του παραπάνω αξιώματος, οι διεθνείς οργανισμοί και οι συμμαχίες είναι για τους ρεαλιστές επίσης εργαλεία των ισχυρών κρατών (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 61). Η Ρωσία αναφέρεται συχνά στο ρόλο των Ηνωμένων Εθνών και χρησιμοποιεί τη θέση της ως μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ για την προώθηση των συμφερόντων της. Η μόνιμη θέση στο Συμβούλιο Ασφαλείας βοηθάει τη Ρωσία να διατηρεί το καθεστώς της παγκόσμιας δύναμης αλλά και να μπλοκάρει αποφάσεις που δεν εξυπηρετούν τα συμφέροντά της. Ταυτόχρονα η Ρωσία προωθεί εναλλακτικούς οργανισμούς διεθνούς συνεργασίας¹¹ στους οποίους δεν συμμετέχουν δυτικές χώρες με αποτέλεσμα να έχει ακόμα πλεονεκτικότερη θέση. Η Τουρκία αναγνωρίζει τα συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και έχει θέσει ως στρατηγικό της στόχο την ισχυροποίηση της θέσης της στον ΟΗΕ¹².

για να εισβάλει στην Γεωργία το 2008, ενώ οργάνωσε δημοψήφισμα στην Κριμαία για να δικαιολογήσει την προσάρτησή της το 2014.

¹⁰ Η Τουρκία επικαλέστηκε την παραβίαση του εθνικού εναέριου χώρου της, ενώ η Ρωσία κατήγγειλε την Τουρκία για εσκεμμένη ενέργεια.

¹¹ Οργανισμός της Συνθήκης Συλλογικής Ασφαλείας CSTO, Οργανισμός Συνεργασίας της Σανγκάης SCO, Ευρασιατική Ένωση.

¹² Το κυβερνών κόμμα της Τουρκίας, AKP διακηρύσσει ότι έχει θέσει σε ισχύ τρία μεγαλεπήβολα σχέδια. Οι στόχοι του 2023 (HEDEF 2023) είναι ένα σύνολο αναπτυξιακών και εθνικών στόχων ενόψει της συμπλήρωσης 100 χρόνων από την ίδρυση του νεότερου τουρκικού κράτους. Το δεύτερο σχέδιο (2053) έχει ως σημείο αναφοράς τα 600 χρόνια από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Στόχος είναι η Τουρκία να καταταχθεί στις 5 πιο ισχυρές οικονομίες του κόσμου και να έχει καταστεί μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Στόχο αποτελεί επίσης να δαπανά η Τουρκία το 7% του ΑΕΠ της σε αμυντικές δαπάνες και να καταστεί η τουρκική πολεμική βιομηχανία η πέμπτη εξαγωγική δύναμη παγκοσμίως. Το σχέδιο 2071 υπονοεί τα 1.000 χρόνια από τη μάχη του Μαντζικέρτ και την εμφάνιση των τουρκικών φυλών στη Μικρά Ασία. Εδώ δεν προσδιορίζονται συγκεκριμένοι στόχοι, αλλά γενικώς η διαφύλαξη της κληρονομιάς των Σελτζούκων.

Ταυτόχρονα προβάλλει τη δυνητική συμμετοχή της στον Οργανισμό Συνεργασίας της Σανγκάης ως αντιστάθμισμα της καθυστέρησης αποδοχής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όσον αφορά στις συμμαχίες, η Τουρκία χρησιμοποιεί διαχρονικά τη θέση της στο NATO για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, αλλά ταυτόχρονα λόγω της γεωστρατηγικής της θέσης αποτελεί ένα σημαντικό μέλος της συμμαχίας¹³. Η Ρωσία για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις ασφαλείας στην Κεντρική Ασία ίδρυσε τον Οργανισμό της Συνθήκης Συλλογικής Ασφαλείας (CSTO) ο οποίος επικεντρώνεται στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Δεν έχει καταφέρει ωστόσο να μετατρέψει τον CSTO σε έναν ολοκληρωμένο οργανισμό συλλογικής ασφάλειας ως αντίπαλο δέος του NATO (Tsygankov, 2016, σ. 157). Για το λόγο αυτό μέσω της προσέγγισης με την Τουρκία επιχειρεί να διασπάσει την ενότητα του NATO, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζει την παρουσία του NATO στην Ευρώπη ως απειλή για την εδαφική της ακεραιότητα.

Ο δομικός ρεαλισμός ή νεορεαλισμός έρχεται να προσθέσει στη ρεαλιστική θεώρηση, τη διάσταση του διεθνούς συστήματος (Waltz, 1959). Για τους νεορεαλιστές, η συμπεριφορά των κρατών δεν καθορίζεται από τις εσωτερικές τους διεργασίες αλλά από την κατανομή ισχύος στο διεθνές σύστημα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική δεν ήταν προσωπική επιλογή των ηγετών Ρωσίας και Τουρκίας η επαναπροσέγγιση και η αυξανόμενη συνεργασία τους, αλλά απόρροια των πιέσεων του διεθνούς συστήματος τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Η διαχρονική ανάγκη της Ρωσίας για έξοδο στις θερμές θάλασσες¹⁴ (Νικολάου, 2018) εξυπηρετείται μέσω των σχέσεων της με την Τουρκία και της παρουσίας της στη Συρία. Άλλωστε κομβικό ρόλο στην επιδίωξη αυτή παίζει ο έλεγχος των στενών του Βοσπόρου και των

¹³ Η Τουρκία έχει επιτρέψει τη χρήση της βάση του Ιντσιρλίκ από τις ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ, που τηρούν εκεί τακτικές πυρηνικές κεφαλές. Ταυτόχρονα φιλοξενεί ραντάρ της αντιπυραυλικής ασπίδας του NATO.

¹⁴ Οι πρώτες προσπάθειες των Ρώσων να εξέλθουν στη Μεσόγειο Θάλασσα εκδηλώθηκε τον 18^ο αιώνα με την προσπάθεια κυριαρχίας στην Μαύρη Θάλασσα η οποία προκάλεσε και την αναπόφευκτη σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, η Σοβιετική Ένωση διατηρούσε ναυτικές βάσεις στην Αίγυπτο και τη Συρία. Με την εμπλοκή στη Συριακή κρίση η Ρωσία διέυρνε τη ναυτική της βάση στη Συρία (Ταρτούς). Κομβικό σημείο της ναυτικής της παρουσίας είναι η ελευθερία ναυσιπλοΐας στα στενά των Δαρδανελίων.

Δαρδανελίων¹⁵. Η Τουρκία μέσω της συμμαχίας της με τη Ρωσία επιχειρεί να σταματήσει την παρεχόμενη υποστήριξη της Μόσχας στους Κούρδους της Συρίας, κάτι το οποίο δεν κατάφερε με τις ΗΠΑ¹⁶. Βέβαια ο νεορεαλισμός δεν βλέπει αμιγώς εθνικά συμφέροντα, αλλά συμφέροντα που υπαγορεύονται από τις συστημικές διεργασίες. Με βάση τη συγκεκριμένη θεώρηση μπορούμε να ερμηνεύσουμε την προσέγγιση Ρωσίας – Τουρκίας ως απόρροια του μετασχηματισμού του διεθνούς συστήματος από μονοπολικό σε πολυπολικό.

Ο επιθετικός ρεαλισμός θεωρεί ότι το διεθνές σύστημα προσφέρει κίνητρα και ευκαιρίες στα κράτη για να αποκτήσουν ισχύ εις βάρος των αντιπάλων τους, ενώ κάθε μεγάλη δύναμη έχει ηγεμονικές τάσεις (Mearsheimer, 2006). Οι μεγάλες δυνάμεις επεκτείνονται με βάση υπολογισμούς κόστους – οφέλους. Με βάση τη συγκεκριμένη θεώρηση θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Ρωσία ήρθε να συμπληρώσει το γεωπολιτικό κενό που άφησε η μερική αποστασιοποίηση των ΗΠΑ από τα τεκταινόμενα στη Μέση Ανατολή. Για την επίτευξη των στόχων της Ρωσίας στη Συρία, η συνεργασία με την Τουρκία είναι πολύτιμη. Από την πλευρά της Τουρκίας ωστόσο δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι ενεργεί με επιθετικό ρεαλισμό όσον αφορά στις σχέσεις της με τη Ρωσία. Η Τουρκία μάλλον εξαρτάται από τις προθέσεις της Ρωσίας, παρά ελέγχει την κατάσταση.

Ο πλουραλισμός προέκυψε από έναν συνδυασμό φιλελεύθερων θεωριών. Για τον πλουραλισμό, η οικονομική αλληλεξάρτηση αποθαρρύνει τα κράτη να επιτεθούν το ένα στο άλλο. Ένας άλλος αποτρεπτικός παράγοντας του πολέμου σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση είναι το δημοκρατικό πολίτευμα, καθώς θεωρείται ότι τα δημοκρατικά κράτη είναι λιγότερο επιθετικά από τα αυταρχικά. Μια τρίτη θεωρία υποστηρίζει ότι διεθνείς οργανισμοί ή ακόμα και πολυεθνικές εταιρίες μπορούν να αποτελέσουν κίνητρο συνεργασίας για τα κράτη μέσω των οφελών που θα αποκομίσουν (Walt, 1998). Οι εσωτερικές διεργασίες των κρατών σύμφωνα με τον πλουραλισμό επηρεάζουν τη συμπεριφορά τους. Η πρώτη έκφανση της πλουραλιστικής θεώρησης υπήρξε

¹⁵ Σύμφωνα με τη Συνθήκη των Στενών του Μοντρέ (1936) η Τουρκία έχει συντονιστικό ρόλο στον έλεγχο των Στενών, ενώ υφίστανται περιορισμοί για τη διέλευση πολεμικών πλοίων.

¹⁶ Οι ΗΠΑ συνεργάστηκαν στενά στο μέτωπο της Συρίας με τις Συριακές Δημοκρατικές Δυνάμεις (SDF), μια συμμαχία Κούρδων, Αράβων και Ασσυρίων πολιτοφυλάκων με σκοπό την εξάλειψη θυλάκων τζιχαντιστών.

ο ιδεαλισμός ο οποίος επικράτησε την περίοδο του μεσοπολέμου, υποστηρίζοντας την ανάγκη σεβασμού για την επίτευξη της ειρήνης, την ανάγκη ύπαρξης διεθνών οργανισμών, ακόμα και την εγκατάλειψη της εθνοκεντρικής δομής με τη δημιουργία υπερεθνικών δομών. Πλέον η συγκεκριμένη τάση έχει μάλλον περιθωριοποιηθεί και παράγοντες του διεθνούς συστήματος θεωρούνται το κράτος μαζί με τους διεθνείς οργανισμούς (Κουσκουβέλης, 2010). Ένα εργαλείο που μπορεί να μας παρέχει η συγκεκριμένη θεώρηση για την ανάλυσή μας είναι η θεωρία της αλληλεξάρτησης. Με την έννοια αυτή περιγράφονται καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από αμοιβαίες συνέπειες λόγω των ανταλλαγών (χρημάτων, αγαθών, ατόμων) μεταξύ κρατών. Οι ανταλλαγές αυτές για να συνιστούν αλληλεξάρτηση θα πρέπει να συνεπάγονται κόστος και δεσμεύσεις για τα κράτη (Κουσκουβέλης, 2010). Η αλληλεξάρτηση δεν είναι άμοιρη ανταγωνισμών ισχύος. Οι λιγότερο εξαρτημένοι παράγοντες χρησιμοποιούν την αλληλεξάρτηση ως πηγή ισχύος (Keohane & Nye, 2011). Στο πλαίσιο της εργασίας θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε το επίπεδο αλληλεξάρτησης μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας καθώς και ποια από τις δύο πλευρές ισχυροποιεί τη θέση της στο διεθνές σύστημα μέσω της σχέσης αυτής.

Ο κονστρουκτιβισμός θεωρεί ότι η συμπεριφορά των κρατών διαμορφώνεται από τις αντιλήψεις της κυβερνούσας ελίτ. Οι ιδέες είναι αυτές που διαμορφώνουν της συμπεριφορά των κρατών και κατά συνέπεια και τα συμφέροντά τους. Ειδικότερα οι σχέσεις μεταξύ των κρατών καθορίζονται από τις κοινές ιδέες παρά από υλικές δυνάμεις (Wendt, 1992). Η συγκεκριμένη θεώρηση μπορεί να αποτελέσει εργαλείο για την κατανόηση ιστορικών γεγονότων, έχει περιορισμένες όμως δυνατότητες για προβολή στο μέλλον, καθώς δεν μπορεί να προβλέψει τον μετασχηματισμό των ιδεών (Walt, 1998). Τόσο η Ρωσία όσο και η Τουρκία προήλθαν μέσα από έντονους κοινωνικούς μετασχηματισμούς, η μεν Ρωσία μέσω της Οκτωβριανής Επανάστασης και της πτώσης της Σοβιετικής Ένωσης, η δε Τουρκία μέσω της πτώσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της εναλλαγής κεμαλισμού και συντηρητισμού. Για τις ανάγκες της εργασίας θα εξετάσουμε ποιες είναι οι κυρίαρχες ιδεολογίες στη Ρωσία και την Τουρκία σήμερα και κατά πόσο έχουν τροποποιήσει τα εθνικά συμφέροντα και τις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών.

Ο μαρξισμός ερμηνεύει το διεθνές σύστημα μέσα από το πρίσμα των οικονομικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής που δημιουργούν σχέσεις ισχύος και ανισότητας. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση όχι τα κράτη, αλλά οι κοινωνικές τάξεις, οι οποίες δεν περιορίζονται από σύνορα, είναι οι κυρίαρχοι δρώντες του διεθνούς συστήματος. Ο ανταγωνισμός της καπιταλιστικής και της εργατικής τάξης οδηγεί σε αναπόφευκτη σύγκρουση. Το συγκεκριμένο αξίωμα επηρέασε σημαντικά τη σοβιετική στρατιωτική στρατηγική μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '50 (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 92). Η οικονομία για τους μαρξιστές παίζει ουσιαστικό ρόλο στις διεθνείς σχέσεις. Η Ρωσία στη σοβιετική της περίοδο συνδύασε τη μαρξιστική θεώρηση με την λενινιστική θεωρία¹⁷ σε μια ιδεολογία που προσπάθησε να εφαρμόσει στην πράξη¹⁸. Η Ρωσία και η Τουρκία βρέθηκαν σε διαφορετικά μπλοκ κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η μαρξιστική θεώρηση δεν έχει πλέον σημαντικό πολιτικό έρεισμα στη Ρωσία. Ωστόσο όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο εξακολουθούν να υπάρχουν οι νοσταλγοί του κομμουνιστικού παρελθόντος αν και επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας σε μικρό βαθμό. Στην περίπτωση της Τουρκίας η μαρξιστική θεώρηση έχει διεισδύσει κυρίως στους Κουρδικούς πληθυσμούς μέσω του Κουρδικού Εργατικού Κόμματος (PKK) (Hevian, 2013). Ταυτόχρονα στην Τουρκία υφίσταται το αριστερό εθνικιστικό κόμμα (Vatan Partisi) (Landau, 2016, p. 49) το οποίο διατηρεί σχέσεις με παραστρατιωτικές οργανώσεις στην Τουρκία (Foreign Policy, 2017). Κατά συνέπεια και η μαρξιστική θεώρηση μπορεί να συνεισφέρει στην ανάλυση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων.

Κυρίαρχα Δόγματα στις Ρωσο-οθωμανικές και Ρωσο-τουρκικές σχέσεις

Στην εξέλιξη των ρωσο-οθωμανικών και εν συνεχεία ρωσο-τουρκικών σχέσεων μπορούμε να διακρίνουμε τρία στάδια. Την περίοδο της Ρωσικής και

¹⁷ Ο Λένιν προσάρμοσε τη μαρξιστική θεώρηση στην ερμηνεία του διεθνούς συστήματος εισάγοντας τον αντι-ιμπεριαλισμό. Η μαρξιστική – λενινιστική θεωρία αξιώνει την ύπαρξη δύο αντίπαλων συνασπισμών που ελέγχονται από την καπιταλιστική και την αστική τάξη αντίστοιχα.

¹⁸ Με την άνοδο του Στάλιν στην εξουσία το μοντέλο έγινε πιο αυταρχικό με τη διαμόρφωση ενός μικρού και κλειστού κύκλου λήψης αποφάσεων, την παρακολούθηση της ζωής των πολιτών και την καταστολή των αντιφρονούντων, την έλλειψη διάκρισης της εκτελεστικής από την δικαστική εξουσία και την προσωπολατρία.

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επικράτησε ο ανταγωνισμός για τον έλεγχο στις περιοχές των Βαλκανίων, της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου αλλά και ο ιμπεριαλισμός για την επέκταση των αυτοκρατοριών. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου, οι σχέσεις ΕΣΣΔ – Τουρκίας μπορούν να ερμηνευθούν μέσω της θεωρίας σύναψης συμμαχίας με σκοπό την εξισορρόπηση της απειλής. Η σύγχρονη περίοδος μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης χαρακτηρίζεται από την ρευστότητα που δημιουργεί ο μετασχηματισμός του διεθνούς συστήματος από διπολικό σε μονοπολικό και στη συνέχεια σε πολυπολικό.

Ο ανταγωνισμός της ισχύος μεταξύ της τσαρικής Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησε στις αλληπάλληλες πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ τους. Σύμφωνα με τη θεωρία του ανταγωνισμού της ισχύος, τα κράτη επιδιώκουν κατ' ελάχιστο τη διατήρηση της ισορροπίας ισχύος (εξισορρόπηση) και κατά μέγιστο την υπεροχή έναντι των αντιπάλων τους. Η προσπάθεια εξισορρόπησης δημιουργεί στα κράτη ανασφάλεια ως προς τις δυνατότητες που πρόκειται να αποκτήσει ο αντίπαλος στο μέλλον. Ο φόβος που παράγεται οδηγεί σε κλιμάκωση και σύγκρουση. Ο πόλεμος μπορεί επίσης να εκδηλωθεί για την διατήρηση και αποκατάσταση της ισορροπίας ισχύος ή και την επίλυση διαφορών (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 339). Η συγκεκριμένη πρακτική ακολουθήθηκε έντονα κατά τη διάρκεια του πρώτου (1648 - 1789) και του δεύτερου (1815 - 1914) διεθνούς συστήματος, όπου δραστηριοποιήθηκαν η Ρωσική και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η εξάπλωση της τσαρικής Ρωσίας από την προσάρτηση του χανάτου της Κριμαίας το 1783 και μετά, έγινε σε μεγάλο βαθμό εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, στα Βαλκάνια και στον Καύκασο. Η εξάπλωση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας εις βάρος της Οθωμανικής απειλούσε την ισορροπία ισχύος στην Ευρώπη με αποτέλεσμα η Βρετανία και η Γαλλία να στηρίζουν τους Οθωμανούς ιδιαίτερα κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1854-1856), προσπαθώντας να διατηρήσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως ανάχωμα στον ρωσικό ιμπεριαλισμό (Mankoff, 2016). Η θεωρία του ιμπεριαλισμού ερμηνεύει τον πόλεμο ως αποτέλεσμα της επιδίωξης των κρατών να αυξήσουν την έκτασή τους, την ασφάλειά τους και την ισχύ τους για να επιτύχουν την ηγεμονία (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 341). Η

τσαρική Ρωσία γαλουχήθηκε με την ιδέα της συνέχειας του Βυζαντίου και ακολούθησε επεκτατικές ιμπεριαλιστικές πρακτικές στον περίγυρό της με σκοπό την επέκταση του εμπορίου αλλά και της επιρροής της (Aslund & Kuchins, 2009, σ. 14).

Η διαδικασία σύναψης συμμαχιών αποτελεί μια χρήσιμη μέθοδο άθροισης της ισχύος για την κοινή αντιμετώπιση απειλών, δεν μπορεί όμως να εξαλείψει την απρόβλεπτη λειτουργία των κρατών στο εσωτερικό του διεθνούς συστήματος (Λίτσας, 2010, σ. 105). Για παράδειγμα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου οι απειλές της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στην Τουρκία για το θέμα των Στενών¹⁹, αντί να την αποτρέψουν την ώθησαν ακόμη περισσότερο στην πλευρά της Δύσης (Park, 2012, σ. 36). Η Τουρκία εγκατέλειψε την πολιτική της ουδετερότητας, δέχτηκε οικονομική βοήθεια από τις ΗΠΑ στο πλαίσιο του δόγματος Τρούμαν και εισήλθε στο NATO το 1952 επιζητώντας την εξισορρόπηση της απειλής της Σοβιετικής Ένωσης. Στη βιβλιογραφία των Διεθνών Σχέσεων έχουν καταγραφεί δύο διαφορετικές ερμηνείες για τη δημιουργία των συμμαχιών. Ο Waltz θεωρεί ότι η σύναψη συμμαχιών αποτελεί απόρροια της ανισοκατανομής ισχύος (Waltz, 1979, σ. 127). Τα κράτη ως ορθολογικοί δρώντες συνάπτουν συμμαχίες για να εξισορροπήσουν το έλλειμμα ισχύος τους. Μια δεύτερη άποψη διατυπώθηκε από τον Walt ο οποίος υποστηρίζει ότι τα κράτη συνάπτουν συμμαχίες για εξισορρόπηση των απειλών (Walt, 1987, σ. 19). Υποστηρίζει δηλαδή ότι τα κράτη μπορεί να συμμαχήσουν και εναντίον μιας λιγότερο ισχυρής χώρας, εφόσον είναι πιο απειλητική. Οι Σοβιετικοί ανέμεναν η Τουρκία να σπεύσει να συμπλεύσει με τη Σοβιετική Ένωση, καθώς μέχρι εκείνη τη στιγμή είχε τηρήσει ουδέτερη στάση, αυτό όμως δεν συνέβη.

Οι σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας σήμερα, αναπτύσσονται σε ένα περιβάλλον ρευστότητας, καθώς το διεθνές σύστημα μετατρέπεται από μονοπολικό σε πολυπολικό. Η μετάβαση αυτή επιτρέπει σε διάφορα κράτη που βρίσκονταν υπό την επιρροή ή την πολιτική και στρατιωτική πίεση άλλων κρατών, να δραστηριοποιηθούν αναζητώντας νέες πηγές ισχύος. Σε ένα

¹⁹ Το 1946 η Σοβιετική Ένωση ζήτησε εγγράφως από την Τουρκία την αλλαγή της Σύμβασης του Μοντρέ για το καθεστώς των Στενών. Η Τουρκία υπό την πίεση των ΗΠΑ απέρριψε την πρόταση. Η Μόσχα αντέδρασε καταργώντας τη Συνθήκη Ειρήνης που είχε υπογράψει με την Τουρκία το 1925.

πολυπολικό σύστημα το ισχυρότερο κράτος δεν βρίσκεται απαραίτητα σε θέση υπεροχής, καθώς τα άλλα κράτη μπορούν να συνασπισθούν εναντίον του. Σχετικά με τη σταθερότητα του πολυπολικού συστήματος υπάρχουν τέσσερις ανταγωνιστικές υποθέσεις (Κουσκουβέλης, 1997). Η πρώτη θεωρεί ότι όσο μεγαλύτερο είναι το σύστημα τόσο σταθερότερο είναι. Οι λόγοι είναι ότι δίνονται περισσότερες ευκαιρίες αλληλεπίδρασης στα κράτη, προσδίδεται λιγότερη προσοχή στα άλλα κράτη και δεν προκαλείται κούρσα εξοπλισμών. Η δεύτερη υπόθεση υποστηρίζει ότι όσο μικρότερο είναι το διεθνές σύστημα τόσο σταθερότερο είναι. Αυτό συμβαίνει διότι το σύστημα ελέγχεται από τις δύο παγκόσμιες δυνάμεις και εμφανίζονται μόνο χαμηλού επιπέδου συγκρούσεις (Waltz, 1964). Ο Morgenthau υποστηρίζει ότι ένα σύστημα τριών παραγόντων όπου ο τρίτος παράγοντας παίζει το ρόλο του εξισορροπητή, είναι το σταθερότερο (Morgenthau, 1978). Τέλος υπάρχει και η άποψη ότι η σταθερότητα είναι ανεξάρτητη από τον αριθμό παραγόντων. Σε κάθε περίπτωση μελετώντας την εξέλιξη του διεθνούς συστήματος διαπιστώνουμε ότι τόσο το πρώτο (1648 - 1789) όσο και το δεύτερο διεθνές σύστημα (1815-1914) ήταν πολυπολικά και σταθερά σε αντίθεση με την περίοδο του μεσοπολέμου (1918 - 1939), όπου το σύστημα ήταν μεν πολυπολικό αλλά και ιδιαίτερα ασταθές (Κουσκουβέλης, 2010, σσ. 237-243). Κατά συνέπεια θα λέγαμε ότι η πολυπολικότητα του συστήματος δεν συνεπάγεται ούτε την σταθερότητα ούτε την αστάθειά του. Το γεγονός που δημιουργεί αστάθεια την περίοδο που διανύουμε είναι η ρευστότητα που επικρατεί μέχρι να εδραιωθούν όλοι οι πόλοι του νέου διεθνούς συστήματος. Ειδικότερα τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια διάσταση απόψεων ΗΠΑ –ΕΕ, η οποία έχει οδηγήσει στην αποδιοργάνωση του λεγόμενου Δυτικού Πόλου του Διεθνούς Συστήματος. Εξελίξεις που είναι ενδεικτικές του μετασχηματισμού του διεθνούς συστήματος είναι: οι ηγεμονικές βλέψεις της Γερμανίας στην Ευρώπη, η προωθούμενη έξοδος του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, η αυξανόμενη εξωστρέφεια στην εξωτερική πολιτική της Γαλλίας και κυρίως η στροφή της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ ενάντια στις δυναμικές της παγκοσμιοποίησης, υπέρ του εθνικισμού και του προστατευτισμού (Τζιάρρας, 2018). Ειδικότερα για τις ΗΠΑ, επιπλέον αποσταθεροποιητικός παράγοντας είναι η σύγκρουση του γραφειοκρατικού κατεστημένου των ΗΠΑ με τον πρόεδρο Τραμπ και το γεγονός ότι ο ίδιος δείχνει αποφασισμένος να

προωθήσει τις πολιτικές που θεωρεί ότι διασφαλίζουν τα συμφέροντα των ΗΠΑ²⁰ (Sanger & Haberman, 2016), ανεξαρτήτως από τις εισηγήσεις των κρατικών φορέων (Zoellick, 2017). Στην περίπτωση της Ρωσίας και της Τουρκίας οι μεταξύ τους σχέσεις πλήττουν τα συμφέροντα του NATO και κατ' επέκταση των ΗΠΑ. Κατά συνέπεια είναι πιθανόν οι ΗΠΑ να επιχειρήσουν να αποτρέψουν την εμβάθυνση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων. Η Ρωσία του Πούτιν έχει θέσει σαν στόχο να ανακτήσει τη θέση της παγκόσμιας δύναμης μέσω της οικονομικής ανάπτυξης (Tsygankov, 2016, σ. 263) και κατά συνέπεια να αναδειχθεί σε πόλο του νέου διεθνούς συστήματος. Η Τουρκία του Ερντογάν έχει θέσει σαν στόχο να καταστεί περιφερειακή δύναμη και εκπρόσωπος του σουνιτικού μουσουλμανικού κόσμου. Ο στόχος αυτός επιδιώχθηκε αρχικά μέσω του δόγματος Νταβούτογλου περί «μηδενικών προβλημάτων» (Νταβούτογλου, 2010). Σήμερα, η Τουρκία έχει αποκτήσει περισσότερα προβλήματα με τους γείτονες από ότι έχει επιλύσει και ακολουθεί για πολλούς μια νέο-οθωμανική πολιτική²¹ (Taspinar, 2008). Ωστόσο ο δυτικός προσανατολισμός δεν έχει πάψει να αποτελεί πυλώνα της εξωτερικής της πολιτικής (Danforth, 2008). Μετά την απομάκρυνση Νταβούτογλου η εξωτερική της πολιτική έχει προσωποποιηθεί στο πρόσωπο του προέδρου Ερντογάν, χωρίς ωστόσο να αλλάξει τον προσανατολισμό της όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στρατηγικές των Κρατών

Για την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής τα κράτη ακολουθούν μια σειρά από στρατηγικές. Για τις ανάγκες της μελέτης θα χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση του Mearsheimer (Mearsheimer, 2006) αλλά και του Κουσκουβέλη (Κουσκουβέλης, 2010) σχετικά με τις στρατηγικές επιβίωσης των κρατών. Σκοπός των στρατηγικών αυτών είναι η μεταβολή της ισορροπίας ισχύος προς όφελός τους ή η παρεμπόδιση άλλων κρατών να ανατρέψουν την ισορροπία ισχύος σε βάρος τους.

²⁰ Ο Τραμπ είχε δηλώσει από το 2016 ότι θα πείσει την Τουρκία να επικεντρωθεί στην καταπολέμηση του «Ισλαμικού Κράτους», το οποίο θεωρεί τη μεγαλύτερη απειλή για τις ΗΠΑ στο μέτωπο της Συρίας. Επίσης είχε δηλώσει ότι θα πείσει την Τουρκία να μην επιτίθεται στους Κούρδους της Συρίας.

²¹ Βλ. Κεφάλαιο 3

Ο Mearsheimer θεωρεί ως κυριότερη στρατηγική των κρατών για την απόκτηση σχετικής ισχύος τον πόλεμο (Mearsheimer, 2006, σ. 306). Πρόκειται για μια αμφιλεγόμενη στρατηγική καθώς επιφέρει κόστος τόσο στον αμυνόμενο όσο και στον επιτιθέμενο. Ωστόσο ο πόλεμος δεν είναι απαραίτητο να είναι γενικευμένος και μακροχρόνιος. Τις τελευταίες δεκαετίες σημειώνονται πολλές ένοπλες συρράξεις οι οποίες καταλήγουν σε ένα καθεστώς «παγωμένης διένεξης», η οποία εξυπηρετεί τα συμφέροντα του επιτιθέμενου. Η Ρωσία έχει κατά κόρον χρησιμοποιήσει τη συγκεκριμένη τακτική στην περιφέρειά της. Μια επιθετική στρατηγική με μικρό κόστος για τον επιτιθέμενο είναι ο εκβιασμός (Mearsheimer, 2006, σ. 318), δηλαδή η απειλή χρήσης βίας. Η στρατηγική αυτή έχει εφαρμογή μεταξύ δυνάμεων με σημαντική διαφορά ισχύος, καθώς κράτη με ισοδύναμα ή σχεδόν ισοδύναμα φορτία ισχύος αναμένεται να προτιμήσουν να πολεμήσουν παρά να υποκύψουν στον εκβιασμό του αντιπάλου. Ωστόσο η αποφυγή σύγκρουσης μπορεί να υπαγορεύεται και από άλλους παράγοντες, πολιτικούς, οικονομικούς κλπ. Η απειλή *casus belli* από την Τουρκία στην Ελλάδα για το θέμα της επέκτασης των χωρικών της υδάτων αποτελεί ένα παράδειγμα²². Μια στρατηγική απόκτησης ισχύος είναι επίσης η πρόκληση πολέμου για κατατριβή τρίτων (Mearsheimer, 2006, σ. 321). Στη συγκεκριμένη στρατηγική, ένα κράτος επιχειρεί να προκαλέσει έναν μακροχρόνιο και δαπανηρό πόλεμο μεταξύ δύο αντιπάλων του με σκοπό την εξασθένησή τους. Παραλλαγή της παραπάνω στρατηγικής αποτελεί η κατατριβή τρίτων όπου ένα κράτος λαμβάνει μέτρα ώστε οποιοσδήποτε πόλεμος στον οποίο θα εμπλακεί ένας αντίπαλος θα είναι παρατεταμένος και καταστροφικός. Στις αμυντικές στρατηγικές κατατάσσονται η εξισορρόπηση και η μεταφορά βαρών. Με την εξισορρόπηση (Mearsheimer, 2006, σ. 325) το κράτος αυξάνει την ισχύ του με σκοπό την αντιμετώπιση της ισχύος ή της απειλής ενός η περισσότερων αντιπάλων. Με τη μεταφορά βαρών (Mearsheimer, 2006, σ. 330) ένα κράτος προσπαθεί να βάλει κάποια άλλη μεγάλη δύναμη να αναχαιτίσει τον αντίπαλο, ενώ το ίδιο παραμένει θεατής. Δύο στρατηγικές που ο Mearsheimer θεωρεί ότι πρέπει να αποφεύγονται είναι ο κατευνασμός και η πρόσδεση στο άρμα του αντιπάλου

²² Η αποφυγή σύγκρουσης από την πλευρά της Ελλάδας δεν προέκυψε λόγω της διαφοράς ισχύος μεταξύ των δύο χωρών αλλά από την εκτίμηση κόστους – οφέλους από την πρόκληση μιας πολεμικής αναμέτρησης μεταξύ τους.

(Mearsheimer, 2006, σ. 339). Και στις δύο στρατηγικές το κράτος παραχωρεί ισχύ στον αντίπαλο. Στον κατευνασμό επιδιώκεται η τροποποίηση της συμπεριφοράς του αντιπάλου μέσω της παραχώρησης ισχύος με την ελπίδα ότι με αυτό τον τρόπο ο επιτιθέμενος θα νιώσει πιο ασφαλής και θα πάψει να είναι επιθετικός. Η πρόσδεση στο άρμα του αντιπάλου είναι μια απέλπιδα προσπάθεια ενός κράτους να πάρει ένα μικρό μερίδιο από τα λάφυρα του πολέμου συνασπιζόμενο με τον εχθρό του. Πρόκειται για στρατηγικές που ακολουθούν τα αδύναμα κράτη που θεωρούν ότι δεν έχουν καμία ελπίδα έναντι του αντιπάλου. Ωστόσο και οι δύο στρατηγικές μάλλον αυξάνουν την επιθετικότητα του αντιπάλου παρά την μειώνουν. Οι μόνες περιπτώσεις που συνιστάται η χρήση αυτών των στρατηγικών είναι για να κερδηθεί χρόνος μέχρι το κράτος να συγκεντρώσει τους πόρους που απαιτούνται για την αντιμετώπιση του αντιπάλου ή όταν το κράτος έχει να αντιμετωπίσει πολλαπλούς αντιπάλους. Στη δεύτερη περίπτωση δίνεται έμφαση στην πρωτεύουσα απειλή, ενώ επιδιώκεται να στραφεί η δευτερεύουσα απειλή εναντίον της μείζονος απειλής. Δύο ακόμα πρακτικές που ακολουθούν τα κράτη είναι η μίμηση και η καινοτομία (Mearsheimer, 2006, σ. 294). Η μίμηση αφορά στην αντιγραφή επιτυχημένων πρακτικών του αντιπάλου. Η καινοτομία αφορά στην αναζήτηση νέων και «έξυπνων» τρόπων για την απόκτηση ισχύος εις βάρος των αντιπάλων. Η Ρωσία έχει μια μεγάλη παράδοση αναζήτησης καινοτόμων πρακτικών αλλά και μίμησης πρακτικών του αντιπάλου από τη Σοβιετική της περίοδο και τον Ψυχρό Πόλεμο. Ο ανταγωνισμός με τις ΗΠΑ για την έξοδο στο διάστημα αποτελεί ένα παράδειγμα μίμησης και δόγματα όπως η μασκινόβκα²³ είναι ένα παράδειγμα καινοτομίας (Connell & Evans, 2016). Η Τουρκία από την άλλη πλευρά φιλοδοξώντας να καταστεί περιφερειακή δύναμη είναι πολύ πιθανόν να μιμηθεί πρακτικές της Ρωσίας (Goldsmith, 2005).

Ο Κουσκουβέλης αναφέρεται στις στρατηγικές του πολέμου, του πειθαναγκασμού, της εξισορρόπησης και του «διαίρει και βασίλευε». Η στρατηγική του πολέμου (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 208) αποσκοπεί στην αποδυνάμωση ή καθυστόαση του αντιπάλου ή στην καταστροφή των

²³ Πρόκειται για ένα στρατιωτικό δόγμα παραπλάνησης και παραπληροφόρησης του αντιπάλου.

συμμάχων του. Πέραν του κόστους που έχει τόσο για τον επιτιθέμενο όσο και για τον αμυνόμενο, υπάρχει ο κίνδυνος οι αντίπαλοι του κράτους να συσπειρωθούν και να συμμαχήσουν μεταξύ τους και τελικά να επικρατήσουν επί του επιτιθέμενου. Ο πειθαναγκασμός (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 210) ή αλλιώς η απειλή χρήσης βίας εφαρμόζεται από ένα κράτος για να εξασφαλίσει οφέλη από ένα άλλο. Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει την ελεγχόμενη κλιμάκωση και την περιορισμένη χρήση βίας. Η σύγχρονη τεχνολογία παρέχει δυνατότητες χτυπημάτων με χειρουργική ακρίβεια και σχετικά χαμηλό ρίσκο. Προϋποθέσεις για την επιτυχία της συγκεκριμένης στρατηγικής αποτελούν η ύπαρξη σημαντικής στρατιωτικής ισχύος ικανής να επιφέρει καίριο χτύπημα στον αντίπαλο και η προβολή ενός αποφασιστικού κινήτρου από αυτόν που απειλεί. Σημαντική είναι η αξιοπιστία της απειλής καθώς σε περίπτωση που εκλείψει, η συγκεκριμένη στρατηγική είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Η κατάρριψη του ρωσικού αεροσκάφους από την τουρκική αεράμυνα θα μπορούσε να αποτελέσει μια μορφή πειθαναγκασμού της Ρωσίας από την Τουρκία. Η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας δεν συγκρίνεται με της Ρωσίας ωστόσο, ως μέλος του NATO ικανοποιεί την πρώτη προϋπόθεση (RAND Corporation, 2018)²⁴. Όσον αφορά στη δεύτερη προϋπόθεση, το προβαλλόμενο κίνητρο ήταν ότι η Τουρκία έχει σημαίνοντα ρόλο στα τεκταινόμενα στην περιοχή και δεν κάνει υποχωρήσεις στην κρατική της κυριαρχία. Τα οφέλη που μπορεί να αποσκοπούσε αφορούν στη μεγαλύτερη εμπλοκή της στην επίλυση της Συριακής κρίσης. Η εξισορρόπηση (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 213) είναι μια αμυντική στρατηγική και διακρίνεται στην εσωτερική εξισορρόπηση ή ενδυνάμωση και στην εξωτερική εξισορρόπηση. Στην πρώτη περίπτωση επιδιώκεται η αναβάθμιση των φορτίων ισχύος του κράτους χρησιμοποιώντας εγχώριους πόρους (αυτοβοήθεια). Στη δεύτερη περίπτωση επιδιώκεται η συνεργασία και ο δανεισμός φορτίων ισχύος από άλλες ισχυρότερες δυνάμεις. Δύο θέματα που προκύπτουν είναι η ελαστικότητα των συμμαχιών και η ανελαστικότητα των επιλογών. Δηλαδή οι συμμαχίες δεν είναι μόνιμες, ενώ υπαγορεύουν συγκεκριμένες επιλογές στα κράτη ώστε να διαφυλάσσεται το όφελος της συμμαχίας. Για παράδειγμα η επιλογή της Τουρκίας να προμηθευτεί

²⁴ Για σύγκριση των ενόπλων δυνάμεων Ρωσίας – Τουρκίας βλ. <https://www.globalfirepower.com/>

πυραύλους S-400 από τη Ρωσία πλήττει τα συμφέροντα του NATO και των ΗΠΑ και αποτελεί σημείο τριβής των ΗΠΑ με την Τουρκία. Το «διαίρει και βασίλευε» (Κουσκουβέλης, 2010, σ. 219) αφορά στην έμμεση αντιμετώπιση του αντιπάλου και εφαρμόζεται με τρεις τρόπους. Η επιθετική προσέγγιση (bait and bleed) αποσκοπεί στην αποδυνάμωση των αντιπάλων μέσω της μεταξύ τους σύγκρουσης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει χαμηλό κόστος για τον επιτιθέμενο αλλά και υψηλή αβεβαιότητα και δυσκολία επίτευξης. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται είναι τόσο φανερές (π.χ. διπλωματία) όσο και κρυφές (π.χ. υπονομευτικές ενέργειες). Η αμυντική προσέγγιση (buck passing) χρησιμοποιείται συχνότερα και αποβλέπει στη μεταβίβαση του κόστους σε ένα κράτος «θύμα». Οι μηχανισμοί που χρησιμοποιούνται περιλαμβάνουν τις καλές διπλωματικές σχέσεις με τον αντίπαλο για αποφυγή σύγκρουσης, την αποστασιοποίηση από τη χώρα «θύμα» και την επιλογή «θύματος» με επαρκείς επιθετικές δυνατότητες ώστε να μπορέσει να αποτελέσει απειλή για τον αντίπαλο. Μια έμμεση αμυντική προσέγγιση είναι η αποτροπή συμμαχίας, δηλαδή εξωτερικής ενδυνάμωσης του αντιπάλου. Μπορούμε να διακρίνουμε στοιχεία του «διαίρει και βασίλευε» στη σχέση της Ρωσίας με την Τουρκία καθώς όσο γίνεται πιο στενή η συνεργασία τους πλήττεται η ενότητα του NATO αλλά και τα συμφέροντα των ΗΠΑ, οι οποίες αποτελούν και την μεγαλύτερη απειλή για τα συμφέροντα της Ρωσίας τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 – Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Ιστορική Αναδρομή

Η ιστορία της Ρωσίας ξεκινάει με την ίδρυση του κράτους του Κιέβου²⁵ τον 9^ο αιώνα μ.Χ. στο οποίο ενσωματώθηκαν σταδιακά οι φυλές των ανατολικών σλάβων στην περιοχή μεταξύ των ποταμών Δνεϊστερου και Βόλγα. Για κάποιους ιστορικούς το κράτος των Ρως ήταν πιο ανεπτυγμένο πολιτικά και οικονομικά από τη Δυτική Ευρώπη που αναδυόταν από τον Μεσαίωνα και περνούσε μια βαθιά παρακμή σε αντίθεση με το Βυζάντιο (Aslund & Kuchins, 2009, σ. 15). Στους αιώνες που ακολούθησαν υπήρξε έντονη πολιτιστική επιρροή του Βυζαντίου με κυριότερο στοιχείο την υιοθέτηση του χριστιανισμού από τις σλαβικές φυλές (Longworth, 2005, p. 32). Από τον 12^ο αιώνα η ηγεμονία του Κιέβου περνά σοβαρή κρίση και διασπάται σε μικρότερα κρατίδια. Η πρώτη περίοδος της ρωσικής ιστορίας ολοκληρώνεται τον 13^ο αιώνα με την εμφάνιση των Μογγόλων²⁶. Η δεύτερη περίοδος της ρωσικής ιστορίας ξεκινάει τον 13^ο αιώνα με την επικυριαρχία των Μογγόλων στην περιοχή και ολοκληρώνεται τον 15^ο αιώνα με τη σταδιακή ανάδειξη της Μόσχας ως κέντρου της Ρωσίας και την ανακατάληψη των ρωσικών εδαφών. Η τρίτη περίοδος από τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα είναι η περίοδος της εξάπλωσης της Ρωσικής ηγεμονίας η οποία παρουσιαζόταν από τους πνευματικούς κύκλους της, ως η διάδοχος του Βυζαντίου με αποκορύφωμα την ανακήρυξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας από τον Μέγα Πέτρο το 1721. Την περίοδο αυτή η Ρωσία έρχεται για πρώτη φορά αντιμέτωπη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ οι ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι θα συνεχισθούν μέχρι και τον 20^ο αιώνα²⁷. Ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από πολλαπλές πολεμικές συγκρούσεις και την εξάπλωση της ρωσικής κυριαρχίας τόσο προς τα ανατολικά όσο και προς τα δυτικά. Ο Ρώσοι αντιμετωπίζουν στα πεδία των μαχών την Πρωσία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη Γαλλία, την

²⁵ Η αλλιώς κράτος των Ρως. Περιλάμβανε εδάφη της σημερινής Ρωσίας, Ουκρανίας και Λευκορωσίας. Ορισμένες θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι Ρως ήταν Βίκινγκ που στη συνέχεια ενώθηκαν με το σλαβικό στοιχείο, διαφοροποιώντας την εθνοτική γραμμή των Ουκρανών από αυτή των Ρώσων.

²⁶ Για τους ευρασιανιστές, οι ρίζες της Ρωσίας προέρχονται από τους Μογγόλους και όχι από το κράτος των Ρως. Για τον γλωσσολόγο και ιδρυτή του κινήματος του Ευρασιανισμού Nikolai Trubetzkoy, η Ρωσία και η Σοβιετική Ένωση είναι συνέχεια της αυτοκρατορίας των Μογγόλων και του Genghis Khan.

²⁷ Βλ. Κεφάλαιο 3

Περσία και τη Σουηδία. Την περίοδο αυτή προσαρτώνται η Κριμαία, μέρος της Πολωνίας, η Γεωργία, ο Βόρειος Καύκασος, η Φινλανδία και εδάφη της Σιβηρίας. Στο εσωτερικό εμφανίζεται σοβαρή οικονομική και κοινωνική κρίση που οδήγησαν την ρωσική ηγεσία σε μεταρρυθμίσεις²⁸ (Dowling, 2015). Ο 20^{ος} αιώνας ξεκινάει με τον Ρωσο-ιαπωνικό πόλεμο για την κυριαρχία της Κορεατικής χερσονήσου, όπου η Ρωσική Αυτοκρατορία γνώρισε ταπεινωτική ήττα²⁹ (Connaughton, 1988). Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Ρωσικός Στρατός αντιμετωπίζει μεγάλα προβλήματα στα πεδία των μαχών και η οικονομία παραλύει (Bushkovitch, 2012, σ. 293). Σημαντικότερο όμως γεγονός στη ρωσική ιστορία τον αιώνα αυτό είναι η Φεβρουαριανή και η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, ο εμφύλιος πόλεμος που ακολούθησε και η επικράτηση των μπολσεβίκων.

Ακολουθεί η σοβιετική περίοδος με κύρια γεγονότα τη συμμετοχή της ΕΣΣΔ στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου που έληξε το 1991 με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Η Σοβιετική Ένωση βγήκε από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κερδισμένη στα πεδία των μαχών αλλά κατεστραμμένη οικονομικά και με τουλάχιστον 20 εκατομμύρια νεκρούς (Bushkovitch, 2012, σ. 332). Ακολούθησε η συγκρότηση του Ανατολικού μπλοκ με τη Σοβιετική Ένωση να ενσωματώνει στην επικράτειά της γειτονικές χώρες ή περιοχές τους. Ο Ψυχρός Πόλεμος που ακολούθησε διακρίνεται σε 5 περιόδους. Η πρώτη φάση (1947 - 1953) χαρακτηρίζεται από έντονη ιδεολογικοπολιτική αντιπαράθεση και ολοκληρώνεται με τον πόλεμο της Κορέας. Η δεύτερη περίοδος (1953 - 1962) ξεκινάει με την αλλαγή ηγεσίας σε ΗΠΑ και ΕΣΣΔ. Ο νέος πρόεδρος των ΗΠΑ Αϊζενχάουερ μείωσε κατά ένα τρίτο τις αμυντικές δαπάνες ενώ στην ΕΣΣΔ με την άνοδο του Χρουστσόφ

²⁸ Η Ρωσία την περίοδο εκείνη υστερούσε σε σχέση με τη Δύση στους τομείς της τεχνολογίας και της βιομηχανίας. Ταυτόχρονα στερούταν τα κεφάλαια για να χρηματοδοτήσει τη βιομηχανική ανάπτυξη και το εμπόριο. Ο τσάρος Αλέξανδρος ο Β΄ προχώρησε από το 1855 σε μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση, στη διακυβέρνηση, στη δικαιοσύνη και στον στρατό, ενώ έμεινε στην ιστορία για την κατάργηση της δουλοπαροικίας.

²⁹ Οι Ρώσοι γνώρισαν πολλαπλές ήττες στα πεδία των μαχών, ενώ μετά την λήξη του πολέμου ξέσπασε αναταραχή στη χώρα που μετατράπηκε στην επανάσταση του 1905 η οποία καταπνίγηκε στο αίμα. Ο τσάρος αναγκάστηκε να κάνει μεταρρυθμίσεις, οι οποίες όμως κατεύνασαν προσωρινά τις αντιδράσεις, καθώς το 1917 ακολούθησε η Ρωσική Επανάσταση και η οριστική απομάκρυνση του τσάρου

στην εξουσία ξεκίνησε η περίοδος της αποσταλινοποίησης³⁰ (Legnvold, 2007). Η δεύτερη περίοδος ολοκληρώνεται με την κρίση των πυραύλων της Κούβας. Την περίοδο που ακολουθεί (1962 - 1979) η αντιπαράθεση βρίσκεται σε ύφεση. Το 1968 η «Άνοιξη της Πράγας» καταπνίγεται με την επέμβαση των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας και ο ηγέτης της ΕΣΣΔ, διατυπώνει το αποκαλούμενο «Δόγμα Μπρέζνιεφ» σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση απόπειρας ανατροπής του σοσιαλισμού σε κάποια χώρα, οι υπόλοιπες σοσιαλιστικές χώρες διατηρούν το δικαίωμα επέμβασης για την αποκατάστασή του. Η βελτίωση των σχέσεων των δύο υπερδυνάμεων αποτυπώνεται στην υπογραφή των συνθηκών για τον περιορισμό των στρατηγικών όπλων³¹. Ωστόσο η έμμεση αντιπαράθεση των δύο υπερδυνάμεων στη Μέση Ανατολή και σε περιοχές του Τρίτου Κόσμου δεν άργησε να επιδεινώσει ξανά τις σχέσεις τους. Η περίοδος 1979 - 1985 καλείται και «2^{ος} Ψυχρός Πόλεμος» (Krieger, 2001) με κύριο γεγονός την στρατιωτική επέμβαση των Σοβιετικών στο Αφγανιστάν. Η τελευταία φάση του Ψυχρού Πολέμου (1985 - 1991) χαρακτηρίζεται από τις μεταρρυθμίσεις του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ³², τη βελτίωση των σχέσεων ΕΣΣΔ – ΗΠΑ, την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Για τους λόγους διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης έχουν καταγραφεί πολλές διαφορετικές απόψεις (Longworth, 2005, σ. 232). Μια άποψη υποστηρίζει ότι η έντονη δυσαρέσκεια του πληθυσμού και η κοινωνική αναταραχή είχαν σαν αποτέλεσμα την πτώση του καθεστώτος. Μια άλλη άποψη υποστηρίζει ότι η πολιτική της κούρσας των εξοπλισμών του Προέδρου των ΗΠΑ Ρόναλντ Ρήγκαν δημιούργησε έναν ανταγωνισμό που η Σοβιετική Ένωση δεν άντεχε οικονομικά να ακολουθήσει με αποτέλεσμα την κατάρρευση της. Οι οικονομολόγοι απέδωσαν την πτώση στην υστέρηση στον βιομηχανικό τομέα. Οι πολιτικοί επιστήμονες στην εξέλιξη των τεχνολογιών

³⁰ Ο όρος αφορά μια σειρά από πολιτικές μεταρρυθμίσεις για την εξάλειψη της προσωπολατρίας στο πρόσωπο του Στάλιν καθώς και ορισμένων στοιχείων της αυταρχικής σταλινικής διακυβέρνησης. Ωστόσο το πολιτικό σύστημα στην ΕΣΣΔ εξακολούθησε να είναι αυταρχικό.

³¹ Οι ηγέτες των δύο υπερδυνάμεων Νίξον και Μπρέζνιεφ μεταξύ 1972 και 1974 συμφώνησαν να ενισχύσουν τις οικονομικές και εμπορικές σχέσεις και να ανακηρύξουν μια νέα εποχή ειρηνικής συνύπαρξης (detente).

³² Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ονομάστηκαν περεστρόικα (αναδόμηση), ενώ οι αλλαγές για την κατοχύρωση της ελευθερίας του τύπου γκλάσνοστ (διαφάνεια). Η σημαντική ύφεση της οικονομίας από το 1988 οδήγησε στη έντονη δυσαρέσκεια των ψηφοφόρων και στη μη επανεκλογή του.

υπολογιστών και επικοινωνιών, που καθιστούσαν αδύνατο στο καθεστώς να ελέγξει τη διάχυση της πληροφορίας. Μια άλλη άποψη αποδίδει ευθύνες στον τελευταίο γενικό γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Μιχαήλ Γκορμπατσόφ. Όλες οι παραπάνω εκδοχές έχουν ψήγματα αλήθειας. Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός όμως ότι κανένας θεωρητικός είτε στο Ανατολικό είτε στο Δυτικό μπλοκ, δεν μπόρεσε να προβλέψει την πτώση.

Η μετασοβιετική περίοδος και ιδιαίτερα η περίοδος Γιέλτσιν που ακολούθησε χαρακτηρίζεται από έντονες πολιτικές και οικονομικές αλλαγές. Σε αντίθεση με τις μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ, που επιχείρησε να επεκτείνει την δημοκρατία στο σοσιαλιστικό σύστημα, ο Γιέλτσιν επιχείρησε να εγκαθιδρύσει άμεσα ένα καπιταλιστικό σύστημα. Ωστόσο οι μεταρρυθμίσεις του είχαν σαν αποτέλεσμα ορισμένοι ολιγάρχες να γίνουν εξαιρετικά πλούσιοι και οι απλοί πολίτες φτωχότεροι, ενώ ανομία και διαφθορά επικρατούσαν (Lo, Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy, 2003). Από το 1999 η άνοδος του Πούτιν στην εξουσία σηματοδότησε μια νέα περίοδο στην πολιτική ιστορία της χώρας. Η Ρωσία άρχισε να ανακάμπτει πολιτικά και οικονομικά και επέστρεψε στο διεθνές προσκήνιο ως μια παγκόσμια δύναμη που έχει τη βούληση αλλά και τα μέσα να διαφυλάξει τα συμφέροντά της (Mankoff, 2009).

Γίνεται αντιληπτό ότι η Ρωσία στην μακραίωνη ιστορία της ενεπλάκη σε πολλαπλές πολεμικές συρράξεις με τις γειτονικές της χώρες, γεγονός που συνεισφέρει στη ενίσχυση του διλήμματος ασφαλείας και έχει αντίκτυπο και στον τρόπο άσκησης της εξωτερικής της πολιτικής. Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης επηρεάστηκε από την επανεξέταση των συνθηκών ασφαλείας. Η Ρωσία δεν βρισκόταν πλέον σε αντιπαράθεση με τη Δύση, αποτελούσε ωστόσο τη διάδοχη κατάσταση της ΕΣΣΔ. Κατά συνέπεια κληρονόμησε τις συμβατικές της υποχρεώσεις καθώς και την ιδιότητα του μόνιμου μέλους του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Η εξωτερική πολιτική της Ρωσικής Ομοσπονδίας διαμορφώθηκε αρχικά εν μέσω ιδεολογικής διαμάχης των φορέων χάραξης πολιτικής. Οι υπερεθνικιστές θεωρούσαν ότι οι ΗΠΑ εξακολουθούσαν να είναι η κύρια απειλή, ενώ οι πιο φιλελεύθεροι, μεταξύ των οποίων και ο Γιέλτσιν, υποστήριζαν μια φιλοδυτική

εξωτερική πολιτική, πιστή στις δημοκρατικές αξίες και τον καπιταλισμό. Μετά από μια σύντομη περίοδο αναζήτησης ταυτότητας τον Απρίλιο του 1993 συντάχθηκε το Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής που ανέφερε ότι η Ρωσία είναι μια υπερδύναμη που επιθυμεί καλές σχέσεις με τη Δύση και κύριο μέλημά της είναι να ανακτήσει την ισχύ της εξωτερικής της πολιτικής που είχε απωλέσει με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Για να ανακτήσει το ρόλο της στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες η Ρωσία επένδυσε στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών³³ (ΚΑΚ). Παρά το γεγονός ότι οι εθνικιστές ωθούσαν προς την ενσωμάτωση των πρώην σοβιετικών κρατών στη Ρωσία, η έμφαση δόθηκε στην τήρηση καλών σχέσεων με αυτές τις χώρες και στην αποτροπή της ξένης επιρροής στις χώρες αυτές η οποία θεωρούταν η πρωταρχική απειλή για τη Ρωσία. Αυτή την περίοδο για πρώτη φορά μετά τη Σοβιετική Εποχή, η σφαίρα επιρροής της Ρωσίας περιορίζεται στα όρια των πρώην σοβιετικών κρατών³⁴. Ο πρώτος πόλεμος στην Τσετσενία και η ίδρυση της ΚΑΚ, θεωρήθηκαν από πολλούς στη Δύση ως προσπάθειες αναβίωσης της ΕΣΣΔ, ωστόσο ο Γιέλτσιν ήταν καθησυχαστικός.

Μετά την παραίτηση Γιέλτσιν το 1999, ανέλαβε την εξουσία ο Βλαντίμιρ Πούτιν, ο οποίος το 2000 εξέδωσε ένα νέο δόγμα εξωτερικής πολιτικής³⁵. Το νέο δόγμα βασίζεται σε ένα πολυπολικό διεθνές σύστημα όπου η Ρωσία παίζει κυρίαρχο ρόλο που πρέπει να αναγνωρισθεί από όλες τις παγκόσμιες δυνάμεις. Αναγνωρίζει επίσης τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας αλλά και τον κίνδυνο της τρομοκρατίας. Δηλώνει τη συμμόρφωση της Ρωσίας με το Διεθνές Δίκαιο και τη Χάρτα του ΟΗΕ και προτεραιοποιεί τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Αναφέρει επίσης σαν προτεραιότητα τη συνεργασία με την Κίνα. Το Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής συμπληρώθηκε το 2008³⁶ από τον τότε πρόεδρο της Ρωσικής Ομοσπονδίας Ντιμίτρι Μεντβέντεφ. Στο δόγμα αυτό αναφέρεται ότι η Ρωσία έχει ανακτήσει τη θέση της στο διεθνές σύστημα και το ζητούμενο πλέον είναι η χρήση της ισχύος που έχει αποκτήσει για τη βελτίωση της θέσης της. Έμφαση δίνεται στην οικονομική ανάπτυξη, στις πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, στην επίλυση κοινωνικών

³³ Commonwealth of Independent States (CIS)

³⁴ Βλ. ενότητα «Το εγγύς εξωτερικό»

³⁵ Βλ. <https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>

³⁶ Βλ. <http://en.kremlin.ru/supplement/4116>

προβλημάτων, στην προώθηση της καινοτομίας και στη βελτίωση της δημογραφικής κατάστασης. Καταγράφεται επίσης η άποψη ότι η αντίσταση της Δύσης στην άνοδο της Ρωσίας είναι ένδειξη της αδυναμίας της. Ένα νέο στοιχείο είναι η αναφορά ότι αν δεν υπάρχει βούληση για συνεργασία από τους συμμάχους της, η Ρωσία είναι αναγκασμένη να δράσει ανεξάρτητα αλλά πάντα σεβόμενη το Διεθνές Δίκαιο. Τον Φεβρουάριο του 2013 το Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής αναθεωρήθηκε για μια ακόμη φορά³⁷. Το δόγμα λάμβανε υπόψη τα νέα δεδομένα που είχαν προκύψει από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2009 και την αστάθεια στην Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική από το 2011 («Αραβική Άνοιξη»). Η συγκεκριμένη αναθεώρηση δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από το δόγμα του 2008, εξακολουθεί να δίνεται έμφαση στο ρόλο των Ηνωμένων Εθνών, ενώ το «εγγύς εξωτερικό» παραμένει η πρώτη προτεραιότητα της εξωτερικής πολιτικής (Monaghan, 2013). Το πιο πρόσφατο Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής υπογράφηκε από τον Πρόεδρο της Ρωσικής Ομοσπονδίας στις 30 Νοεμβρίου 2016³⁸. Για πρώτη φορά γίνεται αναφορά σε απώλεια ισχύος της ΕΕ και των ΗΠΑ, ενώ σε αντίθεση με το προηγούμενο δόγμα όπου γινόταν αναφορά στη ρευστότητα του διεθνούς συστήματος, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά ότι το νέο πολυπολικό σύστημα έχει σχεδόν εδραιωθεί. Όσον αφορά στις σχέσεις με τις ΗΠΑ, δεν γίνεται πλέον αναφορά στην προσπάθεια άρσης των κυρώσεων που έχουν επιβληθεί λόγω της Ουκρανίας, ενώ δηλώνεται ότι οι διμερείς σχέσεις ΗΠΑ – Ρωσίας μπορούν να οικοδομηθούν στη βάση της ισότητας και του αμοιβαίου σεβασμού των εθνικών συμφερόντων των δύο χωρών.

Η μελέτη των δογμάτων εξωτερικής πολιτικής δεν μπορεί να εντοπίσει τις προθέσεις και τις στρατηγικές που θα ακολουθηθούν, μπορεί όμως να συνεισφέρει στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι κυβερνώντες στη Ρωσία αντιλαμβάνονται το διεθνές περιβάλλον. Μελετώντας τα ρωσικά δόγματα εξωτερικής από το 2000 και μετά διαπιστώνουμε μια συνέχεια όσον αφορά στις στοχεύσεις. Επίσης μπορούμε να διακρίνουμε την άποψη της ρωσικής ηγεσίας ότι στόχοι που είχαν τεθεί σε προηγούμενες εκδόσεις έχουν

³⁷ Βλ. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6BZ29/content/id/122186

³⁸ Βλ. http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6BZ29/content/id/2542248

επιτευχθεί, ενώ αυξανόμενη είναι η αντίδραση της Δύσης στην άνοδο της Ρωσίας. Ιδιαίτερα στο πλέον πρόσφατο δόγμα αποτυπώνεται η αντίληψη της ρωσικής ηγεσίας για το μετασχηματισμό του διεθνούς συστήματος. Σημαντική είναι επίσης η συνέπεια που θέλει να επιδεικνύει η ρωσική ηγεσία στην επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί.

Οι Θεωρητικές Δομές της Ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής

Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας έχει επηρεαστεί διαχρονικά τόσο από την αλληλεπίδρασή της με το διεθνές περιβάλλον όσο και από εσωτερικούς παράγοντες, ωστόσο παρουσιάζει ταυτόχρονα μια αξιοσημείωτη ιστορική συνέχεια. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις μεγάλες σχολές σκέψης στη διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής: τους Φιλοδυτικούς, τους Κρατιστές και τους Εκπολιτιστές (Tsygankov, 2016, σ. 4).

Η φιλοδυτική σχολή σκέψης επικεντρώνεται στην ομοιότητα της Ρωσίας με τη Δύση και αναγνωρίζει την πρόοδο του δυτικού πολιτισμού (Jackson, 2004, p. 34). Οι πρώιμοι εκπρόσωποι του δυτικισμού προσπαθούσαν να παρουσιάσουν τη Ρωσία ως ένα αφοσιωμένο μέλος της οικογένειας των ευρωπαϊκών μοναρχιών. Παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια του τσάρου Πέτρου του Α' (Μέγα Πέτρου), να εκσυγχρονίσει τον ρωσικό στρατό στα δυτικά πρότυπα (Dowling, 2015, p. 637). Στην ίδια σχολή σκέψης μπορεί να θεωρηθεί και ο τσάρος Αλέξανδρος ο Α', ο οποίος επιχείρησε να σταματήσει την εξάπλωση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης συμμαχώντας με την Πρωσία και την Αυστριακή Αυτοκρατορία. Η επόμενη γενιά δυτικόφιλων χαρακτηριζόταν από φιλελεύθερες ιδέες υποστηρίζοντας τις δυτικές αξίες των συνταγματικών ελευθεριών και της πολιτικής ισότητας. Ο τσάρος Αλέξανδρος ο Β' φάνηκε πρόθυμος να ενσωματώσει τις νέες ευρωπαϊκές αξίες του συνταγματισμού, ενώ ο Αλέξανδρος ο Γ' που τον διαδέχτηκε άλλαξε προσανατολισμό συμμαχώντας με τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία έναντι της Γερμανίας (Dowling, 2015, σσ. 26-28). Κατά τα τελευταία χρόνια της σοβιετικής περιόδου οι θιασώτες της φιλοδυτικής σχολής σκέψης έβλεπαν ομοιότητες του σοβιετικού συστήματος με τις σοσιαλδημοκρατικές ιδέες που επικρατούσαν στην Ευρώπη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Γκορμπατσόφ ο οποίος θεωρούσε ότι η Σοβιετική Ένωση έπρεπε να

εξαγνιστεί από τις στρεβλώσεις του σταλινισμού και να υιοθετήσει μια πιο δημοκρατική και ανθρώπινη εκδοχή του σοσιαλισμού (Tsygankov & Tsygankov, 2010). Βέβαια χαρακτηριστικά της Ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας όπως η υψηλή φορολογία ώστε να χρηματοδοτείται από το κράτος ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών από την υγεία μέχρι την εκπαίδευση, δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν σε ένα σύστημα όπου δεν υφίστατο ατομική περιουσία.

Η σχολή σκέψης των κρατιστών είναι κατά τον Tsygankov η σχολή σκέψης με την μεγαλύτερη επιρροή στη διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής (Jackson, 2004, σ. 45). Πρόκειται για την πολιτική, οικονομική και στρατιωτική ελίτ, η οποία υποστηρίζει ότι η Ρωσία είναι ταυτόχρονα μια Ευρωπαϊκή και μια Ασιατική δύναμη και δίνει έμφαση στην επιρροή της Ρωσίας στο «Εγγύς Εξωτερικό»³⁹. Οι Κρατιστές επικεντρώνονται στην ικανότητα του κράτους να κυβερνά και να διατηρεί την κοινωνική και πολιτική τάξη. Δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στις αρχές της ισχύος, της σταθερότητας και της κυριαρχίας, έναντι των ατομικών ελευθεριών και της δημοκρατίας. Η βάση της σχολής αυτής μπορεί να αποδοθεί στο συναίσθημα της ανασφάλειας που έχουν οι Ρώσοι σε σχέση με τις εξωτερικές απειλές για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας τους. Από την εποχή της κατάκτησης του κράτους του Κιέβου από τους Μογγόλους τον 13^ο αιώνα που κράτησε δύο αιώνες μέχρι τις μάχες με τους Τατάρους, τους Οθωμανούς, τους Ιάπωνες και τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι Ρώσοι ανέπτυξαν το συναίσθημα της αβεβαιότητας και την ετοιμότητα να θυσιάσουν τα πάντα για την ανεξαρτησία τους (Tsygankov, 2016, σ. 6). Οι κρατιστές χρησιμοποίησαν διαχρονικά αυτό το στοιχείο της ψυχροσύνθεσης των Ρώσων για να δικαιολογήσουν τις πολιτικές τους. Για παράδειγμα ο Στάλιν απέδωσε την ανάγκη γρήγορης βιομηχανοποίησης της Σοβιετικής Ένωσης στην απειλή εισβολής των δυτικών δυνάμεων (Legvold, 2007). Οι κρατιστές δεν είναι αντίθετοι προς τη Δύση. Επιζητούν την αναγνώριση της ισχύος της Ρωσίας από τις δυτικές δυνάμεις και για το λόγο αυτό δίνουν έμφαση στην ισχυροποίηση της οικονομίας και των ενόπλων δυνάμεων. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, πρώτος εκπρόσωπος των κρατιστών θεωρείται ο Αλέξανδρος Γκορτσάκοφ (Alexander Gorchakov),

³⁹ Βλ. επόμενη ενότητα

Υπουργός Εξωτερικών την περίοδο του τσάρου Αλεξάνδρου του Β'. Ο Γκορτσακόφ προσπαθώντας να μετριάσει τις επιπτώσεις της ήττας στον Κριμαϊκό πόλεμο, προώθησε μια πολιτική απεμπλοκής από τα τεκταινόμενα στην Ευρώπη, με τη δημιουργία χαλαρών συμμαχιών και εσωτερικής ενδυνάμωσης (εσωτερική εξισορρόπηση⁴⁰). Κατά τη σοβιετική περίοδο, οι κρατιστές προωθούσαν τον αυστηρό έλεγχο του κομμουνιστικού κόμματος στην κοινωνία για την αντιμετώπιση της καπιταλιστικής απειλής. Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική, ορισμένοι κρατιστές υποστήριζαν την εσωτερική εξισορρόπηση, ενώ άλλοι τη συνεργασία με τη Δύση. Υποστηρικτής της στρατηγικής της εξισορρόπησης ήταν ο Στάλιν ο οποίος υπέγραψε το σύμφωνο μη επίθεσης με τον Χίτλερ, προσδοκώντας να κρατήσει τη Σοβιετική Ένωση έξω από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και να κερδίσει χρόνο για την εσωτερική ενδυνάμωσή της. Ο Λέονιντ Μπρέζνιεφ (Leonid Brezhnev), με το δόγμα της συσχέτισης δυνάμεων⁴¹ (US Army, 1984) επιχείρησε να υπολογίσει τα φορτία ισχύος της Σοβιετικής Ένωσης έναντι της Δύσης, να ποσοτικοποιήσει δηλαδή το επίπεδο εξισορρόπησης. Στη δεύτερη κατηγορία μπορούμε να κατατάξουμε τον Μαξίμ Λιτβίνοφ (Maksim Litvinov), Υπουργό Εξωτερικών επί Στάλιν το 1930, ο οποίος ήταν θιασώτης της συλλογικής ασφάλειας και προωθούσε μια στενότερη σχέση με τη Γαλλία και τη Βρετανία. Ομοίως στην προσέγγιση με τη Δύση πίστευε και ο Νικήτα Χρουστσόφ (Nikita Khrushchev), ενώ πίστευε και στην αρχή της «ειρηνικής συνύπαρξης»⁴² που είχε διατυπωθεί από τον Λένιν (Lerner, 1964). Κατά τη μετασοβιετική περίοδο οι κρατιστές αναγνώρισαν την ανάγκη οικοδόμησης μιας οικονομίας της αγοράς και υιοθέτησης δημοκρατικών αρχών στην πολιτική οργάνωση, αλλά ταυτόχρονα υποστήριζαν την επαναφορά της Ρωσίας ως μιας μεγάλης

⁴⁰ Βλ. Κεφάλαιο 1.

⁴¹ Οι σοβιετικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί θεωρητικοί χρησιμοποιούσαν τον όρο «συσχέτιση δυνάμεων» (correlation of forces) για να συγκρίνουν το σοσιαλιστικό με το καπιταλιστικό στρατόπεδο σε όρους πολιτικής, ηθικής, οικονομικής και στρατιωτικής ισχύος. Σύμφωνα με τη σοβιετική θεώρηση, η συσχέτιση αυτή έτεινε προς όφελος του σοσιαλιστικού κόσμου μετά την ήττα της ναζιστικής Γερμανίας στο Β' ΠΠ. Για την επίτευξη του επιθυμητού συσχετισμού δυνάμεων προβλεπόταν η χρησιμοποίηση τόσο στρατιωτικών όσο και πολιτικών μέσων. Πρόκειται για την σοβιετική διατύπωση της έννοιας των διεθνών σχέσεων «ισορροπία ισχύος».

⁴² Η αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης ερχόταν σε αντίθεση με την αρχή της παγκόσμιας επανάστασης που είχε διατυπωθεί επίσης από τον Λένιν. Ωστόσο η παγκόσμια επανάσταση αφορούσε την εργατική τάξη και όχι την εισβολή σε καπιταλιστικά κράτη για την επιβολή του κομμουνισμού. Η αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης αποτέλεσε τη βάση της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής, ιδιαίτερα σε περιόδους ύφεσης του Ψυχρού Πολέμου.

δύναμης για την αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να εντάξουμε τον Γεβγκένι Πριμακόφ⁴³ (Yevgeniy Primakov) Υπουργό Εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργό της Ρωσίας τη δεκαετία του '90 αλλά και τον Βλάντιμιρ Πούτιν. Και οι δύο αναφέρονται στο μοντέλο εξωτερικής πολιτικής του Γκορτσακώφ σαν πηγή έμπνευσής τους (Jonson, 2004), αποβλέποντας στην επαναφορά της Ρωσίας ως μεγάλης δύναμης στο εξωτερικό και στον έλεγχο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής στο εσωτερικό. Η διαφορά τους στην εξωτερική πολιτική έγκειται στην επιλογή συμμαχιών. Ο Πριμακόφ οραματιζόταν την επανίδρυση της Σοβιετικής Ένωσης και την ανάσχεση των ΗΠΑ μέσω στρατηγικών συμμαχιών με την Κίνα και την Ινδία (Maitra, 2014). Ο Πούτιν επικεντρώνεται στις διμερείς σχέσεις με τις χώρες της περιφέρειας της Ρωσίας. Επίσης δεν αποκλείει, τη συνεννόηση με τις ΗΠΑ για θέματα κοινού ενδιαφέροντος όπως η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας (Tsygankov, 2016, σ. 8).

Οι εκπολιτιστές διαχωρίζουν τις ρωσικές αξίες από αυτές της Δύσης και θεωρούν υποχρέωσή τους τη διάδοσή τους (Jackson, 2004, σ. 66). Η συγκεκριμένη ομάδα αντιστοιχεί στους επαναστατικούς⁴⁴ στην κατηγοριοποίηση των πολιτικών ρευμάτων σκέψης κατά Martin Wight (Wight, 1998) και έχει την πιο επιθετική προσέγγιση στην αντιμετώπιση του διλήμματος ασφαλείας της Ρωσίας. Ως πρώτος εκφραστής αυτής της τάσης μπορεί να θεωρηθεί ο πρώτος τσάρος της Ρωσίας Ιβάν ο Δ' (Ιβάν ο Τρομερός), ο οποίος προωθούσε τη συγκέντρωση όλων των «ρωσικών εδαφών» σε μια αυτοκρατορία και διακήρυξε τη Μόσχα ως την «Τρίτη Ρώμη» (Laats, 2009). Στη συγκεκριμένη σχολή σκέψης εντάσσεται και το κίνημα του πανσλαβισμού⁴⁵ (Stergar, 2017). Η συγκεκριμένη ιδεολογία αν και δεν υιοθετήθηκε ποτέ επίσημα από την ρωσική αυτοκρατορία, είχε έρεισμα σε

⁴³ Ο Πριμακόφ θεωρείται από πολλούς μελετητές μέντορας του Πούτιν σε θέματα εξωτερικής πολιτικής.

⁴⁴ Οι επαναστατικοί επιχειρούν να διατηρήσουν ή να ανατρέψουν και να οργανώσουν ένα διεθνές σύστημα σύμφωνα με τις δικές τους αρχές. «Ξέρουν όχι μόνο τι είναι καλύτερο για τους ίδιους αλλά και ποιο είναι το καλύτερο για τους υπόλοιπους»

⁴⁵ Πρόκειται για ένα ιδεολογικό και πολιτικό κίνημα του 19^{ου} και αρχών του 20^{ου} που βασίζεται στην άποψη ότι όλοι οι σλαβόφωνοι ανήκουν στο ίδιο έθνος. Αποτέλεσε την αφετηρία του πανσλαβικού εθνικισμού που αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός κράτους ή μιας συνομοσπονδίας σλαβικών κρατών. Η συγκεκριμένη ιδεολογία χρησιμοποιήθηκε διαχρονικά για να υποστηρίξει τις ηγεμονικές βλέψεις της Ρωσίας, ωστόσο η δυναμική του κινήματος εξαλείφθηκε με την απόσχιση της Γιουγκοσλαβίας από τη Σοβιετική Ένωση το 1948.

αξιωματούχους του Υπουργείου Εξωτερικών και οδήγησε μεταξύ άλλων στον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1876. Το πολιτικό κίνημα του ευρασιανισμού, το οποίο πρωτοεμφανίστηκε στη δεκαετία του 1920 και αναβιώθηκε τη δεκαετία του 1990 με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, εντάσσεται επίσης στους εκπολιτιστές. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη ιδεολογία ο ρωσικός πολιτισμός δεν ανήκει ούτε στον ευρωπαϊκό, ούτε στον ασιατικό πολιτισμό, αλλά αποτελεί ένα μίγμα σλαβικών και τουρκικών παραδόσεων (Zevelev, 2016). Οι πρώιμοι Ευρασιανιστές θεωρούσαν τη Δυτική Ευρώπη γεωστρατηγικό αντίπαλο της Ρωσίας και κατ' επέκταση της Ευρασίας. Επίσης αν και δεν συμμερίζονταν τις απόψεις του κομμουνισμού, έβλεπαν τη Σοβιετική Ένωση σαν εργαλείο δημιουργίας μιας νέας εθνικής ταυτότητας. Η νέα έκδοση του ευρασιανισμού με κύριο εκφραστή των Αλεξάντερ Ντούγκιν (Dugin, 2012)⁴⁶, τηρεί ουδέτερη στάση απέναντι στη Δυτική Ευρώπη και θεωρεί βασικό εχθρό της Ευρασίας τις ΗΠΑ (Shlapentokh, 2007). Ο νέος ρωσικός ευρασιανισμός επικεντρώνεται στα κράτη της κεντρικής Ασίας τα οποία προσπαθεί να θέσει υπό οικονομικό και πολιτικό έλεγχο για την εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών συμφερόντων της Ρωσίας. Η ύπαρξη της αντίστοιχης τουρκικής έκδοσης του ευρασιανισμού, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο δημιουργεί πεδίο αντιπαράθεσης αλλά και συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών στο τομέα της εξωτερικής πολιτικής.

Μια περισσότερο αναλυτική κατηγοριοποίηση των τάσεων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, δίνεται από τον Ρώσο καθηγητή Σεργκούιν. Σύμφωνα με αυτή μπορούμε να διακρίνουμε 11 σχολές σκέψης στη ρωσική εξωτερική πολιτική. Πρώτη είναι η «Νέα Πολιτική Σκέψη», όπως ονομάστηκε το δόγμα που εφάρμοσε ο Γκορμπατσόφ. Η περίοδος διακυβέρνησης του Γκορμπατσόφ χαρακτηρίστηκε από μια στροφή από τη νεορεαλιστική προσέγγιση σε ένα μίγμα φιλελευθερισμού και παγκοσμιοποίησης. Η συγκεκριμένη σχολή σκέψης θεωρεί την ΕΣΣΔ σαν μια «πολιτισμένη» υπερδύναμη που μπορεί να έρθει σε συνεννόηση με άλλες μεγάλες δυνάμεις

⁴⁶ Ρώσος φιλόσοφος και πολιτικός επιστήμονας, ο οποίος έχει συγγράψει πάνω από 30 βιβλία μεταξύ των οποίων την «Τέταρτη Πολιτική Θεωρία», όπου σύμφωνα με τα λεγόμενά του θέτει τις βάσεις για ένα νέο πολιτικό σύστημα, πέραν της φιλελεύθερης δημοκρατίας, του μαρξισμού και του φασισμού. Για ορισμένους μελετητές τηρεί στενές επαφές με το Κρεμλίνο και το ρωσικό στρατό, ενώ για άλλους η επιρροή που ασκεί στην πολιτική του προέδρου Πούτιν είναι υπερεκτιμημένη.

στο πλαίσιο της ισορροπίας ισχύος. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση ο ρωσικός πολιτισμός είναι μέρος του παγκόσμιου πολιτισμού, ενώ το παγκόσμιο συμφέρον προηγείται του εθνικού συμφέροντος. Τέλος θεωρούν ότι ο γεωστρατηγικός προσανατολισμός της Ρωσίας είναι προς τη Δύση. Δεύτερη σχολή σκέψης στη συγκεκριμένη θεώρηση είναι οι Φιλοδυτικοί και τρίτη σχολή σκέψης είναι οι Ευρασιανιστές οι οποίοι αναλύθηκαν παραπάνω. Μια τέταρτη σχολή σκέψης είναι οι κρατιστές που καλούνται με τον ρωσικό όρο *derzhavniki* (άνθρωποι της δύναμης) και επίσης αναλύθηκαν προηγουμένως. Επόμενη διακριτή ομάδα κατά τον Σεργκούιν είναι οι ρεαλιστές. Οι προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής θεωρούν ότι πρέπει να εκτείνονται σε τρεις κύκλους: το Εγγύς Εξωτερικό, την Ανατολική Ευρώπη με τη Μέση Ανατολή και την Ασία και τέλος τη Δύση και τις ΗΠΑ (Rogov, 1993). Η εξωτερική πολιτική του Πούτιν θεωρείται ότι έχει ρεαλιστικά χαρακτηριστικά. Μια έκτη σχολή σκέψης είναι οι φιλελεύθεροι οι οποίοι έχουν πολλές ομοιότητες με τη νέα πολιτική σκέψη του Γκορμπατσώφ με τη διαφορά ότι υποστηρίζουν ότι πρέπει να υπάρχει μια ισορροπία μεταξύ του εθνικού και του παγκόσμιου συμφέροντος. Πρόκειται για την έκφανση της ιδεαλιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων στη ρωσική εξωτερική πολιτική. Παρόλο που δεν έχουν ισχυρή επιρροή στη διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, ο ρόλος τους συνίσταται στην αμφισβήτηση των πολιτικών που προτείνει η ρεαλιστική σχολή σκέψης. Πιο συγκεκριμένα η διαμάχη επικεντρώνεται σε δύο θέματα: τη σχέση με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες και τα ζητήματα ασφαλείας της Ευρώπης. Για παράδειγμα στο θέμα των πρώην σοβιετικών χωρών θεωρούν ότι δεν θα πρέπει να επιδιώκεται η επανασύνδεση όπως υποστηρίζουν οι ρεαλιστές, αλλά η οικονομική διασύνδεση στο μοντέλο της Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (NAFTA)⁴⁷. Στο πολιτικό στερέωμα της Ρωσίας υπάρχουν και οι νοσταλγοί της σοβιετικής περιόδου οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η Ρωσία πρέπει να ανακτήσει το καθεστώς της μεγάλης δύναμης και να διατηρήσει την εδαφική και πνευματική της ακεραιότητα. Η σχολή σκέψης των σοσιαλδημοκρατών προέρχεται από συνεργάτες του Γκορμπατσώφ και δίνει

⁴⁷ Η NAFTA είναι η εμπορική συμφωνία μεταξύ ΗΠΑ, Μεξικού και Καναδά, που αφαιρεί τους φόρους μεταξύ των τριών χωρών και προστατεύει πνευματικά δικαιώματα, ευρασιτεχνίες και εμπορικές επωνυμίες.

έμφαση στην έννοια της σταθερότητας. Η εσωτερική σταθερότητα γίνεται αντιληπτή ως η διαφύλαξη της ισορροπίας στην εναλλαγή των ελίτ στην εξουσία, η σταθερή οικονομία και η αποφυγή κοινωνικών και εθνοτικών συγκρούσεων. Ως εξωτερική σταθερότητα νοείται η ισορροπία συμφερόντων (έναντι της ισορροπίας ισχύος που πρεσβεύουν άλλες σχολές σκέψης). Ένατη σχολή σκέψης στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας είναι οι θιασώτες της «Έρευνας της Ειρήνης». Η συγκεκριμένη σχολή βασίζεται στη θεωρία του Γιόχαν Γκάλτουγκ περί δομημένης βίας. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεώρηση η βία είναι δομικό στοιχείο της καπιταλιστικής κοινωνίας και αναπαράγεται από αυτή. Η επιρροή της σχολής αυτής στην εξωτερική πολιτική της Ρωσίας είναι σχετικά μικρή ωστόσο, παρέχει μια πιο ισορροπημένη αντίληψη και υποστηρίζει μια πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική. Σημαντική είναι η παρουσία της «ακροδεξιάς» θεώρησης στην εσωτερική πολιτική, η οποία εκφράζεται με μια σειρά από οργανώσεις στην Ρωσία με πιο σημαντικό το «Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα της Ρωσίας» (LDPR) με ηγέτη τον Βλαντιμίρ Ζιρινόφσκι (Jackson, 2004, p. 42). Το LDPR δίνει ιδιαίτερη σημασία στο Εγγύς Εξωτερικό και υιοθετεί ακραίες στάσεις στα θέματα εξωτερικής πολιτικής.⁴⁸ Η επιρροή του Ζιρινόφσκι στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας είναι περιορισμένη, ωστόσο με τις τοποθετήσεις του, επιχειρεί να μεγεθύνει τις απειλές για την ασφάλεια της Ρωσίας. Τέλος ο Σεργκούιν εντοπίζει ως πιο πρόσφατη σχολή σκέψης στα θέματα της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής τους μεταθετικιστές. Πρόκειται για την κονστρουκτιβιστική θεώρηση των διεθνών σχέσεων που δίνει μεγάλη έμφαση στο ρόλο των μη κρατικών δρώντων, ενώ θεωρεί το εθνικό συμφέρον ως κατασκευάσμα των κυβερνήσεων ελίτ για δικαιολόγηση των αποφάσεών τους. Ωστόσο σε μία χώρα όπως η Ρωσία με τόσο έντονο το συναίσθημα των απειλών για την εθνική ασφάλεια, μια τέτοια θεώρηση δεν έχει μεγάλες πιθανότητες να επηρεάσει σημαντικά την εξωτερική πολιτική.

⁴⁸ Ο Ζιρινόφσκι σε ομιλία του στη ρωσική Δούμα μετά την κατάρριψη ρωσικού αεροσκάφους από την τουρκική αεράμυνα, πρότεινε τον βομβαρδισμό του Βοσπόρου με πυρηνικά για την πρόκληση παλιρροιακού κύματος που θα εξαφάνιζε την Κωνσταντινούπολη.

Το «Εγγύς Εξωτερικό» (Near Abroad)

Το εγγύς εξωτερικό⁴⁹ είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται ευρέως στην πολιτική ορολογία της Ρωσίας και αφορά στις ανεξάρτητες δημοκρατίες που προέκυψαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Πρόκειται για διεθνώς αναγνωρισμένες χώρες της Βαλτικής (Εσθονία, Λιθουανία, Λετονία), Κεντρικής Ασίας (Καζακστάν, Κιργισία, Τατζικιστάν, Τουρκμενιστάν, Ουζμπεκιστάν), Ανατολικής Ευρώπης (Λευκορωσία, Μολδαβία, Ουκρανία) και Υπερκαυκασίας (Αρμενία, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία) αλλά και αποσχισθείσες περιοχές (Αμπχαζία, Νότια Οσετία, Ναγκόρνο Καραμπάχ, Υπερδνειστερία).

Οι σχέσεις της Ρωσίας με το εγγύς εξωτερικό είναι ένα από τα κυρίαρχα θέματα της εξωτερικής της πολιτικής. Πολλές από τις χώρες του εγγύς εξωτερικού βιώνουν πολιτική αστάθεια ενώ υπάρχουν πολλαπλά εν δυνάμει σημεία ανάφλεξης στις περιοχές αυτές. Η πολιτική αστάθεια είναι σε ορισμένες περιπτώσεις αποτέλεσμα των ενεργειών της Ρωσίας, ενώ σε άλλες προκύπτει από τις ενέργειες δυτικών δυνάμεων που επιχειρούν να αυξήσουν την επιρροή τους στις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες. Μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η Ρωσία έχει πραγματοποιήσει μια σειρά από στρατιωτικές επεμβάσεις στην περιοχή. Επεμβάσεις στη Μολδαβία (1992), Γεωργία (1992, 1994, 2008) και στην Ουκρανία (2014) έχουν ακολουθήσει το ίδιο μοτίβο όπου η Ρωσία θεωρεί ότι υπάρχει μια καταπιεσμένη ρωσική μειονότητα, στη συνέχεια αναπτύσσει στρατεύματα για προστασία της μειονότητας και τελικά τα στρατεύματα παραμένουν στη χώρα και δημιουργούν ένα καθεστώς «παγωμένης διένεξης» (frozen conflict) (Freire & Kanet, 2012, p. 112). Το αποτέλεσμα είναι η εκάστοτε χώρα να μην μπορεί να ανακτήσει την κυριαρχία στη συγκεκριμένη περιοχή, ενώ λόγω της αστάθειας δεν είναι δυνατή η εισδοχή της στο ΝΑΤΟ. Για την υποστήριξη της συγκεκριμένης στρατηγικής η Ρωσία χρησιμοποιεί τη ρωσική γλώσσα, την ορθόδοξη χριστιανική πίστη αλλά και την παροχή ρωσικών διαβατηρίων σε κατοίκους γειτονικών χωρών, ώστε να διατηρεί αφορμή επέμβασης υπέρ «συμπατριωτών» της ανεξάρτητα της εθνικότητας τους (Zakem & Saunders, 2016); (Laenen, 2012).

⁴⁹ (ρωσ: *ближнее зарубежье*, μπλιζνεγιε ζαρουμπεζιε)

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Ρωσίας για την περιοχή απεικονίζεται και στα θεσμικά της κείμενα όπως το Σχέδιο Εθνικής Ασφάλειας⁵⁰ όπου τρεις από τις επτά συνολικά θεωρούμενες απειλές για την εθνική ασφάλεια της Ρωσίας σχετίζονται με το εγγύς εξωτερικό. Πρόκειται για τη δημιουργία ξένων στρατιωτικών βάσεων κοντά στα σύνορα της Ρωσίας, την αποδυνάμωση των διαδικασιών ενσωμάτωσης στην ΚΑΚ και την κλιμάκωση διενέξεων στα εξωτερικά σύνορα της Ρωσικής Ομοσπονδίας και της ΚΑΚ. Το πρώτο σημείο αναφέρεται στην επέκταση του NATO προς τα ανατολικά και κυρίως στις χώρες της Βαλτικής και δευτερευόντως της Κεντρικής Ασίας. Το δεύτερο σημείο αναφέρεται στην απροθυμία ορισμένων χωρών της ΚΑΚ για περαιτέρω ενσωμάτωση και για πρόσδεση στο άρμα της Ρωσίας. Το τρίτο σημείο αναφέρεται στον κίνδυνο εξάπλωσης τοπικών διενέξεων από γειτονικές χώρες σε ρωσικό έδαφος. Σύμφωνα με το πιο πρόσφατο Δόγμα Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Ομοσπονδίας⁵¹ η συγκεκριμένη απειλή δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε εθνικές συγκρούσεις αλλά και σε παγκόσμιες απειλές όπως η διεθνής τρομοκρατία και η λαθρομετανάστευση.

Η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στα Χρόνια του Πούτιν

Η τέταρτη προεδρική θητεία του Βλαντιμίρ Πούτιν ξεκίνησε τον Μάιο του 2018. Η Ρωσική εξωτερική πολιτική τα χρόνια που βρίσκεται στην εξουσία παρουσιάζει μια συνέχεια. Κύρια χαρακτηριστικά της είναι ο πραγματισμός, η ευελιξία και η ψυχρή λογική πέρα από συναισθηματισμούς. Σταθερή επιδίωξη του Κρεμλίνου παραμένει η αναγνώριση της Ρωσίας ως παγκόσμιας δύναμης⁵². Η στάση του Πούτιν απέναντι στη Δύση είναι άλλοτε διαλλακτική και άλλοτε αποφασιστική έως και συγκρουσιακή όταν θεωρεί ότι απειλούνται ζωτικά εθνικά συμφέροντα. Θα λέγαμε ότι η εξωτερική του πολιτική είναι σταθερή σε στρατηγικό επίπεδο και ευέλικτη σε επίπεδο τακτικής. Για να κατανοήσουμε τις διαφοροποιήσεις της εξωτερικής πολιτικής αναλόγως της κατάστασης, μπορούμε να διακρίνουμε την διαδρομή του Πούτιν στην ηγεσία

⁵⁰ National Security Concept of the Russian Federation, 2000 (http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkB6BZ29/content/id/589768)

⁵¹ Βλ. προηγούμενη ενότητα.

⁵² Η ρητορική Πούτιν περί μεγάλης ή παγκόσμιας δύναμης και όχι υπερδύναμης έχει να κάνει με την αντίληψη ενός πολυπολικού διεθνούς συστήματος όπου καμία δύναμη δεν μπορεί να αποκτήσει την πρωτοκαθεδρία.

της Ρωσίας σε τέσσερις υποπεριόδους (Δημόπουλος, 2018). Η πρώτη ξεκινά με την ανάληψη της πρωθυπουργίας τον Αύγουστο του 2009 και ολοκληρώνεται το 2004. Κύριο μέλημα την περίοδο αυτή ήταν η σταθεροποίηση της οικονομίας και η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας⁵³, ενώ δεν αμφισβητήθηκε η αμερικανική υπεροχή. Έμφαση δόθηκε στις σχέσεις με τη Γαλλία και τη Γερμανία, ενώ υπήρχε μια κλιμακούμενη αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ για την εισβολή στο Ιράκ αλλά και για την εμπλοκή που θεωρούσε η Μόσχα ότι είχαν στις έγχρωμες επαναστάσεις σε Γεωργία και Ουκρανία. Την επόμενη περίοδο από το 2005 έως το 2008, η ρωσική εξωτερική πολιτική γίνεται πιο επιθετική και επιχειρεί την αύξηση της επιρροής της Ρωσίας στο εγγύς εξωτερικό. Ταυτόχρονα αναζητούνται εναλλακτικές έναντι της Δύσης μέσω της συμμετοχής στους BRICS, στον Οργανισμό Συνεργασίας της Σανγκάης και στην Ευρασιατική Τελωνιακή Ένωση που μετεξελίχθηκε σε Ευρασιατική Οικονομική Ένωση. Σημείο τριβής αυτή την περίοδο υπήρξε η αντιπυραυλική ασπίδα του NATO, αλλά και η ρωσική εισβολή στη Γεωργία. Μια τρίτη περίοδος που μπορεί να εντοπισθεί είναι από το 2009-2011, όπου επιχειρήθηκε η επαναπροσέγγιση με τις ΗΠΑ. Ο Πούτιν τη συγκεκριμένη περίοδο είχε μεταπηδήσει στο αξίωμα του πρωθυπουργού, καθώς δεν μπορούσε βάσει νομοθεσίας να διεκδικήσει τρίτη συνεχόμενη θητεία ως πρόεδρος. Ο Ντιμίτρι Μεντβέντεφ ωστόσο ακολουθούσε πιστά την πολιτική Πούτιν. Η τέταρτη περίοδος από το 2011 και μετά σηματοδοτείται από μια περισσότερο συγκρουσιακή τακτική απέναντι στη Δύση και την αναβάθμιση της συνεργασίας με την Κίνα σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών. Η ρητορική της Μόσχας απέναντι στη Δύση γίνεται πιο επιθετική, καθώς κατηγορεί τις ΗΠΑ ότι επεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών με σκοπό την αλλαγή καθεστώτων (βλ. Λιβύη, Ουκρανία, Συρία), ενώ η προσάρτηση της Κριμαίας και οι επεμβάσεις στην Ουκρανία προκάλεσαν οικονομικές κυρώσεις τόσο της ΕΕ όσο και των ΗΠΑ. Η ανάμιξη της Ρωσίας σε διπλωματικό αλλά στρατιωτικό επίπεδο στο μέτωπο της Συρίας δυσχέρανε ακόμα περισσότερο τις σχέσεις αυτές.

Για τον Lo η εξωτερική πολιτική του Βλάντιμιρ Πούτιν βασίζεται στους εξής πυλώνες: στο εθνικό συμφέρον της Ρωσίας (όπως το αντιλαμβάνεται ο

⁵³ Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκε ο 2^{ος} πόλεμος στην Τσετσενία.

Πούτιν), σε ιδεολογικά θέματα και θέματα ταυτότητας, στην κουλτούρα στρατηγικής σκέψης της Ρωσίας, αλλά και στον αυτοσχεδιασμό (Lo, 2018). Με βάση το προσωποπαγές μοντέλο εξουσίας που έχει επιβάλει ο Πούτιν, το εθνικό συμφέρον καθορίζεται από τον ίδιο. Ο Lo επιχειρηματολογεί ότι η προσάρτηση της Κριμαίας και η ανάμιξη της Ρωσίας στις αποσχιστικές τάσεις του Ντόνμπας στην Ουκρανία, απέβησαν εις βάρος της, καθώς οδηγούν την Ουκρανία ακόμα πιο κοντά στη Δύση, αναβίωσαν τον ρόλο του NATO και προκάλεσαν βαριές οικονομικές κυρώσεις από ΗΠΑ και ΕΕ στη Ρωσία. Παρόλα αυτά για τον Πούτιν αποτελούν ένδειξη της επαναφοράς της Ρωσίας ως μεγάλης δύναμης και αναγκαία απάντηση στις υπονομευτικές ενέργειες των ΗΠΑ αλλά και στην ανομία που επικρατούσε στη Ουκρανία. Αυτή η ρητορική χρησιμοποιείται και για την διαμόρφωση της κοινής γνώμης στη Ρωσία. Όσον αφορά στα θέματα ιδεολογίας και ταυτότητας, το σύστημα αξιών που προβάλλει ο Πούτιν έχει στοιχεία τόσο από το τσαρικό όσο και από το σοβιετικό παρελθόν. Οι αρχές της απολυταρχίας, της ορθοδοξίας και της εθνικής ταυτότητας που αποτέλεσαν το τρίπτυχο πολιτικής που ανέδειξε ο τσάρος Νικόλαος ο Α΄ αποτελούν στοιχεία της διακυβέρνησης Πούτιν. Η ψυχροπολεμική αντιπαράθεση μεταξύ καπιταλισμού και κομμουνισμού έχει δώσει τη θέση της στην αντιπαράθεση μεταξύ φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και συντηρητικού εθνικισμού. Ο Πούτιν προβάλλει τη Ρωσία ως υπερασπιστή των ρωσικών αξιών αλλά και του ευρωπαϊκού πολιτισμού απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Στο θέμα της ταυτότητας, η επαναφορά του στάτους της μεγάλης δύναμης αποτελεί προτεραιότητα για τον Πούτιν. Με τη συγκεκριμένη οπτική, η επέμβαση της Ρωσίας στη Συρία και η ανάληψη ειρηνευτικών πρωτοβουλιών εξυπηρετούν τον συγκεκριμένο σκοπό. Όσον αφορά στη στρατηγική κουλτούρα, η Ρωσία έχει μια μακρά παράδοση ρεαλιστών ηγετών και κατά συνέπεια τα ζητήματα ισχύος παίζουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Με την επέμβαση στη Συρία η Ρωσία προβάλλει ισχύ και αυτό αποδίδεται από τη ρωσική κοινή γνώμη αλλά και από τη ρωσική ελίτ, στην ικανότητα και την αποφασιστικότητα του ηγέτη της. Η δυσπιστία προς τη Δύση, στην οποία αποδίδονται προσπάθειες να μειωθεί η ισχύς της Ρωσίας, αποτελεί επίσης σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο παρά την μακρά στρατηγική κουλτούρα και το ιδεολογικό υπόβαθρο που πιστεύεται ότι

διαμορφώνουν τη ρωσική εξωτερική πολιτική επί Πούτιν, η Ρωσία έχει δείξει σε αρκετές περιπτώσεις και την ικανότητα αυτοσχεδιασμού με την έννοια απρόσμενων ενεργειών σε απάντηση διεθνών γεγονότων. Παράδειγμα αποτελούν τόσο η προσάρτηση της Κριμαίας, όσο και η επέμβαση στη Συρία, που δεν αποτελούσαν αναμενόμενες ενέργειες τουλάχιστον από τη Δύση. Πιθανότατα προέκυψαν όχι σαν αποτέλεσμα μιας υπάρχουσας μακροπρόθεσμης σχεδίασης αλλά ως αντίδραση στη διαμορφούμενη διεθνή κατάσταση. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει την προσαρμοστικότητα και την ευελιξία της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, χωρίς να εγκαταλείπονται τα μακροχρόνια συμφέροντα της. Θα λέγαμε ότι η εξωτερική πολιτική του Πούτιν χαρακτηρίζεται από σταθερότητα όσον αφορά στα στρατηγικά συμφέροντα και από τακτική ευελιξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 – Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Ιστορική Αναδρομή

Από την συγκρότησή της μέχρι την κατάρρευσή της στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανέπτυξε σταθερές και πολυδιάστατες σχέσεις με όλα τα κράτη της Ευρώπης και της Ευρασίας. Οι σχέσεις αυτές κυμαίνονταν διαχρονικά σε όλο το φάσμα από συγκρουσιακές μέχρι συνεργατικές και κάλυπταν τους τομείς της οικονομίας, του εμπορίου και της διπλωματίας (Yurdusev E. , 2004). Η συμβατική αντίληψη για την ανάπτυξη της διπλωματίας περιλαμβάνει την ανταλλαγή πρέσβων, τη συμμετοχή σε διεθνείς διασκέψεις, την τήρηση πρωτοκόλλων και διαδικασιών και τη συγκρότηση διπλωματικού σώματος με ειδική εκπαίδευση (Barston, 2014). Η οθωμανική διπλωματία ωστόσο είχε πολλά «μη συμβατικά» χαρακτηριστικά. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε μόνιμους πρέσβεις⁵⁴ στα ευρωπαϊκά κράτη μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, ενώ αντίθετα τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν εγκαταστήσει απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Ο πρώτος Οθωμανός πρέσβης εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο το 1793. Επιπρόσθετα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εμφανίστηκε το καθεστώς των διομολογήσεων⁵⁵ (Yurdusev E. , 2004, σ. 186); (Agi, 2004) το οποίο αν και αφορούσε στις εμπορικές σχέσεις, πληρούσε και διπλωματικές λειτουργίες⁵⁶ (ICRC, 2017); (Γλύκατση Αρβελέρ, 2004, σ. 26). Επίσης απεσταλμένοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετέβαιναν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες κατά περίπτωση, ενώ για διάφορα διμερή θέματα χρησιμοποιούνταν διαπραγματευτές και μεταφραστές (δραγουμάνοι)⁵⁷ (Berridge, 2004); (Σαραντάκος , 2009). Ένας ακόμα τρόπος άσκησης διπλωματίας ήταν η

⁵⁴ Ένας πιθανός λόγος είναι το γεγονός ότι η Πύλη μέχρι τον 18^ο αιώνα δεν αναγνώριζε την αρχή της ισοτιμίας των κρατών.

⁵⁵ Οι διομολογήσεις (τουρκ. *ahd-nâmes*) ήταν συμβάσεις παροχής προνομίων και ειδικών δικαιωμάτων σε εμπόρους από ξένες χώρες. Πέραν του εμπορικού χαρακτήρα τους ήταν και ένα εργαλείο ρύθμισης των σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τα κράτη της Ευρώπης.

⁵⁶ Οι διομολογήσεις αναπτύχθηκαν ως συνέχεια αφενός της ισλαμικής και αφετέρου της Βυζαντινής παράδοσης. Ο ισλαμικός νόμος (σαρία) προβλέπει τη δυνατότητα παροχής προστασίας και προνομίων (τουρκ. *amân*) σε αλλόθρησκους που κατοικούν ή διέρχονται από μουσουλμανικά εδάφη. Στο Βυζάντιο είχαν δοθεί ειδικά προνόμια από τον Αλέξιο Κομνηνό στους Βενετούς και άλλες ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες με αντάλλαγμα τη συμμαχία τους εναντίον των Νορμανδών.

⁵⁷ Οι δραγουμάνοι ήταν έμπιστα άτομα του Σουλτάνου που γνώριζαν αραβικά, τουρκικά και τουλάχιστον δύο ευρωπαϊκές γλώσσες.

αποστολή επίσημων επιστολών από τους σουλτάνους προς άλλους αυτοκράτορες και ανώτατους αξιωματούχους. Για την καταγραφή των παρατηρήσεων και των απόψεων των απεσταλμένων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο εξωτερικό, αλλά και των συζητήσεων που είχαν με τους αξιωματούχους των χωρών που επισκέπτονταν, συντάσσονταν επίσημες αναφορές⁵⁸ (Yurdusev E. , 2004, σ. 175). Αυτές αποτελούσαν πηγές πληροφόρησης για την κατάσταση των άλλων αυτοκρατοριών, αλλά και ένα μέσο εισαγωγής καινοτομιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρά τις μη συμβατικές δομές άσκησης εξωτερικής πολιτικής που ανέπτυξε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η εξωτερική της πολιτική υπαγορευόταν όπως και των άλλων αυτοκρατοριών από το συμφέρον (Yurdusev A. , 2004, σ. 16). Αν και το ισλάμ δεν καθόριζε την εξωτερική πολιτική, ωστόσο υπαγόρευε τον τρόπο άσκησής της. Για παράδειγμα κατά τη διάρκεια του ρωσο-οθωμανικού πολέμου 1768-1774 (Šedivý, 2012), για να συμμαχήσουν οι Οθωμανοί με την Πρωσία και την Αυστρία εναντίον της Ρωσίας χρειάστηκε η έκδοση φετβά⁵⁹ (Yurdusev A. , 2004, σ. 16). Επίσης όταν ο σουλτάνος Σελίμ ο Γ' συζητούσε με τον Ρώσο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη την πιθανότητα κήρυξης πολέμου στη Γαλλία όταν ο Ναπολέων κατέλαβε την Οθωμανική Αίγυπτο το 1798, συνοδευόταν από θρησκευτικούς ηγέτες (Ari, 2004, σ. 44) και επικαλέστηκε την ανάγκη έκδοσης φετβά. Η συνεχής αύξηση της ισχύος και η αίσθηση της διαδοχής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που είχαν οι πρώτοι σουλτάνοι της οθωμανικής περιόδου, αντικατοπτρίζεται στις διπλωματικές σχέσεις με άλλες χώρες. Μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα οι ηγέτες των άλλων χωρών αντιμετωπιζόνταν ως κατώτεροι από τον Σουλτάνο και ισόβαθμοι με τον Μεγάλο Βεζίρη⁶⁰. Λόγω αυτού του γεγονότος οι τσάροι της Ρωσίας δεν αναγνωρίζονταν ως αυτοκράτορες μέχρι το 1740 (Ari, 2004, σ. 42). Σε γενικές γραμμές θα λέγαμε ότι η εξωτερική πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πέρα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χαρακτηρίζεται από πραγματισμό.

⁵⁸ τουρκ.: Sefâretnâmes,

⁵⁹ Πρόκειται για γνωμοδότηση που δίνεται από τον μουφτή ή τον ιμάμη για νομικό ή θρησκευτικό ζήτημα σύμφωνα με το μουσουλμανικό δίκαιο (σαρία). Στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορούσε στο αν ήταν συμβατό με το ισλάμ η συμμαχία με μια χριστιανική δύναμη.

⁶⁰ Αντίστοιχο αξίωμα με τον πρωθυπουργό. Αυτό συνέβαινε λόγω μη αναγνώρισης της αρχής της ισοτιμίας των κρατών

Η περίπτωση της Τουρκίας είναι αρκετά διαφορετική από αυτή της Ρωσίας όσον αφορά στη διαμόρφωση της εξωτερικής της πολιτικής. Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η προσπάθεια δημιουργίας κοινής εθνικής ταυτότητας για την οικοδόμηση της Τουρκικής Δημοκρατίας δημιούργησε ένα κράτος με έντονες αντιθέσεις που αντανάκλωνται και στην εξωτερική της πολιτική. Τα χρόνια πριν την πτώση, οι Οθωμανοί διανοούμενοι αναζήτησαν λύσεις για την επιβίωση της αυτοκρατορίας σε τρεις ιδεολογίες: τον φιλελευθερισμό, βασιζόμενοι στην κοινή οθωμανική υπηκοότητα, τον ισλαμισμό, βασιζόμενοι στην αλληλεγγύη του μουσουλμανικού κόσμου και τον τουρκικό εθνικισμό (Kösebalaban, 2012, σ. 33). Παρόλ' αυτά η πτώση της αυτοκρατορίας ήταν μη αναστρέψιμη. Τότε η πολιτική και κυρίως η στρατιωτική ελίτ της Τουρκίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μόνη διέξοδος για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας της ήταν η δημιουργία ενός τουρκικού έθνους που θα ήταν μουσουλμανικό αλλά και κοσμικό ταυτόχρονα. Ωστόσο αυτό το παράδοξο σχήμα οδήγησε σε κρίση ταυτότητας στον κοινωνικό ιστό του κράτους και εκφράστηκε με μια διαχρονική σύγκρουση της κοσμικής ελίτ με τα συντηρητικά κοινωνικά στρώματα καθώς και των εθνικιστικών στοιχείων με το εθνοθηρησκευτικό μωσαϊκό που συγκροτούν οι πληθυσμοί που κατοικούσαν στα εδάφη της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη «Τούρκος» δεν έφερε καμία εθνική σημασία μέχρι σχεδόν το τέλος του 19^{ου} αιώνα (Βερέμης, 1995). Οι έντονες αντιθέσεις αντικατοπτρίζονται στην πολυτάραχη πολιτική ιστορία του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες αναπτύχθηκε ο κεμαλισμός, που αποτέλεσε την ιδεολογία με την οποία οικοδομήθηκε το τουρκικό κράτος (Zürcher, 2004, p. 181).

Η εξωτερική πολιτική του Μουσταφά Κεμάλ χαρακτηρίζεται από την ουδετερότητα, την επικέντρωση στις εσωτερικές υποθέσεις του νέου κράτους αλλά και από τη στροφή προς τη Δύση. Από το 1923 μέχρι το θάνατό του το 1938 οι εξωτερικές σχέσεις της Τουρκίας χαρακτηρίζονται από την αποφυγή εμπλοκής σε διεθνείς διαμάχες, ενώ ελάχιστα βήματα έγιναν για την ενσωμάτωση της χώρας στους διεθνείς θεσμούς (Zürcher, 2004, p. 53). Η τουρκική εξωτερική πολιτική τη συγκεκριμένη περίοδο επικεντρώθηκε στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας, καθώς ήταν πρόσφατες

οι μνήμες από τη Συνθήκη των Σεβρών και τις τελευταίες μάχες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο θάνατος του Μουσταφά Κεμάλ βρήκε την Τουρκία να έχει υπογράψει συνθήκη μη επίθεσης (Kösebalaban, 2012, σ. 57) με το Ιράν, το Ιράκ και το Αφγανιστάν καθώς και με τα Βαλκανικά κράτη (Zürcher, 2004, σ. 202), να έχει συμμαχήσει με Γαλλία και Βρετανία, να έχει φιλικές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση και να διατηρεί επαφές με τη Γερμανία. Ο Ισμέτ Ινονού που τον διαδέχθηκε, ακολούθησε μια περισσότερο απομονωτική εξωτερική πολιτική (Kösebalaban, 2012, σ. 66). Η στάση ουδετερότητας που κράτησε η Τουρκία κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ την ωφέλησε, την έφερε όμως σε αντιπαλότητα με την ΕΣΣΔ, η οποία κράτησε ουσιαστικά μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Οι δύο μεγαλύτερες απειλές που συνάντησε το πρώιμο τουρκικό κράτος ήταν το συντηρητικό ισλάμ και ο κουρδικός εθνικισμός. Ενώ οι εξεγέρσεις των Κούρδων τις δεκαετίες του 1920 και 1930 καταπνίγηκαν, η διαμάχη μεταξύ των κοσμικών και των συντηρητικών υπέβασκε και βγήκε στην επιφάνεια για πρώτη φορά το 1950 όταν το Δημοκρατικό Κόμμα του Αντνάν Μεντερές και του Τζελάλ Μπαγιάρ κατάφερε να σταματήσει το μονοπώλιο του ρεπουμπλικανικού κόμματος. Αναλαμβάνοντας την εξουσία, το Δημοκρατικό Κόμμα έκανε μια σειρά από συμβολικές κινήσεις για να ικανοποιήσει τη συντηρητική εκλογική του βάση. Επανάφερε τη δυνατότητα χρήσης της αραβικής γλώσσας στο κάλεσμα του μουεζίνη για προσευχή και έκλεισε μια σειρά από εκπαιδευτήρια που είχε εγκαταστήσει το κεμαλικό καθεστώς σε ολόκληρη την τουρκική επικράτεια⁶¹ (Kösebalaban, 2012). Στον οικονομικό τομέα ακολούθησε φιλελεύθερη πολιτική με στόχο τον εκσυγχρονισμό των υποδομών, την ανάπτυξη της βιομηχανίας αλλά και της αγροτικής παραγωγής. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, ακολούθησε επίσης φιλελεύθερη πολιτική και επικεντρώθηκε στη συνεργασία με τη Δύση για την αποτροπή του σοβιετικού επεκτατισμού (Kösebalaban, 2012, σ. 72). Ωστόσο στις τάξεις του στρατού υπήρχε αυξημένη δυσαρέσκεια καθώς ο Μεντερές επιχείρησε να χρησιμοποιήσει τον στρατό για να περιορίσει την

⁶¹ Η απαγόρευση της χρήσης της αραβικής γλώσσας από το κεμαλικό καθεστώς αποσκοπούσε στην απομάκρυνση της τουρκικής κοινωνίας από την ισλαμική κουλτούρα. Οι οίκοι του λαού (Halkevleri) και τα ινστιτούτα του χωριού (Köy Enstitüleri) αποσκοπούσαν στην απομάκρυνση της νεολαίας από τα τζαμιά και στη διάδοση των αρχών του κεμαλισμού στα συντηρητικά στρώματα της κοινωνίας.

αντιπολίτευση και να καταπνίξει την εξέγερση των φοιτητών τον Απρίλιο του 1960. Επίσης υπήρχαν αναφορές για διαφθορά κυβερνητικών στελεχών και κατασπατάληση κονδυλίων εξωτερικής βοήθειας (CIA, 1960). Η αντίδραση του κεμαλικού κατεστημένου εκφράστηκε με το πρώτο πραξικόπημα στην ιστορία της Τουρκίας που σημειώθηκε την 27 Μαΐου 1960. Το πραξικόπημα οργανώθηκε από ανώτερους αξιωματικούς, οι οποίοι μετά την εκδήλωσή του, έθεσαν ως επικεφαλής τους τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσέλ⁶² (Harris, 2011). Τόσο ο Πρόεδρος Μπαγιάρ όσο και ο Πρωθυπουργός Μεντερές συνελήφθησαν και δικάστηκαν με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Ο Μεντερές και δύο ακόμα συνεργάτες του απαγχονίστηκαν, ενώ στους υπόλοιπους συλληφθέντες επιβλήθηκαν βαριές ποινές (Tachau & Good, 1973). Η στρατιωτική χούντα έμεινε στην εξουσία για 18 μήνες και μετά την αναθέωση του Συντάγματος, τον Οκτώβριο του 1961 προκηρύχθηκαν εκλογές για τη μετάβαση σε πολιτική διακυβέρνηση. Με το αναθεωρηθέν Σύνταγμα θεσμοθετείται ουσιαστικά η ανάμειξη των ενόπλων δυνάμεων στη διακυβέρνηση της χώρας, καθώς επιβλήθηκε η δημιουργία του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, όπου οι στρατιωτικοί είχαν ενεργό ρόλο και ιδρύθηκε το Ταμείο Αλληλοβοήθειας Στρατού (OYAK), το οποίο από ταμείο ενίσχυσης των συντάξεων των στρατιωτικών, έχει εξελιχθεί σε επενδυτικό κολοσσό (Akça, 2010, σ. 8); (Söyler, 2015, σ. 114). Τα επόμενα τέσσερα χρόνια χαρακτηρίστηκαν από πολιτική αστάθεια με κυβερνήσεις συνεργασίας να διαδέχονται η μια την άλλη καθώς και δυο αποτυχημένες προσπάθειες πραξικοπήματος (Harris, 2011).

Το δεύτερο πραξικόπημα στην ιστορία της Τουρκίας σημειώθηκε το στις 12 Μαρτίου 1971. Στην εξουσία βρισκόταν ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ με το Κόμμα Δικαιοσύνης το οποίο ουσιαστικά ήταν η συνέχεια του Δημοκρατικού Κόμματος. Καθώς η οικονομία κατέρρεε και σημειώνονταν συνεχείς διαδηλώσεις φοιτητών και εργαζομένων καθώς και βίαιες συγκρούσεις μεταξύ ακροδεξιών και ακροαριστερών, το Γενικό Επιτελείο Στρατού με την πρόφαση της αποκατάστασης της τάξης, απέστειλε υπόμνημα στο Πρόεδρο της

⁶² Το πραξικόπημα οργανώθηκε από αξιωματικούς βαθμού συνταγματάρχη. Για τη νομιμοποίησή του στα μάτια των Τούρκων πολιτών αλλά και για την επιβολή ιεραρχικής δομής στους πραξικοπηματίες αναζητήθηκε υψηλόβαθμος στρατηγός ο οποίος θα ενέκρινε το πραξικόπημα.

Δημοκρατίας, απόστρατο στρατηγό Σεβντέτ Σουνάι, αξιώνοντας την αποπομπή Ντεμιρέλ. Η κυβέρνηση τεχνοκρατών που συγκροτήθηκε υπό τον Νιχάτ Ερίμ, προέβη σε μικρές αλλαγές στο Σύνταγμα, δεν κατάφερε ωστόσο να ελέγξει την κατάσταση. Το ίδιο συνέβη και με τις κυβερνήσεις των Μπουλέντ Ετζεβίτ και Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ που εναλλάσσονταν στην εξουσία από το 1974 έως το 1980. Τον Σεπτέμβριο του 1980, ο Ντεμιρέλ ανατράπηκε για δεύτερη φορά από τους στρατηγούς, οι οποίοι για πρώτη φορά κράτησαν την εξουσία με επικεφαλής τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Στρατού, στρατηγό Κενάν Εβρέν. Οι πραξικοπηματίες κυβέρνησαν αυταρχικά για τρία χρόνια και προέβησαν σε πλήθος αλλαγών στο πολιτικό σύστημα με σκοπό να αποφευχθεί το πολιτικό αδιέξοδο στο μέλλον και να διατηρήσει ο στρατός τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης (Harris, 2011, σ. 210). Το 1983, έχοντας διαμορφώσει ένα νέο πολιτικό σκηνικό με μικρό αριθμό κομμάτων, επιτράπηκαν εκ νέου εκλογές από τις οποίες αναδείχθηκε ο Τουργκούτ Οζάλ. Την περίοδο που ακολούθησε οι στρατιωτικοί δεν επενέβησαν φανερά στα πολιτικά πράγματα της χώρας, ωστόσο είχαν απόλυτη ελευθερία κινήσεων επεκτείνοντας το έλεγχό τους σε ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό (Söyler, 2015, σ. 155).

Στα μέσα της δεκαετίας του '90 το εκλογικό σώμα στράφηκε σε ισλαμιστές πολιτικούς αρχικά στην τοπική αυτοδιοίκηση σε Κωνσταντινούπολη⁶³ και Άγκυρα, ενώ στις εκλογές του 1995 το ισλαμικό Κόμμα Ευημερίας⁶⁴ του Νετζμετίν Ερμπακάν βγήκε πρώτο σε ψήφους και συμμετείχε σε κυβέρνηση συνεργασίας. Ωστόσο μια νέα επέμβαση του στρατού προκάλεσε την πτώση της κυβέρνησης, ενώ τα πέντε χρόνια που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις Γιλμάζ και Ετζεβίτ προέβησαν σε μια προσπάθεια αποϊσλαμοποίησης της χώρας. Μέσα από το κόμμα RP δημιουργήθηκε ένα νέο ισλαμικό κόμμα, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης⁶⁵, το οποίο κατέχει την εξουσία από το 2002 μέχρι σήμερα.

⁶³ Ο νυν πρόεδρος της Τουρκίας διετέλεσε δήμαρχος Κωνσταντινούπολης 1994 – 1998.

⁶⁴ (τουρκ.: RP - Refah Partisi)

⁶⁵ (τουρκ.: AKP - Adalet ve Kalkinma Partisi)

Οι Θεωρητικές Δομές της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Οι έντονες αντιθέσεις που μπορούμε να διακρίνουμε στην εσωτερική πολιτική σκηνή της Τουρκίας, αντανακλώνονται και στην εξωτερική της πολιτική. Κατά μια άποψη η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας καθορίζεται κυρίως από τη σύγκρουση τεσσάρων ιδεολογιών: του πολιτικού ισλάμ έναντι του κοσμικού στοιχείου και του εθνικισμού έναντι της φιλελεύθερης θεώρησης. Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις σχολές σκέψης στην τουρκική εξωτερική πολιτική (Kösebalaban, 2012, σ. 4): τους φιλελεύθερους ισλαμιστές (κυβερνητικό κόμμα AKP), τους κοσμικούς φιλελεύθερους, τους ισλαμιστές εθνικιστές και τους κοσμικούς εθνικιστές ή κεμαλιστές (ρεπουμπλικανικό κόμμα CHP⁶⁶). Σύμφωνα με την ίδια άποψη τα πρώτα τρία γκρουπ μπορούν να καταταχθούν πολιτικά στο χώρο της δεξιάς, ενώ το κεμαλικό μπλοκ αυτοπροσδιορίζεται ως προοδευτικό κόμμα. Βέβαια ο συγκεκριμένος αυτοπροσδιορισμός αντικρούει στις ελιτίστικες αντιλήψεις του CHP περί του ρόλου στου στρατού στην πολιτική και περί του περιορισμού των ατομικών ελευθεριών με πρόφαση την ασφάλεια (Kösebalaban, 2012, σ. 4). Άλλωστε το ρεπουμπλικανικό κόμμα κατά την εξέλιξη του από την ίδρυσή του από τον Μουσταφά Κεμάλ το 1923 μέχρι σήμερα έχει λάβει στοιχεία από τη φασιστική ιδεολογία πριν το τέλος του Β' ΠΠ και τάχθηκε ενάντια στη σοσιαλιστική ιδεολογία την μεταπολεμική περίοδο. Μετά το πραξικόπημα του 1960, το οποίο στηρίχθηκε από το CHP, ο Ετζεβίτ εισήγαγε περισσότερο φιλολαϊκά στοιχεία σε μια προσπάθεια να κερδίσει την εμπιστοσύνη των ψηφοφόρων. Παρόλα αυτά παρέμεινε ένα κόμμα που δεν απευθυνόταν στα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνίας και στον πληθυσμό της υπαίθρου. Ο πληθυσμός αυτός είναι πιο κοντά στο ισλάμ και θεωρείται για τους κεμαλιστές συντηρητικός και εμπόδιο στον εκμοντερνισμό της χώρας. Με αυτή την έννοια θεωρούν την ιδεολογία τους προοδευτική και αριστερής κατεύθυνσης. Άλλωστε όπως αναφέρει ο Huntington η αναβίωση του ισλάμ στην Τουρκία γιγάντωσε τα αντιδυτικά αισθήματα και διάβρωσε την απήχηση του κεμαλισμού στην τουρκική ελίτ (Huntington, 1996, σ. 149). Ωστόσο και αυτός ο ισχυρισμός δεν είναι απόλυτα σωστός, καθώς συντηρητικά κόμματα που έλαβαν την εξουσία έλαβαν πολύ πιο σημαντικά βήματα για την προσέγγιση

⁶⁶ (τουρκ.: CHP - Cumhuriyet Halk Partisi)

της Τουρκίας με τη Δύση από ότι το κεμαλικό κόμμα. Η δυτικοποίηση για τον κεμαλισμό βασίζεται σε τρεις πυλώνες: την εθνική κυριαρχία, τη χρήση της ισχύος τους κράτους για την ανάπτυξη και τη λήψη επαναστατικών μέτρων προς αυτή την κατεύθυνση. Η προσπάθεια δυτικοποίησης κατά τα τελευταία έτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τους κεμαλιστές δεν είχε το επαναστατικό στοιχείο. Μια άλλη άποψη για να τονίσει αυτή την αντίθεση της πολιτικής στην Τουρκία, τοποθετεί τους Τούρκους αριστεριστές στην δεξιά και αντιπροοδευτική πλευρά του πολιτικού φάσματος, ενώ τα δεξιά κόμματα στην αριστερή και προοδευτική πλευρά. Σύμφωνα με μια άλλη αντίληψη, ο κεμαλισμός περιλαμβάνει ένα μίγμα τόσο από αριστερές όσο και από δεξιές αντιλήψεις και εκτείνεται πολιτικά από την σοσιαλδημοκρατία (κόμμα CHP) μέχρι τον φιλελευθερισμό. Οι πιο συντηρητικές δυνάμεις εκφράζονται από την ισλαμική πτέρυγα (κυβερνητικό κόμμα AKP) αλλά και από την εθνικιστική πτέρυγα (κόμμα εθνικιστικού κινήματος MHP⁶⁷) (Μηνάγιας, 2017). Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο κλασσικός διαχωρισμός σε δεξιά και αριστερά δεν επαρκεί για να περιγράψει το πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας.

Εξετάζοντας τις 4 ιδεολογικές ομάδες που αναφέρθηκαν παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι στα θέματα εξωτερικής πολιτικής υπάρχουν διαφορές αλλά και σημεία ταύτισης. Η πρώτη ιδεολογική ομάδα συνδυάζει τον ισλαμισμό και τον φιλελευθερισμό. Στην συγκεκριμένη ομάδα κατατάσσεται το κυβερνών κόμμα AKP. Η συγκεκριμένη τάση βρήκε πρόσφορο έδαφος τα τελευταία χρόνια καθώς η σταδιακή οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, έδωσε τη δυνατότητα στις συντηρητικές κοινωνίες της υπαίθρου να ενδιαφερθούν για την ανάπτυξη των σχέσεων με τη Δύση, καθώς έβλεπαν ότι αυξανόταν η ζήτηση για αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα ενώ ο τουρισμός απέφερε μεγάλα κέρδη και νέες θέσεις εργασίας. Τα συντηρητικά κόμματα του παρελθόντος δεν μπορούσαν να καλύψουν αυτή την τάση. Το κόμμα ευημερίας του Ερμπακάν⁶⁸ έδωσε για πρώτη φορά φωνή σε αυτή τη μερίδα του πληθυσμού, ωστόσο ήταν η έλευση του AKP που κατάφερε να κερδίσει την εξουσία και να έχει συνεχή ανοδική πορεία. Οι ισλαμιστές φιλελεύθεροι στηρίζουν την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας με τον όρο της

⁶⁷ (τουρκ.: MHP - Milliyetçi Hareket Partisi)

⁶⁸ Ο Ερμπακάν σε αντίθεση με τον Ερντογάν είχε ξεκάθαρα αντιδυτική στάση και κατατάσσεται στην ιδεολογική ομάδα των ισλαμιστών εθνικιστών.

διατήρησης της τουρκικής πολιτιστικής ταυτότητας. Επιθυμούν δηλαδή τα οικονομικά οφέλη που παρέχει η ΕΕ, δεν θεωρούν όμως υποχρέωση της Τουρκίας να προσαρμοστεί στην ευρωπαϊκή κουλτούρα. Σημαντικό ρόλο στην άνοδο του ΑΚΡ έπαιξε και η στήριξη του κινήματος Γκιουλέν (Bilginçan, 2016), της ισχυρότερης θρησκευτικής αδελφότητας⁶⁹ στην Τουρκία σήμερα (Μηνάγιας, 2014, σ. 151).

Η δεύτερη ιδεολογική ομάδα συνδυάζει τον φιλελευθερισμό και την κοσμικότητα. Η συγκεκριμένη τάση αντλεί τις ρίζες της στην περίοδο της Τανζιμάτ (1839) οπότε σημειώθηκαν οι πρώτες φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η επιρροή της φιλελεύθερης θεώρησης στην εξωτερική πολιτική είχε σαν αποτέλεσμα τη συμμαχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Βρετανία και τη Γαλλία εναντίον της Ρωσίας. Όταν η άνοδος της Γερμανίας την περίοδο του μεσοπολέμου οδήγησε τη Βρετανία και τη Γαλλία να συμμαχήσουν με τη Ρωσία εναντίον της, η Τουρκία άλλαξε στρατόπεδο. Οι κοσμικοί – φιλελεύθεροι είναι υπέρ της παγκοσμιοποίησης και υποστηρίζουν μια δυναμική εξωτερική πολιτική και την προσέγγιση με τη Δύση. Στην συγκεκριμένη ιδεολογική ομάδα κατατάσσονται ο Μεντερές με το Δημοκρατικό κόμμα⁷⁰, ο Ντεμιρέλ με το κόμμα Δικαιοσύνης⁷¹ αλλά και ο Οζάλ με το κόμμα της Μητέρας Πατρίδας⁷², οι οποίοι εφάρμοσαν φιλελεύθερες πολιτικές.

Η τρίτη ιδεολογική ομάδα συνδυάζει τον εθνικισμό και τον ισλαμισμό. Τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο ισλαμισμός αναδείχθηκε σαν μια απέλπιδα προσπάθεια διατήρησης της αυτοκρατορίας με βάση την κοινή μουσουλμανική πίστη, ιδίως κατά την περίοδο του Αμπντουλχαμίτ του Β'. Τα πρώτα χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας, όπου επιτρεπόταν αποκλειστικά το κεμαλικό κόμμα, η συγκεκριμένη ιδεολογία διατηρήθηκε μέσα από τις μυστικές αδελφότητες. Μετά τις εκλογές του 1950,

⁶⁹ (τουρκ. cemaat) Πρόκειται για θρησκευτικές ομάδες πιστών με συγκεκριμένες απόψεις για το ισλάμ και το μυστικισμό στη θρησκευτική πρακτική. Πέραν αυτού, τα μέλη της ομάδας συνεργάζονται μεταξύ τους και αποδέχονται την αρχή της κοινής ιδεολογίας και κοινής ταυτότητας. Οι ισλαμικές αδελφότητες αποτελούν ένα διαχρονικό στοιχείο της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης στην Τουρκία.

⁷⁰ (τουρκ.: DP - Demokrat Parti)

⁷¹ (τουρκ.: AP - Adalet Partisi)

⁷² (τουρκ.: ANAP - Anavatan Partisi)

η συγκεκριμένη κίνηση βρήκε έκφραση μέσα από το κόμμα του Ερμπακάν και αργότερα τη λεγόμενη «Εθνική Άποψη»⁷³. Η εξωτερική πολιτική των ισλαμιστών εθνικιστών είναι ξεκάθαρα αντιδυτική και πρεσβεύει την ενότητα όλων των μουσουλμάνων κάτω από τουρκική ηγεσία.

Η τέταρτη ιδεολογική ομάδα συνδυάζει την κοσμικότητα και τον εθνικισμό. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσεται ο κεμαλισμός. Στη συγκεκριμένη σχολή σκέψης υφίσταται η αντίθεση να είναι υπέρ της Δύσης αλλά ταυτόχρονα να θέλουν να κρατήσουν αποστάσεις από αυτή. Η εξωτερική πολιτική των πρώτων δεκαετιών της τουρκικής δημοκρατίας, μπορεί να χαρακτηριστεί απομονωτική, ουδέτερη και αντιιμπεριαλιστική (Park, 2012, σ. 34). Ο κεμαλισμός βασίζεται σε έξι αρχές⁷⁴ (Kansu, 2013): λαϊκισμό, εθνικισμό, κρατικισμό, κοσμικότητα, μεταρρύθμιση - ριζοσπαστισμό (Ataön, 1980) και ρεπουμπλικανισμό (Φράγκος, 2012, σ. 309). Ο λαϊκισμός εκφράζεται με την πλήρη απαλλαγή από το θεοκρατικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και την απουσία προνομίων από όλες ανεξαιρέτως τις κοινωνικές τάξεις. Ταυτόχρονα προβλέπεται υποταγή στο κράτος αλλά και στο στράτευμα. Όσον αφορά στον εθνικισμό, υποστηρίζεται η φυλετική συγγένεια των Τούρκων με τους αρχαίους λαούς της Μικράς Ασίας, ενώ όσοι ζουν στην τουρκική επικράτεια θεωρούνται Τούρκοι. Ο κρατικισμός αφορά στην εφαρμογή ενός σοσιαλιστικού προτύπου με τον αυστηρό έλεγχο του κράτους στη βαριά βιομηχανία χωρίς όμως να δημιουργούνται κρατικά μονοπώλια. Η αρχή της κοσμικότητας ουσιαστικά καταργεί τις τάξεις και κατά συνέπεια είναι μια αντιμαρξιστική θέση (Φράγκος, 2012, σ. 309) καθώς ο μαρξισμός όπως προαναφέρθηκε βασίζεται στην πάλη των τάξεων. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές η κοσμικότητα στον κεμαλισμό δεν έχει την έννοια της προστασίας της ανεξιθρησκείας αλλά στον περιορισμό της ελευθερίας της θρησκείας με την έννοια της πλήρους απαγόρευσης της επέμβασης της

⁷³ Τουρκ.: Milli Görüs. Πρόκειται για το πολιτικό μανιφέστο του Ερμπακάν από το οποίο εμπνεύστηκε και το ομώνυμο πολιτικό κίνημα. Το κείμενο εξήρε τις ηθικές αξίες του ισλάμ και απέδιδε την παρακμή του ισλαμικού κόσμου στη μίμηση των αξιών της Δύσης και την κακή χρήση της τεχνολογίας.

⁷⁴ Καλούνται και 6 βέλη του κεμαλισμού. Αποτελούν το σύμβολο του ρεπουμπλικανικού κόμματος (CHP) που ιδρύθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1923. Ο ρεπουμπλικανισμός, ο εθνικισμός και ο λαϊκισμός, προϋπήρχαν στο πρόγραμμα του κόμματος, ενώ το 1924 με την κατάργηση του χαλιφάτου, προστέθηκε και η κοσμικότητα. Η μεταρρύθμιση - ριζοσπαστισμός και ο κρατικισμός, προστέθηκαν στις 15 Μαΐου 1931 στο τρίτο συνέδριο του κόμματος.

θηρσκείας στα θέματα του κράτους αλλά και αντίστροφα (Kösebalaban, 2012, σ. 9); (Kuru, 2009). Ο κεμαλισμός σαν ιδεολογία χαρακτηρίζεται από αντίφαση όσον αφορά στη σχέση του με το ισλάμ. Αφενός επιδιώκει την απομάκρυνσή του από τη δημόσια σφαίρα μέσω της αρχής της κοσμικότητας και αφ' ετέρου χρησιμοποιεί το ισλάμ σαν κυρίαρχο στοιχείο του εθνικισμού. Κατά τη δεκαετία του 1920 ο τουρκικός εθνικισμός βασίστηκε στην άποψη του Ziya Gökalp (Μητράρας, 2010) ότι το έθνος βασίζεται στην κοινή κουλτούρα και κατά συνέπεια περιλαμβάνει όλους τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Τούρκους, Κούρδους, Αλβανούς, Βόσνιους, Άραβες κ.ά. (Kösebalaban, 2012, σ. 49). Η πολιτική εκδίωξης και γενοκτονίας μειονοτήτων που ακολουθήθηκε από τους Νεότουρκους τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και οι ανταλλαγές των πληθυσμών μετά τη συνθήκη της Λωζάνης συνέβαλαν επίσης στην ισλαμοποίηση της Μικράς Ασίας. Η αντίθεση της δυτικοποίησης του κράτους και της ισλαμοποίησης της κοινωνίας αμβλύθηκε τη δεκαετία του 1930, καθώς ο τουρκικός εθνικισμός εγκατέλειψε το ισλάμ και βασίστηκε σε ένα νέο αφήγημα, που συμβάδιζε με τα υπερεθνικιστικά κινήματα της εποχής. Ξεκίνησε να προωθείται μια θεωρία φυλετικής ανωτερότητας των Τούρκων, οι οποίοι κατοικούσαν στη Μικρά Ασία για πάνω από 10.000 χρόνια (Kösebalaban, 2012, σ. 50); (Park, 2012, σ. 23)⁷⁵. Μέσω του νέου αφηγήματος επιδιώχθηκε να ενσωματωθούν όλοι οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί και ιδιαίτερα οι Κούρδοι σε μια κοινή εθνική ταυτότητα η οποία δεν στηριζόταν πλέον στην κοινή κουλτούρα αλλά στη φυλή (Kösebalaban, 2012, σ. 50). Αντίφαση όμως εμφανίζεται και στην άποψη του κεμαλισμού για τη Δύση. Ενώ από τη μια πλευρά προωθούσε τη δυτικοποίηση της πολιτικής οργάνωσης του νέου κράτους, ταυτόχρονα έχοντας τη μνήμη των προβλέψεων της Συνθήκης των Σεβρών, έβλεπε τις Δυτικές δυνάμεις ως απειλή για την επιβίωση του κράτους. Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν διατύπωσε συγκεκριμένες προτεραιότητες στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής πέραν της γενικής προσέγγισης ότι η Τουρκία θα ακολουθήσει την πολιτική των «πολιτισμένων κρατών» και τις «ευρωπαϊκές αρχές πολιτισμού» (Μαυροπούλου, 2004). Η εξωτερική πολιτική

⁷⁵ Το αφήγημα στηρίχθηκε στη διατριβή της Αφέντ Ινάν η οποία ήταν ιστορικός και υιοθετημένη κόρη του Μουσταφά Κεμάλ. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της, ο ίδιος ο Κεμάλ ενοχλημένος από τον υποτιμητικό τρόπο με τον οποίο έβλεπαν οι Ευρωπαίοι τους Τούρκους, την προέτρεψε να αποδείξει την υποτιθέμενη φυλετική ανωτερότητα των Τούρκων.

που ακολουθήθηκε την κεμαλική περίοδο αντικατοπτρίζει την κοσμοθεωρία του Μουσταφά Κεμάλ. Θεμελιώδης αρχή αποτέλεσε η σχέση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής⁷⁶. Η εσωτερική σταθερότητα θεωρήθηκε αναγκαία συνθήκη για μια επιτυχή εξωτερική πολιτική. Ταυτόχρονα έμφαση δόθηκε στη διατήρηση της ασφάλειας και της εδαφικής ακεραιότητας του νεοσύστατου κράτους, σύμφωνα με τον «εθνικό όρκο» (Misak-i Milli⁷⁷) (Zürcher, 2004, σ. 149). Στη βάση αυτή εγκαταλείφθηκαν αναθεωρητικές πολιτικές του παρελθόντος, όπως ο παντουρκισμός και ο πανισλαμισμός που θα μπορούσαν να αποτελέσουν την ιδεολογική βάση για την εκ νέου διεκδίκηση χαμένων εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο πανισλαμισμός χρησιμοποιήθηκε στην προσπάθεια διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ακριβώς λόγω της σχέσης του με το ισλάμ ήταν απορριπτός από τον Μουσταφά Κεμάλ. Ο παντουρκισμός ωστόσο αποτέλεσε τον πυρήνα της ιδεολογίας των Νεότουρκων, με τους οποίους είχε αρχικά συνταχθεί ο Μουσταφά Κεμάλ. Ο παντουρκισμός αποτελούσε απειλή για την ΕΣΣΔ, καθώς ήγειρε αλυτρωτικές βλέψεις στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Με τη ρεαλιστική οπτική θα λέγαμε ότι η τήρηση ουδετερότητας και η αποφυγή επιθετικών πολιτικών αποτελούν ενδείξεις της μειωμένης ισχύος που είχε το πρώιμο τουρκικό κράτος. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι ο εθνικισμός αποτέλεσε για τον κεμαλισμό κυρίως ένα εργαλείο για την οικοδόμηση της νέας τουρκικής ταυτότητας. Ωστόσο παρά την γενικά μετριοπαθή εξωτερική πολιτική του Μουσταφά Κεμάλ, επεκτατικές βλέψεις που προβλέπονταν στον «εθνικό όρκο» εξακολουθούσαν να ισχύουν. Οι βλέψεις αυτές βέβαια θεωρούνταν από τους κεμαλιστές ως απελευθερωτικές.

Από τις θέσεις που έχουν εκφραστεί από τους πρεσβευτές της κεμαλικής ιδεολογίας, δηλαδή το ρεπουμπλικανικό κόμμα, το τουρκικό υπουργείο εξωτερικών και τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, μπορούμε να

⁷⁶ Η άποψη αυτή αποτυπώνεται και στο απόφθεγμα του Μουσταφά Κεμάλ: «Ειρήνη στην πατρίδα, ειρήνη στον κόσμο» που αποτελεί τη φράση την οποία η Τουρκία προβάλλει διαχρονικά ως τη βασική αρχή της εξωτερικής της πολιτικής.

⁷⁷ Αναφέρεται και ως «εθνικό συμβόλαιο». Πρόκειται για ένα αλυτρωτικό κείμενο που συντάχθηκε από το τελευταίο οθωμανικό κοινοβούλιο στις 28 Ιανουαρίου 1920. Περιλάμβανε έξι όρους που αφορούσαν στους στόχους του αναδυόμενου εθνικιστικού κινήματος. Σύμφωνα με το μανιφέστο, στόχος του κινήματος ήταν η διατήρηση ή η επίτευξη της τουρκικής ανεξαρτησίας σε όλα τα εδάφη που ήλεγχε ο οθωμανικός στρατός με το τέλος του Α' ΠΠ. Για πρώην οθωμανικά εδάφη που κατοικούσε μουσουλμανικό στοιχείο διατυπωνόταν η άποψη ότι η τύχη τους θα έπρεπε να καθορισθεί με δημοψήφισμα.

εξάγουμε τους παρακάτω πυλώνες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής την κεμαλική περίοδο (Αρσονιάδης, 2016):

- Εγκατάλειψη επεκτατικών ιδεολογιών που στηρίζονται είτε στο ισλάμ (πανισλαμισμός), είτε στον τουρκικό εθνικισμό (παντουρκισμός)⁷⁸.
- Στροφή στη Δύση και προσπάθεια ενσωμάτωσης σε όσο το δυνατόν περισσότερους δυτικούς οργανισμούς.
- Τήρηση αποστάσεων από τις ισλαμικές και αραβικές χώρες.
- Εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας μέσα από πολυμερείς περιφερειακές συμμαχίες.
- Σεβασμός στη διεθνή νομιμότητα μέσω της συμμετοχής στην Κοινωνία των Εθνών και στα διάδοχα σχήματα.
- Συμμετοχή σε οργανισμούς συλλογικής ασφάλειας όπως το NATO, για εξισορρόπηση απειλών.

Πέραν των παραπάνω ιδεολογικών ομάδων πρέπει να προσθέσουμε το εθνικιστικό κόμμα MHP, το οποίο ακολουθεί τις αρχές του κεμαλισμού έχει ωστόσο πιο ακραίες απόψεις. Αν και δεν είναι αντίθετο στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, είναι επικριτικό επί της διαδικασίας εισδοχής στην ΕΕ. Μεγαλύτερη είναι η αντίθεσή του στο κουρδικό ζήτημα καθώς είναι αντίθετο σε οποιαδήποτε προοπτική αναγνώρισης δικαιωμάτων στους κουρδικούς πληθυσμούς. Το MHP τα τελευταία χρόνια έχει κάνει άνοιγμα προς το ισλαμικό μπλοκ με αποκορύφωμα τη συμμαχία του με το AKP. Σημαντικό επίσης όχι τόσο ως προς την εκλογική του δύναμη αλλά λόγω των διασυνδέσεών του με το κυβερνών κόμμα AKP (Foreign Policy, 2017) είναι το πρώην Εργατικό κόμμα και νυν κόμμα της Πατρίδας⁷⁹ του Ντογού Περιντσέκ.

⁷⁸ Εξαίρεση στην μετριοπαθή εξωτερική πολιτική του κεμαλισμού αποτέλεσε η προσάρτηση της επαρχίας της Αλεξανδρέττας το 1939. Η συγκεκριμένη περιοχή περιλαμβανόταν στον τουρκικό εθνικό όρκο (Misak-i Milli).

⁷⁹ (τουρκ.: Vatan Partisi)

Πρόκειται για ένα αριστερό εθνικιστικό κόμμα το οποίο αποτελεί την σύγχρονη έκφραση του ευρασιανισμού⁸⁰ στην τουρκική πολιτική σκηνή.

Το Ενδιαφέρον της Τουρκίας για τις Πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες

Η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία να αναπτύξει σχέσεις με τις νεοεμφανιζόμενες χώρες της Κεντρικής Ασίας: Αζερμπαϊτζάν, Καζακστάν, Κιργισία, Τουρκμενιστάν και Ουζμπεκιστάν. Η Τουρκία θεωρεί ότι διαθέτει κοινούς πολιτιστικούς, ιστορικούς, γλωσσικούς και θρησκευτικούς δεσμούς με τις χώρες αυτές και επιχείρησε να τις εντάξει στη σφαίρα επιρροής της. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Τούρκου πρωθυπουργού Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ το 1992 ότι με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης «αναδύθηκε ένας γιγαντιαίος τουρκικός κόσμος που εκτείνεται από την Αδριατική μέχρι το Σινικό τείχος» (Νταβούτογλου, 2010)⁸¹, ενώ έφτασε στο σημείο να μιλά για την προοπτική μιας τουρκικής κοινοπολιτείας (Winrow, 2000, p. 117). Οι προσπάθειες της Τουρκίας βρήκαν υποστήριξη από τις ΗΠΑ, οι οποίες υπό την απειλή της εξάπλωσης της επιρροής του Ιράν στις χώρες αυτές, προέτρεπαν τους ηγέτες της κεντρικής Ασίας να υιοθετήσουν το «τουρκικό μοντέλο» κοσμικού κράτους, φιλελεύθερης δημοκρατίας και οικονομίας της αγοράς (Park, 2012, p. 125). Για να ισχυροποιήσει τη θέση της στις χώρες αυτές, η Τουρκία ανέπτυξε τηλεπικοινωνιακές και αεροπορικές συνδέσεις, παρείχε υποτροφίες σε τουρκικά πανεπιστήμια και σχολεία και ανέπτυξε διπλωματικές, στρατιωτικές, θρησκευτικές και εμπορικές σχέσεις. Οι τουρκικές τράπεζες επένδυσαν μεγάλα ποσά, ενώ η τουρκική διεθνής υπηρεσία διεθνούς συνεργασίας (TIKA) που συγκροτήθηκε τη συγκεκριμένη περίοδο, συνέτεινε στη συνεργασία στους τομείς της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και των κατασκευών (Talbot, 2018, p. 73). Ταυτόχρονα τουρκικές μη κρατικές ή παρακρατικές οντότητες όπως το κίνημα Γκιουλέν (Söyler, 2015) έχουν αναπτύξει παρουσία στις χώρες αυτές με τη μορφή ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων. Παρά τις παραπάνω προσπάθειες στις περισσότερες

⁸⁰ Στον τουρκικό ευρασιανισμό εντάσσονται οι πολιτικές που επιχείρησε να εφαρμόσει ο Οζάλ για την εξάπλωση της επιρροής της Τουρκίας στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Οι νέο-ευρασιανιστές υποστηρίζουν τη συνεργασία με τη Ρωσία αντί του ανταγωνισμού στις περιοχές αυτές. Σε αυτή τη λογική διατηρούν στενές σχέσεις με τον Ντούγκιν, κύριο εκφραστή του ευρασιανισμού στη Ρωσία.

⁸¹ Ο Αχμέτ Νταβούτογλου μερικά χρόνια αργότερα, απορρίπτει ανάλογες δηλώσεις καθώς θεωρεί πως προκαλούν τη δυσπιστία της Ρωσίας όσον αφορά στη μεταξύ τους συνεργασία.

περιπτώσεις η Τουρκία απέτυχε να αυξήσει την επιρροή της στις χώρες αυτές, οι οποίες μάλλον αντιστάθηκαν στο «τουρκικό μοντέλο». Οι χώρες της Κεντρικής Ασίας διακρίνονται από απολυταρχικά καθεστώτα τα οποία ηγούνται στις περισσότερες περιπτώσεις ισχυροί ηγέτες της κομμουνιστικής περιόδου ενώ δεν υφίσταται κανενός είδους αντιπολίτευση. Οι τουρκικές προθέσεις αντιμετωπίστηκαν με δυσπιστία, καθώς το κοσμικό κράτος συνυπάρχει με το πολιτικό ισλάμ στην Τουρκία, η πολιτικοστρατιωτική ελίτ της οποίας χρησιμοποιεί και τα δύο αυτά στοιχεία εργαλειακά. Ταυτόχρονα σε πολλές χώρες της Κεντρικής Ασίας ελλόχευε ο κίνδυνος εξάπλωσης των Ταλιμπάν και οποιαδήποτε διείσδυση ισλαμιστικών στοιχείων ήταν ανεπιθύμητη. Ιδιαίτερα στον τομέα της ασφάλειας οι χώρες αυτές στράφηκαν προς τη Ρωσία. Αλλά και στον οικονομικό τομέα το μοντέλο της Τουρκίας με τα γιγάντια ελλείματα και τον μεγάλο πληθωρισμό, δεν γοήτευσε του ηγέτες της κεντρικής Ασίας. Το σημείο στο οποίο η Τουρκία πραγματικά αποκόμισε οφέλη από την εμπλοκή της στην Κεντρική Ασία, είναι η οικονομία. Η Τουρκία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος επενδυτής στην Κεντρική Ασία με το εμπόριο και τις κατασκευές να αποτελούν τους τομείς μεγαλύτερης δραστηριότητας. Ωστόσο το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην περιοχή εστιάζεται στον τομέα της ενέργειας. Η Τουρκία λόγω της γεωγραφικής της θέσης αποτελεί έναν πιθανό ενδιάμεσο σταθμό για την εξαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου από τις κεντροασιατικές χώρες μέσω της Κασπίας. Γι' αυτό το λόγο το Καζακστάν και το Τουρκμενιστάν αποτελούν πιθανότατα χώρες άμεσου ενδιαφέροντος για την Τουρκία.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την Τουρκία έχει η περιοχή της Υπερκαυκασίας. Τα έτη 1993 – 1996, η ένταση μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας ήταν έντονη, καθώς ρωσικά στρατεύματα επενέβησαν στον Αζερμπαϊτζάν για την απομάκρυνση του φιλότουρκου προέδρου Ελτσιμπεϋ (Harris, 2016). Αντίστοιχη ανάμειξη είχε η Ρωσία στις αυτονομιστικές τάσεις της Αμπχαζίας στη Γεωργία το 1994. Κατά τη διάρκεια του πρώτου πολέμου της Τσετσενίας το 1994-1996, υπήρξε ενεργή στήριξη της Τουρκίας τους Τσετσένους, ενώ η Ρωσία παρείχε πολιτική στήριξη στους Κούρδους του PKK (Winrow, 2000, p. 120). Το ενδιαφέρον της Ρωσίας για την κατασκευή αγωγού πετρελαίου από το Αζερμπαϊτζάν στη ρωσική ακτή της Μαύρης Θάλασσας και η απομάκρυνση

των ρωσικών στρατευμάτων από τη Γεωργία συνέτειναν στην εξομάλυνση των ρωσο-τουρκικών σχέσεων. Νέα ένταση υπήρξε κατά τον δεύτερο πόλεμο της Τσετσενίας το 1999, αλλά και λόγω της εγκατάστασης ρωσικών πυραύλων S-300 και αεροσκαφών MIG-29 στην Αρμενία. Οι σχέσεις της Τουρκίας με την Αρμενία είναι δύσκολες τόσο λόγω του βεβαρυμμένου ιστορικού παρελθόντος όσο και λόγω της αυτονόμησης της περιοχής του Ναγκόρνο Καραμπάχ, που βρίσκεται εντός του Αζερμπαϊτζάν. Οι στενές σχέσεις της Ρωσίας με την Αρμενία αλλά και με το Αζερμπαϊτζάν εντείνουν τον ανταγωνισμό στην περιοχή.

Ιδιαίτερη σχέση διατηρεί η Τουρκία με το Αζερμπαϊτζάν. Η Τουρκία στηρίζει τις θέσεις του Αζερμπαϊτζάν για το Ναγκόρνο Καραμπάχ και το Αζερμπαϊτζάν προωθεί έναν αγωγό πετρελαίου από την Κασπία μέσω στη Τουρκία στην Ευρώπη. Το έργο αυτό υποστηρίζεται και από την Τουρκία ως αντίβαρο στην ενεργειακή εξάρτησή της από τη Ρωσία.

Η Γεωργία είναι η πιο σημαντική χώρα για την τουρκική στρατηγική στο νότιο Καύκασο, αλλά και η μόνη χώρα που βρίσκεται γεωγραφικά ανάμεσα στην Τουρκία και τη Ρωσία, δημιουργώντας μια «ουδέτερη ζώνη» σε μια ενδεχόμενη σύρραξη των δύο χωρών. Η άνοδος Σακασβίλι μετά την «επανάσταση των ρόδων» το 2003, έδωσε μια νέα δυναμική στις σχέσεις Τουρκίας – Γεωργίας. Ο αγωγός Μπακού – Τιφλίδα – Τσεϋχάν, ο οποίος από το 2005 μεταφέρει πετρέλαιο από την Κασπία στην παγκόσμια αγορά, μέσω Αζερμπαϊτζάν, Γεωργίας και Τουρκίας, ενδυνάμωσε τις σχέσεις των τριών χωρών, παρακάμπτοντας τη Ρωσία (Aktürk, 2016). Παράλληλα με τον αγωγό αυτό, οδεύει ο αγωγός φυσικού αερίου Μπακού – Τιφλίδα – Ερζερούμ που εγκαινιάστηκε ένα χρόνο αργότερα το 2006. Ένα τρίτο σημαντικό έργο που συνδέει τις τρεις χώρες είναι η σιδηροδρομική σύνδεση Μπακού – Τιφλίδα – Καρς. Το συγκεκριμένο έργο βλάπτει τα συμφέροντα της Ρωσίας, καθώς αυξάνει τη γεωπολιτική αξία της Τουρκίας, ενδυναμώνει τις σχέσεις Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν και καθιστά την Γεωργία ως διαμετακομιστικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής⁸² (Rukhadze, 2016). Τόσο οι αγωγοί όσο και τα συγκοινωνιακά έργα διευκολύνουν την πρόσβαση της Τουρκίας στην Κεντρική

⁸² Η Ρωσία προσπάθησε με διάφορους τρόπους να καθυστερήσει την ολοκλήρωση του έργου το οποίο λειτούργησε με 7 χρόνια καθυστέρηση.

Ασία και αυξάνουν τη γεωστρατηγική της αξία. Ωστόσο παρά τους ισχυρούς δεσμούς της Τουρκίας με τη Γεωργία, κατά την κρίση στη Νότια Οσσετία το 2008 και την εισβολή της Ρωσίας, η Τουρκία δεν ανέλαβε καμία δράση υπέρ της Γεωργίας, πιθανόν συνεκτιμώντας ως σημαντικότερες τις σχέσεις της με τη Ρωσία (Aktürk, 2016).

Η Ουκρανία έχει καταστεί τα τελευταία χρόνια ένας σημαντικός εταίρος της Τουρκίας. Από το 2011 οι δύο χώρες έχουν υπογράψει μνημόνιο στρατηγικής συνεργασίας, αναπτύσσοντας οικονομικούς δεσμούς και καταργώντας την έκδοση βίζας για ταξίδια μεταξύ των δύο χωρών. Το ενδιαφέρον της Τουρκίας επικεντρώνεται στην χερσόνησο της Κριμαίας. Η προσάρτησή της από τη Ρωσία το 2014 είχε άμεσο αντίκτυπο και στις ρωσοτουρκικές σχέσεις. Η Κριμαία κατέχει στρατηγική θέση στη Μαύρη Θάλασσα και με την προσάρτησή της η Μόσχα άλλαξε τις γεωπολιτικές ισορροπίες στην περιοχή (Aktürk, 2016). Η Ρωσία απέκτησε ευκολότερη πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά και μια προκεχωρημένη στρατιωτική βάση από την οποία μπορεί να απειλήσει όλα τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας (Sukhankin, 2017). Το ενδιαφέρον της Τουρκίας για την Κριμαία έγκειται και στο γεγονός ότι περίπου το 12% των κατοίκων της χερσονήσου είναι μουσουλμάνοι Τατάροι οι οποίοι διατηρούν ιστορικούς δεσμούς με την Τουρκία από την Οθωμανική εποχή, ενώ πολλές χιλιάδες απόγονοι Τατάρων διαβιούν στην Τουρκία⁸³ (Reuters, 2014); (Luru & Peisakhin, 2017). Οι σχέσεις Ουκρανίας – Τουρκίας ενδυναμώθηκαν ακόμα περισσότερο μετά τη κρίση των ρωσοτουρκικών σχέσεων το 2015 και παρά την επαναπροσέγγιση Ρωσίας – Τουρκίας, έχουν επεκταθεί και στον ενεργειακό και στρατιωτικό τομέα⁸⁴ (Urcosta, 2018).

⁸³ Οι Τατάροι είναι γηγενείς κάτοικοι της Κριμαίας από την εποχή του ομώνυμου χανάτου που βρισκόταν υπό Οθωμανική επικυριαρχία. Η Μόσχα πρώτη φορά κατέλαβε την Κριμαία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ ο Στάλιν εκτόπισε τους Τατάρους στην Κεντρική Ασία. Με την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, πολλοί Τατάροι επέστρεψαν στην Κριμαία.

⁸⁴ Η Ουκρανία αναζητώντας εναλλακτικές πηγές τροφοδοσίας φυσικού αερίου για την απεμπλοκή από τη Ρωσία, επιθυμεί να προμηθεύεται φυσικό αέριο που θα φτάνει στην Τουρκία από το Αζερμπαϊτζάν με τον αγωγό TANAP. Η στρατιωτική συνεργασία αφορά στην ανταλλαγή τεχνογνωσίας στην αμυντική βιομηχανία και στην προμήθεια αμυντικών συστημάτων.

Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στα Χρόνια του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης

Το ΑΚΡ με την ανάληψη της εξουσίας το 2002 δεν επιχείρησε να αλλάξει κάποιον από τους βασικούς στόχους της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Κεντρικός πυλώνας της εξωτερικής πολιτικής, παρέμεινε η συμμετοχή στη Βορειοατλαντική Συμμαχία, ενώ δεν εγκαταλήφθηκε η προσπάθεια για την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τουρκικός εθνικισμός παρέμεινε η βασική γραμμή για την προσέγγιση του κουρδικού ζητήματος. Το ΑΚΡ προσπάθησε να επαναπροσδιορίσει το εθνικό συμφέρον και τον τουρκικό εθνικισμό, ωστόσο ο κεμαλισμός παρέμεινε η βάση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (Dalacouga, 2017). Καθοριστικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στα χρόνια που το ΑΚΡ βρίσκεται στην εξουσία, έπαιξε ο ακαδημαϊκός Αχμέτ Νταβούτογλου. Από το 2003 έως το 2009 διετέλεσε σύμβουλος του Ερντογάν σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και ακολούθως έως το 2014 διετέλεσε υπουργός εξωτερικών. Ο Νταβούτογλου επιχειρηματολόγησε εναντίον της θεωρίας της σύγκρουσης των πολιτισμών του Χάντιγκτον (Dauvtoglu, 1998) θεωρούσε ωστόσο ότι οι πολιτισμοί παίζουν σημαντικό ρόλο στη διεθνή πολιτική. Το στοιχείο που πρόσθεσε στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας είναι ο λεγόμενος «νέο-οθωμανισμός»⁸⁵. Ο ίδιος ο Νταβούτογλου αποποιείται τον όρο καθώς εμπεριέχει ιμπεριαλιστικές προεκτάσεις. Το δόγμα του στρατηγικού βάθους (Νταβούτογλου, 2010) αφορά στον κεντρικό ρόλο τον οποία θεωρούσε ότι πρέπει να διεκδικήσει η Τουρκία στην παγκόσμια πολιτική, λόγω της θέσης της και της ιστορικής και πολιτιστικής της σχέσης με τη Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια, τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία. Με βάση το δόγμα αυτό η Τουρκία ανέπτυξε μια ενεργητική εξωτερική πολιτική προσπαθώντας να αυξήσει την επιρροή της σε όλες τις περιοχές ενδιαφέροντος και εκμεταλλευόμενη όλα τα στοιχεία ισχύος της. Ωστόσο η πολιτική που ακολουθήθηκε ήταν περισσότερο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης συστημικών και εσωτερικών παραγόντων, παρά μιας

⁸⁵ Ο όρος νέο-οθωμανισμός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του 90 για να περιγράψει τις πολιτικές του Τουργκούτ Οζάλ για την προσέγγιση της Τουρκίας με τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Στη συνέχεια συνδέθηκε με την εξωτερική πολιτική του ΑΚΡ και αφορά στην πολιτική εμπλοκή της Τουρκίας σε περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πιο πρόσφατα χρησιμοποιείται για να περιγράψει τάσεις επαναφοράς οθωμανικών παραδόσεων (π.χ. οθωμανική μουσική) στην Τουρκία και σε τουρκογενείς πληθυσμούς.

ισλαμικής ατζέντας για την αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Αρσονιάδης, 2016). Οι εσωτερικοί παράγοντες που επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας είναι η διαμάχη πολιτικού ισλάμ και κεμαλισμού, όπως αναλύθηκε παραπάνω αλλά και το κουρδικό ζήτημα⁸⁶. Ο Νταβούτογλου προσέγγισε το κουρδικό ζήτημα ως απότοκο των περιφερειακών και παγκόσμιων ισορροπιών. Θεωρεί ότι η επίλυσή του βασίζεται στο «αίσθημα του ανήκειν» το οποίο αποτελεί τη βάση της οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής νομιμότητας (Νταβούτογλου, 2010, σσ. 653-678). Για την ανάπτυξη του αισθήματος αυτού ο Νταβούτογλου αλλά και ο Ερντογάν, ανατρέχουν στην κοινή πολιτιστική κληρονομιά Κούρδων και Τούρκων από τη οθωμανική περίοδο και ιδιαίτερα στην κοινή ισλαμική πίστη⁸⁷ (Saracoglu & Demirkol, 2015). Βέβαια κάτι τέτοιο δεν συμεριζεται απαραίτητα η πλειοψηφία των κουρδικών πληθυσμών που διαβιούν στην Τουρκία, με αποτέλεσμα το κουρδικό πρόβλημα να διογκώνεται.

Η παραίτηση Νταβούτογλου από το αξίωμα του πρωθυπουργού τον Μάιο του 2016 σήμανε για πολλούς μια νέα περίοδο στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας με την εγκατάλειψη της νέο-οθωμανικού προσανατολισμού (Nafi, 2016). Η Τουρκία επαναπροσέγγισε τη Ρωσία και το Ιράν, ενώ ομαλοποίησε τις σχέσεις της με το Ισραήλ (Cagartay & Jeffrey, 2016). Ωστόσο η αλλαγή προσανατολισμού της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι μάλλον αποτέλεσμα των πιέσεων του διεθνούς συστήματος, παρά της απομάκρυνσης Νταβούτογλου. Η διαμορφούμενη κατάσταση στη Συρία με την όλο και μεγαλύτερη επιρροή του Ιράν και την εξάπλωση της κουρδικής κυριαρχίας στη Βόρεια Συρία αλλά και οι συνέπειες των ρωσικών κυρώσεων λόγω της κατάρριψης του αεροσκάφους δεν άφηναν πολλά περιθώρια στην Άγκυρα να συνεχίζει επιθετικές πολιτικές κυνηγώντας το νέο-οθωμανικό της όραμα. Δεν μπορεί να αποκλειστεί η περίπτωση αυτή καθαυτή η παραίτηση Νταβούτογλου να προκλήθηκε για να δικαιολογήσει μια πιο διαλλακτική στάση

⁸⁶ Βάση των κουρδικών διεκδικήσεων υπήρξε η Συνθήκη των Σεβρών, όπου για πρώτη φορά προβλεπόταν μια διαδικασία για την ανάδειξη της αυτονομίας των Κούρδων, η οποία ωστόσο δεν εφαρμόστηκε. Ακολούθησαν τρεις εξεγέρσεις το 1925, το 1930 και το 1937, οι οποίες καταπνίγηκαν αλλά και ανέδειξαν το κουρδικό ζήτημα σε μείζονα εσωτερική απειλή για την Τουρκία.

⁸⁷ Ο Ερντογάν αφιέρωσε ολόκληρη την προεκλογική του ομιλία στο Ντιγιάρμπακιρ τον Ιούνιο του 2011 για να υποστηρίξει ότι η ισλαμική πίστη είναι αυτή που ενώνει Τούρκους και Κούρδους σε μια κοινή εθνική ταυτότητα.

της Τουρκίας. Το νέο χαρακτηριστικό που προστέθηκε από το 2016 και μετά είναι η προσωποπαγής άσκηση της εξωτερικής πολιτικής από τον ίδιο τον Ερντογάν. Με βάση και την πρόσφατη συνταγματική αναθεώρηση στην Τουρκία, το Υπουργείο Εξωτερικών έχει πλέον αποκλειστικά εκτελεστικό ρόλο, ενώ έχουν μειωθεί οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας (Ciddi, 2018).

Επιχειρώντας να συγκρίνουμε τους πυλώνες της εξωτερικής πολιτικής του Ερντογάν με την εξωτερική πολιτική των κεμαλιστών παρατηρούμε ότι οι κυριότερες διαφορές είναι η προσέγγιση προς τις ισλαμικές και αραβικές χώρες χωρίς να ανακόπτονται οι ισχυροί δεσμοί με τη Δύση και η ανάδειξη του ισλάμ και του οθωμανικού παρελθόντος ως μέσων αύξησης της επιρροής στον ισλαμικό κόσμο. Παραδοσιακές αρχές της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας όπως ο πραγματισμός και η εκμετάλλευση της γεωστρατηγικής θέσης της Τουρκίας εξακολουθούν να ισχύουν. Επίσης παραμένει η προσήλωση στον εθνικό όρκο, τον οποίο επικαλείται όλο και συχνότερα ο Ερντογάν για να δικαιολογήσει την πολιτική του στη Συρία. Ταυτόχρονα κατακρίνει εμμέσως τον Μουσταφά Κεμάλ για τη συνθήκη της Λωζάνης, με την οποία θεωρεί ότι η Τουρκία αποδέχτηκε όρους που αντιβαίνουν στον εθνικό όρκο⁸⁸. Κατά συνέπεια μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η κεμαλική κληρονομιά στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής είναι διαχρονική και αναλλοίωτη. Ο Ερντογάν έρχεται μάλλον να εμπλουτίσει την κληρονομιά αυτή παρά να την αλλάξει.

⁸⁸ Ο Ερντογάν αναφέρεται συχνά στην απώλεια της επαρχίας της Μοσούλης που εντάχθηκε στο Ιράκ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 – ΟΙ ΡΩΣΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 2015

Οι Ρωσο-οθωμανικές Σχέσεις

Οι σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών από τις οποίες προήλθαν η Τουρκία και η Ρωσία διακρίνονται από διαχρονική αντιπαλότητα. Η Ρωσική και η Οθωμανική Αυτοκρατορία διακατέχονταν από αμοιβαία δυσπιστία και ενεπλάκησαν σε πολλαπλές πολεμικές συρράξεις. Η έναρξη των διμερών σχέσεων των δύο αυτοκρατοριών χρονολογείται στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, με μια επιστολή που απέστειλε ο πρίγκηπας της Μόσχας Ιβάν ο Γ' στο σουλτάνο Μπεγιαζίτ το 1492, παραπονούμενος για την παρενόχληση Ρώσων εμπόρων στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Öncel & Liarına, 2018). Μέσα σε 4 αιώνες οι δύο αυτοκρατορίες συγκρούστηκαν τουλάχιστον 15 φορές με πρώτη σύγκρουση το 1568 και τελευταία το 1918 (Kınıklıoğlu & Morkva, 2007). Ο κυριότερος λόγος όλων των μεταξύ τους συγκρούσεων υπήρξε ο έλεγχος της Μαύρης Θάλασσας, του Καυκάσου και των Βαλκανίων. Σε μια προσπάθεια να αναπτύξουν το εμπόριο, οι τσάροι αναζητούσαν λιμάνια που δεν παγώνουν τον χειμώνα. Διαχρονική επιδίωξη της Ρωσικής Αυτοκρατορίας αποτελούσε και η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης λόγω της στρατηγικής της θέσης στην είσοδο του Βοσπόρου αλλά και για λόγους συμβολισμού, καθώς αποτελούσε την κοιτίδα της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης. Η Κριμαία και η περιοχή της Αζοφικής αποτέλεσαν επίσης πεδίο αντιπαράθεσης σε πολλές από τις πολεμικές αναμετρήσεις. Έντονη εμπλοκή στη διαμάχη είχαν οι Τατάροι, γηγενείς κάτοικοι της Κριμαίας και υποτελείς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι πολυετείς ρωσο-οθωμανικοί πόλεμοι είχαν σαν αποτέλεσμα την απώλεια εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αρχικά οι Οθωμανοί έχασαν την Κριμαία που ενσωματώθηκε στη Ρωσική Αυτοκρατορία το 1783. Στη συνέχεια απώλεσαν περιοχές του Βόρειου Καυκάσου όπου το 1864, οι Ρώσοι εδραίωσαν την κυριαρχία τους με την αποκοπή των μουσουλμανικών ορεινών φυλών (Κιρκάσιων, Τσετσένων κ.ά.) από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες από αυτές τις φυλές, κατέφυγαν στα οθωμανικά εδάφη και απόγονοί τους ζουν ακόμα στην Τουρκία. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους για τη στάση που κράτησε τη

Τουρκία απέναντι στους ρωσικούς πολέμους στην Τσετσενία (Titov, 2015); (Brody, 2005)⁸⁹.

Όπως προαναφέραμε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε μόνιμους πρέσβεις στα ευρωπαϊκά κράτη μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Εξαίρεση αποτελούσε η Ρωσία στην οποία δεν επιτράπηκε να έχει διπλωματική εκπροσώπηση στη Κωνσταντινούπολη⁹⁰ μέχρι το 1700. Ωστόσο απεσταλμένοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Ρωσία υπήρχαν από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Στη Ρωσία ο πρώτος Οθωμανός πρέσβης εγκαταστάθηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1857 (Yurdusev A. , 2004). Πρόκειται για μια ακόμα ένδειξη της αμοιβαίας δυσπιστίας που διακατείχε τις δυο αυτοκρατορίες.

Η συνθήκη του Κιουτσούκ Καιναρτζή (1774) ήταν ένα σημείο καμπής των ρωσο-οθωμανικών σχέσεων καθώς η Ρωσία απέκτησε δικαίωμα απευθείας επέμβασης στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσω του δικαιώματος προστασίας των ορθοδόξων πληθυσμών. Επίσης την περίοδο εκείνη άρχισε να αποκτά πολύ μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη και να φέρεται απαξιωτικά προς τα διπλωματικά όργανα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κάτι που δεν αντιμετώπιζαν οι Οθωμανοί απεσταλμένοι στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε σταδιακά τη δύναμή της, η διπλωματία έλαβε μεγαλύτερο ρόλο έναντι της στρατιωτικής ισχύος και οι Οθωμανοί στράφηκαν στις δυτικές δυνάμεις για να εξισορροπήσουν την αυξανόμενη ισχύ της Ρωσίας. Για να το επιτύχουν αυτό ξεκίνησαν να υιοθετούν τις μόνιμες διπλωματικές αποστολές και άλλες δυτικές μεθόδους στις σχέσεις τους με τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής. Η συμμαχία με τη Ρωσία το 1798 και τη Βρετανία ένα χρόνο αργότερα για την αντιμετώπιση της Γαλλίας που είχε επιτεθεί στην Οθωμανική Αίγυπτο, αποτελεί ένα δείγμα της αυξανόμενης χρήσης της διπλωματίας (Kürkçüoğlu,

⁸⁹ Κατά τον πρώτο πόλεμο στην Τσετσενία (1994-1996), ηγετικά στελέχη των Τσετσένων ανταρτών βρήκαν καταφύγιο στην Τουρκία, ενώ δήμαρχοι προσκείμενοι στο ισλαμικό κόμμα RP του Ερμπακάν απέστειλαν εφόδια και ιατρική βοήθεια στην Τσετσενία. Κατά τον δεύτερο πόλεμο η Τουρκία περιορίστηκε κυρίως στην υποδοχή προσφύγων καθώς οι σχέσεις της με τη Ρωσία είχαν βελτιωθεί. Ο Ερντογάν ωστόσο εξακολουθεί να διατηρεί καλές σχέσεις με την Τσετσενική διασπορά ως ένα μοχλό πίεσης στη Μόσχα.

⁹⁰ Το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της αίσθησης της απειλής που είχε η Πύλη από την Ρωσική Αυτοκρατορία. Το δικαίωμα διπλωματικής εκπροσώπησης ανακλήθηκε προσωρινά από το 1711 έως το 1720 μετά τη συνθήκη του Προύθου.

2004, p. 139). Το διαφαινόμενο κενό που θα δημιουργούταν από την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκάλεσε το ενδιαφέρον των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και κυρίως της Μεγάλης Βρετανίας η οποία οδήγησε στον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856). Ο πόλεμος έληξε με τη συνθήκη των Παρισίων που σήμανε και το τέλος της επεκτατικής πολιτικής της Ρωσίας. Οι εκβολές του Δούναβη και η Μολδοβλαχία επέστρεψαν υπό οθωμανικό έλεγχο, ενώ ο Εύξεινος Πόντος κηρύχθηκε αποστρατικοποιημένη ζώνη και η Ρωσία έχασε το καθεστώς του προσάτη των χριστιανών. Η τελευταία θερμή σύγκρουση μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έλαβε χώρα στον Α' ΠΠ κυρίως στον Καύκασο και τα περσικά σύνορα και επηρεάστηκε άμεσα από τις έντονες πολιτικές ανακατατάξεις και στις δύο πλευρές. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα των Νεότουρκων το 1908 οι στρατιωτικοί παραμέρισαν τον σουλτάνο και συμμαχίσαν με τη Γερμανία. Στόχος των Τούρκων ήταν να ανακτήσουν τα χαμένα εδάφη από τους Βαλκανικούς πολέμους στα Βαλκάνια και από τους ρωσο-οθωμανικούς στον Καύκασο. Μετά την τουρκική ήττα στη μάχη του Σαρίκαμισ τα ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν έως την άνοιξη του 1916 μεγάλες περιοχές της Αρμενίας και του Πόντου. Οι ρωσικές επαναστάσεις από τον Φεβρουάριο του 1918 και μετά σταμάτησαν τη ρωσική προέλαση. Με τη Συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ τον Μάρτιο του 1918 η σοβιετική πλέον Ρωσία παρέδωσε στους Γερμανούς την Ουκρανία και την Κριμαία και επέστρεψε στους Νεότουρκους τα εδάφη του Καυκάσου που είχε αποκτήσει με τη Συνθήκη του Αγ. Στεφάνου (Oliker, 2015).

Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι οι σχέσεις Ρωσικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπήρξαν άκρως ανταγωνιστικές με κυριότερα σημεία εμπλοκής τον Καύκασο, τον Εύξεινο Πόντο και την Κεντρική Ασία. Παρόλα αυτά οι δύο αυτοκρατορίες επέδειξαν πραγματισμό καθώς δεν δίστασαν ακόμα και να συμμαχήσουν όταν υπήρχαν κοινά συμφέροντα. Η περίοδος εμφάνισης των δύο αυτοκρατοριών χαρακτηρίστηκε από έντονες γεωπολιτικές ανακατατάξεις οι οποίες τις έφεραν σε πολλαπλές αντιπαραθέσεις. Οι επιδιώξεις της Ρωσίας για τον έλεγχο των Στενών και την έξοδο στις θερμές θάλασσες παρέμειναν αναλλοίωτες. Αμείωτο παρέμεινε και

το συναίσθημα της απειλής που αποτελούσε η ΕΣΣΔ για την νεοσύστατη Τουρκία. Τα στοιχεία αυτά καθόρισαν τις σχέσεις τους στον 20^ο αιώνα.

Οι Ρωσο-τουρκικές Σχέσεις Μετά τη Δημιουργία του Τουρκικού Κράτους

Η προσέγγιση Ρωσίας - Τουρκίας από το 1920 και μετά, οφείλεται κυρίως στη σύγκλιση των γεωπολιτικών συμφερόντων των δύο πλευρών και την αμοιβαία τους αντιπαλότητα με τις Μεγάλες (ευρωπαϊκές) Δυνάμεις. Η σχέση αυτή επισφραγίστηκε με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας και Ουδετερότητας το 1925. Οι Σοβιετικοί επιδίωκαν μέσω της οικονομικής στήριξης που παρείχαν στην τουρκική κυβέρνηση να την κρατήσουν μακριά από δυτικές επιρροές, ενώ οι Τούρκοι μετά την αρνητική για αυτούς διευθέτηση του θέματος της Μοσούλης⁹¹ στράφηκαν ακόμα περισσότερο προς τη Σοβιετική Ένωση. Η προσέγγιση αυτή ήταν διπλωματική και κυρίως οικονομική, καθώς σε ιδεολογικό επίπεδο ο Κεμάλ είχε ταχθεί ξεκάθαρα εναντίον του κομμουνισμού και οι σοβιετικοί είχαν πάψει να τον βλέπουν ως επαναστάτη (Γκούβας, 2009). Η βοήθεια των σοβιετικών στον Μουσταφά Κεμάλ⁹² που έπαιξε καθοριστικό ρόλο και στην έκβαση της Μικρασιατικής Εκστρατείας, ήταν η πρώτη περίπτωση ρωσικής βοήθειας στην Τουρκία (Λουμιώτης, Πανουσάκης, & Σμπρίλιος, 2017). Η συνεργασία παρέμεινε ενεργή μέχρι τον Β'ΠΠ οπότε η Τουρκία παρέμεινε ουδέτερη και αρνήθηκε να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των Σοβιετικών. Μετά τη λήξη του πολέμου, η Σοβιετική Ένωση ήγειρε απαιτήσεις για τον έλεγχο του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων αλλά και για την απόδοση των επαρχιών Καρς και Αρνταχάν

⁹¹ Το βιλαέτι της Μοσούλης αποτελούσε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το τέλος του Α'ΠΠ, οπότε καταλήφθηκε από του Βρετανούς. Η πλούσια σε ενεργειακά κοιτάσματα περιοχή, αποτελεί ένα από τα κρίσιμα ζητήματα του τουρκικού Εθνικού Όρκου (Misak-ı Milli). Οι Βρετανοί παρά τις τουρκικές αντιδράσεις κατάφεραν να παραπέμψουν το θέμα στη Κοινωνία των Εθνών η οποία απέδωσε τα εδάφη στο νεοσύστατο κράτος του Ιράκ, το οποίο δεσμευόταν να αποδίδει 10% των αποθεμάτων πετρελαίου της Μοσούλης στην Τουρκία για 25 χρόνια.

⁹² Η πρώτη επίσημη επαφή του Κεμάλ με τον Λένιν έγινε με μια επιστολή που στάλθηκε στις 26 Απριλίου 1920 όπου ζητούσε τη βοήθεια της Σοβιετικής Ρωσίας για την εκδίωξη των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, αλλά και αξίωσε την αποφυγή οποιασδήποτε στρατιωτικής επιχείρησης των Μπολσεβίκων στη Γεωργία. Σε αντίθετη περίπτωση οι Τούρκοι απειλούσαν να εισβάλουν στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές η συγκεκριμένη επιστολή απευθυνόταν στον διοικητή του 15^{ου} Σώματος Στρατού Καραμπεκίρ Πασά και όχι στον Λένιν, γι' αυτό δεν αναφερόταν και το όνομά του και. Ωστόσο σε μεταγενέστερες επιστολές του Μουσταφά Κεμάλ στον Καραμπεκίρ διαπιστώνεται ότι ο Κεμάλ διατηρούσε επαφές με τους Μπολσεβίκους και θεωρούσε επωφελή τη συνεργασία μαζί τους.

στη Γεωργία⁹³. Πρόκειται για ένα σημείο καμπής στις ρωσο-τουρκικές σχέσεις, καθώς ο Στάλιν αποκήρυξε το Σύμφωνο του 1925 και η Τουρκία μπήκε σταδιακά στο Δυτικό μπλοκ με τη συμπερίληψή της στο δόγμα Τρούμαν μαζί με την Ελλάδα το 1947 και την είσοδό της στο NATO το 1952. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και ιδιαίτερα κατά την Κρίση Πυραύλων της Κούβας οι σχέσεις των δύο χωρών ήταν τεταμένες. Αιτία η απόφαση των ΗΠΑ να αναπτύξουν πυραύλους μέσου βεληνεκούς (2400 χλμ.) με πυρηνικές κεφαλές στην Τουρκία. Το γεγονός αυτό εκλήφθηκε ως άμεση απειλή από το Κρεμλίνο, το οποίο προχώρησε στην ενίσχυση των σχέσεων του με την Κούβα, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει η ομώνυμη κρίση (Roberts, 2012). Ωστόσο υπήρχαν και περίοδοι ομαλότητας. Τη δεκαετία του '70 στο πλαίσιο της ύφεσης της αντιπαράθεσης της Σοβιετικής Ένωσης με τις ΗΠΑ (detente), μειώθηκε η καχυποψία της Τουρκίας για τις προθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με αποτέλεσμα να υπογραφούν μια σειρά από οικονομικές συμφωνίες. Αντίστοιχα στα μέσα της δεκαετίας του '80 υπογράφηκε συμφωνία για την κατασκευή αγωγού μεταφοράς φυσικού αερίου μεταξύ των δύο χωρών⁹⁴. Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης προσέφερε ένα νέο πεδίο γεωπολιτικής αντιπαράθεσης καθώς η Τουρκία προσπάθησε να αυξήσει την επιρροή της στις πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες όπου κατοικούν τουρκογενείς πληθυσμοί στην Κεντρική Ασία και στον Καύκασο. Ταυτόχρονα ξεκίνησε έντονη διπλωματική δραστηριότητα μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας με αμοιβαίες επισκέψεις αξιωματούχων⁹⁵. Οι σχέσεις με την Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν αποτελούν επίσης ένα σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο χωρών. Στις αρχές της δεκαετίας του '90, ξέσπασε η διαμάχη για την απόσχιση της επαρχίας του Ναγκόρνο Καραμπάχ από το Αζερμπαϊτζάν που εξελίχθηκε σε πολεμική σύρραξη μεταξύ των δύο χωρών. Η Τουρκία σε υποστήριξη του Αζερμπαϊτζάν έκλεισε τα σύνορά της με την Αρμενία, ενώ η Ρωσία τάχθηκε ανοιχτά υπέρ της Αρμενίας, αναπτύσσοντας ρωσικά στρατεύματα στην

⁹³ Η ΕΣΣΔ απέσυρε όλες τις εδαφικές τις διεκδικήσεις προς την Τουρκία μετά το θάνατο του Στάλιν το 1953.

⁹⁴ Η κατασκευή του αγωγού ξεκίνησε το 1986, συνδέεται με τον αγωγό Transbalkan εισέρχεται στην Τουρκία μέσω Ρουμανίας και Βουλγαρίας και καταλήγει στην Άγκυρα. Η τρέχουσα συμφωνία προβλέπει την παροχή 14 δις κυβ. μέτρων αερίου ετησίως μέχρι το 2022. (<http://www.gazpromexport.ru/en/partners/turkey/>)

⁹⁵ Στις 25 Μαΐου 1992 υπογράφηκε η πρώτη συνθήκη φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών.

περιοχή (Huntington, 1996, σ. 280). Στα τέλη της δεκαετίας του '90 οι συγκρούσεις στην Τουρκία με τους Κούρδους αντάρτες και οι πολεμικές συρράξεις της Ρωσίας στην Τσετσενία, ήταν το κυρίαρχο θέμα στις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών, καθώς υπήρχαν αλληλοκατηγορίες ότι οι Ρώσοι εξοπλίζουν τους Κούρδους και οι Τούρκοι τους Τσετσένους (Aydıntaşbas, 2016). Οι Τσετσένοι της διασποράς που διαβιούν στην Τουρκία υποστηρίζονται από τουρκικές ισλαμικές οργανώσεις και αποτελούν διαχρονικά ένα διαπραγματευτικό χαρτί της Άγκυρας στη σχέση της με τη Μόσχα. Οι Κούρδοι από την άλλη μεριά κατά τη Σοβιετική περίοδο λάμβαναν στρατιωτική βοήθεια από τη Μόσχα, η οποία τους αντιμετώπιζε ως ένα μέσο υπονόμησης των συμφερόντων των ΗΠΑ στην περιοχή.

Παρόλα αυτά ακόμα και όταν υπήρχε ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις, η ανάγκη βελτίωσης των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών των δύο χωρών ήταν στο επίκεντρο το αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Η είσοδος στον 21^ο αιώνα σηματοδοτείται από μια, για πολλούς μη αναμενόμενη, επαναπροσέγγιση που εδράζεται κυρίως σε τοπικούς παράγοντες αλλά και στην αυξανόμενη απομάκρυνση τόσο της Ρωσίας όσο και της Τουρκίας από τη Δύση (Arafat & Alhualmy, 2011). Η ουσιαστική στροφή στις σχέσεις των δύο χωρών σημειώνεται με την άνοδο Πούτιν στην εξουσία το 1999. Το Νοέμβριο του ίδιου έτους ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Μπουλέντ Ετζεβίτ επισκέπτεται τη Μόσχα, εν μέσω της δεύτερης στρατιωτικής επέμβασης της Ρωσίας στην Τσετσενία και οι δύο χώρες υπογράφουν κοινή διακήρυξη για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Η στροφή στις σχέσεις των δύο χωρών επισημοποιείται το 2001 με την υπογραφή στη Νέα Υόρκη από τους Υπουργούς Εξωτερικών, του Σχεδίου Δράσης για τη Συνεργασία στην Ευρασία⁹⁶. Η άρνηση του τουρκικού κοινοβουλίου τον Μάρτιο του 2003, να επιτρέψει στα αμερικανικά στρατεύματα να χρησιμοποιήσουν το τουρκικό

⁹⁶ Στο παράρτημα της συμφωνίας αναφέρονται 3 τομείς συνεργασίας: Πολιτικά θέματα (Βαλκάνια, Νότιος Καύκασος, Κεντρική Ασία, Αφγανιστάν, Κύπρος, Μέση Ανατολή, Ιράκ, Μαύρη Θάλασσα, Μεσογειακά θέματα, πρωτοβουλίες συνεργασίας στο Νότιο Καύκασο και την Κεντρική Ασία, συνεργασία σε Ευρασιατικά θέματα στους διεθνείς οργανισμούς, Ευρωπαϊκή δομή ασφαλείας), Καταπολέμηση διεθνούς τρομοκρατίας (ανάπτυξη διμερούς συνεργασίας σε θέματα τρομοκρατίας) και Οικονομία (ενέργεια, εμπόριο, τηλεπικοινωνίες, τουρισμός, περιβάλλον). Για το πλήρες κείμενο βλ. http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html

έδαφος για τις επιχειρήσεις στο Ιράκ και τα γεγονότα που ακολούθησαν⁹⁷ έβλαψαν τις Αμερικανοτουρκικές σχέσεις και ωφέλησαν ακόμα περισσότερο τα γεωστρατηγικά συμφέροντα της Ρωσίας. Την ίδια περίοδο οι σχέσεις Ρωσίας – ΗΠΑ επιδεινώνονται καθώς η Μόσχα θεωρεί τις ΗΠΑ υπεύθυνες για την εμφάνιση των «έγχρωμων επαναστάσεων»⁹⁸ (Nikitina, 2014) σε πολλές πρώην σοβιετικές δημοκρατίες. Τον Δεκέμβριο του 2004 ο Πούτιν γίνεται ο πρώτος Ρώσος ηγέτης που επισκέπτεται την Τουρκία μετά από 32 χρόνια και υπογράφει κοινή δήλωση για την εμβάθυνση της φιλίας και της πολυδιάστατης εταιρικής σχέσης μεταξύ της Τουρκίας και της Ρωσικής Ομοσπονδίας⁹⁹. Η δήλωση αναφέρεται σε ένα ευρύ πεδίο συνεργασίας των δύο χωρών και αντανάκλα τη βούληση των δύο πλευρών για την εμβάθυνσή της. Ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν ανταποδίδοντας την επίσκεψη μετέβη στη Μόσχα στις 12 Ιανουαρίου 2005 συνοδευόμενος από 600 Τούρκους επιχειρηματίες. Ενδεικτικό της σημασίας που δόθηκε από τις δύο χώρες στην βελτίωση των σχέσεων τους εκείνη την περίοδο είναι το γεγονός ότι Πούτιν και Ερντογάν συναντήθηκαν τέσσερις φορές εντός του 2005. Οι αμοιβαίες επισκέψεις αξιωματούχων συνεχίστηκαν και στις 13 Φεβρουαρίου 2009 κατά τη επίσημη επίσκεψη του Τούρκου προέδρου Αμπντουλάχ Γκιουλ στην Τουρκία, ανανεώθηκε η Κοινή Δήλωση Φιλίας Ρωσίας – Τουρκίας που είχε υπογραφεί το 2004¹⁰⁰.

Η επιρροή του Αχμέτ Νταβούτογλου τόσο στον πρωθυπουργό την περίοδο εκείνη, Ταγίπ Ερντογάν όσο και στον υπουργό εξωτερικών και μετέπειτα πρόεδρο της Τουρκίας Αμπντουλάχ Γκιουλ, συνέβαλε στην

⁹⁷ Η σύλληψη 11 τούρκων στρατιωτών και η ολιγόημερη κράτησή τους από Αμερικανούς στρατιώτες στο Βόρειο Ιράκ αποτέλεσε μεγάλο πλήγμα στις Αμερικανοτουρκικές σχέσεις αλλά και στη διαμόρφωση της τουρκικής κοινής γνώμης απέναντι στις ΗΠΑ..

⁹⁸ Ο όρος «έγχρωμες επαναστάσεις» αποδόθηκε αρχικά σε κινήματα που εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000 σε πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες και οδήγησαν με μη βίαιο τρόπο σε αλλαγή καθεστώτος. Πρόκειται για την επανάσταση των ρόδων στη Γεωργία (2003), την πορτοκαλί επανάσταση στην Ουκρανία (2004) και την επανάσταση της τουλίπας στην Κιργισία (2005). Ανάλογες μαζικές διαμαρτυρίες σημειώθηκαν στο Ουζμπεκιστάν το 2005 αλλά και στη Μολδαβία το 2009. Παρόλο που τα θεσμικά κείμενα της Ρωσίας δεν κάνουν αναφορά σε έγχρωμες επαναστάσεις ως απειλή ασφαλείας, η ρωσική ηγεσία χρησιμοποιεί συχνά τον όρο, ιδιαίτερα μετά την κρίση της Ουκρανίας το 2014.

⁹⁹ Η κοινή δήλωση ανανεώθηκε το 2009 κατά την επίσκεψη του Τούρκου προέδρου Αμπντουλάχ Γκιουλ στη Ρωσία.

¹⁰⁰ Για το πλήρες κείμενο της διακήρυξης βλ. <http://www.mfa.gov.tr/joint-declaration-between-the-republic-of-turkey-and-the-russian-federation-on-progress-towards-a-new-stage-in-relations-and-further-deepening-of-friendship-and-multidimensional-partnership-moscow-13-february-2009.en.mfa>

προσέγγιση των δύο χωρών. Ως θιασώτης της πολιτικής «μηδενικών προβλημάτων» και της πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής ο Νταβούτογλου υποστήριζε πως η διεύρυνση της ΕΕ προς ανατολάς έθετε τις δύο χώρες (Τουρκία και Ρωσία) στο περιθώριο και συνέβαλε στην προσέγγιση τους. Ταυτόχρονα θεωρούσε ότι μέσω της συμμετοχής της στο ΝΑΤΟ, η Τουρκία μπορούσε να συμπληρώσει το γεωπολιτικό κενό που δημιουργήθηκε με την απόσχιση των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών, με τις οποίες η Τουρκία διατηρεί φυλετικούς δεσμούς. Μάλιστα συγκρίνει τη διεθνή συγκυρία της εποχής με την ευνοϊκή θέση στην οποία βρέθηκε η Τουρκία με τη Συνθήκη του Προύθου¹⁰¹. Σημειώνει ωστόσο ότι η Τουρκία πρέπει να κινηθεί προσεκτικά για να μην προκαλέσει τα ανταντακλαστικά της Ρωσίας, ενώ θεωρεί πως οι δύο χώρες θα αναγκαστούν να συνάψουν στενότερες σχέσεις μελλοντικά (Νταβούτογλου, 2010, σσ. 367-369). Θα λέγαμε ότι η θεώρηση Νταβούτογλου για τη θέση της Τουρκίας παρείχε το θεωρητικό υπόβαθρο για την προσέγγιση Ρωσίας – Τουρκίας.

Στα χρόνια που μεσολάβησαν η Ρωσία έγινε ο μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Τουρκίας με τον όγκο συναλλαγών να φθάνει τα 38 εκατομμύρια δολάρια το 2008 (Aydintasbas, 2016). Η Ρωσία έγινε ένας από τους μεγαλύτερους πελάτες των τουρκικών κατασκευαστικών εταιρειών και ένας από τους κύριους εξαγωγικούς προορισμούς των τουρκικών αγροτικών προϊόντων. Ταυτόχρονα εκατομμύρια Ρώσοι τουρίστες αποφέρουν σημαντικά έσοδα στην τουριστική βιομηχανία της Τουρκίας (Makovsky, 2015). Παρόλα αυτά οι διμερείς οικονομικές σχέσεις παρέμειναν ανισοβαρείς με την Τουρκία να εισάγει πολύ περισσότερα από ότι εξάγει στη Ρωσία και να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εισαγωγή πετρελαίου και φυσικού αερίου από τη Ρωσία (Kardas, 2009).

Στον τομέα της ενέργειας, η Τουρκία είχε υπογράψει με τη Σοβιετική Ένωση συμφωνία προμήθειας φυσικού αερίου από το 1984, η οποία προέβλεπε την προμήθεια 120 δις κυβικών μέτρων φυσικού αερίου με την προϋπόθεση ότι μέρος του εισοδήματος θα χρησιμοποιούταν στην εισαγωγή

¹⁰¹ Η συνθήκη ειρήνης του Προύθου υπογράφηκε εσπευσμένα από την Μεγάλη Αικατερίνη, όταν ο σύζυγός της, τσάρος Μέγας Πέτρος, βρέθηκε πολιορκούμενος από τα οθωμανικά στρατεύματα στον ποταμό Προύθο. Με τη συνθήκη η Ρωσία παραιτήθηκε από όλες τις κτήσεις της στην Αζοφική θάλασσα και στον Εύξεινο Πόντο.

τουρκικών προϊόντων. Η συμφωνία τέθηκε σε ισχύ το 1987 και αποτέλεσε τη βάση της μεταξύ τους συνεργασίας. Επόμενο σημαντικό βήμα ήταν η κατασκευή του αγωγού Bluestream, ο οποίος εγκαινιάστηκε το 2005 και δέκα χρόνια μετά έφτασε να καλύπτει περίπου τις μισές ανάγκες της Τουρκίας σε φυσικό αέριο (Arafat & Alnualmy, 2011). Ρωσία και Τουρκία συζητούν τις δυνατότητες επέκτασης των υπαρχόντων αγωγών προς την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Ταυτόχρονα προωθούν την κατασκευή νέων αγωγών, όπως ο TurkStream. Το 2015, η Ρωσία έγινε ο μεγαλύτερος προμηθευτής ενέργειας της Τουρκίας, παρέχοντας το 55% της εσωτερικής κατανάλωσης φυσικού αερίου και πετρελαίου στην Τουρκία, η οποία έγινε η δεύτερη μεγαλύτερη αγορά εξαγωγής ρωσικού φυσικού αερίου μετά τη Γερμανία (Reuters, 2015). Λόγω του μεγάλου όγκου των εισαγωγών ενέργειας από τη Ρωσία το εμπορικό ισοζύγιο Ρωσίας – Τουρκίας παραμένει υπέρ της πρώτης με περίπου πενταπλάσιας αξίας ρωσικές εξαγωγές στην Τουρκία, έναντι των τουρκικών εξαγωγών στη Ρωσία.

Οι εμπορικές και οι ενεργειακές συμφωνίες δεν θα ήταν εφικτές αν δεν υπήρχε ισχυρή πολιτική βούληση προς αυτή την κατεύθυνση. Το γεγονός ότι τόσο ο Ερντογάν όσο και ο Πούτιν απολαμβάνουν απόλυτες εξουσίες και δεν έχουν ουσιαστική αντιπολίτευση, διευκόλυνε τη σύναψη στρατηγικών συμφωνιών όπως η συμφωνία κατασκευής εργοστασίου πυρηνικής ενέργειας και οι συμφωνίες κατασκευής αγωγών (Aydintasbas, 2016). Ταυτόχρονα και οι δύο προσωπικότητες έχουν δημιουργήσει την εικόνα του αδιαμφισβήτητου και ικανού ηγέτη με τους πιστούς οπαδούς. Οι ηγεμονικές φιλοδοξίες που τρέφουν και οι δύο χώρες δεν αποτέλεσαν εμπόδιο στην προσέγγισή τους. Η Ρωσία επιδιώκει να ανακτήσει μια ηγεμονική θέση στο διεθνές σύστημα (Freire & Kanet, 2012, p. 26), ενώ η Τουρκία επιθυμεί να καταστεί ηγέτιδα δύναμη του σουνιτικού ισλάμ (Teoman, 2018). Η συμμαχία με την Τουρκία διασφαλίζει τα συμφέροντα της Ρωσίας στη Συρία και δημιουργεί ρήγμα στην ενότητα του ΝΑΤΟ. Επιπλέον καθώς η Μόσχα έχει σε πολλές περιοχές μουσουλμανικούς πληθυσμούς¹⁰² (Rubin, 2018); (International Crisis Group,

¹⁰² 5 δημοκρατίες της ρωσικής ομοσπονδίας κατοικούνται κατά πλειοψηφία από μουσουλμανικούς πληθυσμούς (Μπασκίρια, Ταταρσταν, Νταγκεσταν, Τσετσενία, Ινγκουσετία). Οι μουσουλμάνοι στη Ρωσία υπολογίζονται σε 23 εκατομμύρια. Στην Κριμαία το 12% του πληθυσμού είναι μουσουλμάνοι Τατάροι.

2018), είναι πιθανό να βλέπει την Τουρκία όχι σαν απειλή αλλά σαν μέσο θετικής επιρροής στους πληθυσμούς αυτούς. Αντίστοιχα η Τουρκία πιθανότατα βλέπει τη Ρωσία σαν αντίβαρο στις σχέσεις της με τη Δύση. Ενώ οι ΗΠΑ και οι Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις κατακρίνουν τον Ερντογάν για αυταρχική διακυβέρνηση, ο Πούτιν τον στήριξε ανοιχτά από την επόμενη ημέρα του αποτυχημένου πραξικοπήματος τον Ιούλιο του 2016. Κατά συνέπεια με την προσέγγιση με τη Ρωσία η Τουρκία δηλώνει ότι έχει εναλλακτικές λύσεις όταν οι δυτικοί σύμμαχοί της δεν στηρίζουν τις επιλογές της (Goff-Taylor, 2017).

Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι ρωσοτουρκικές σχέσεις βελτιώθηκαν ραγδαία μετά την έλευση Πούτιν και Ερντογάν στην εξουσία. Παρά τον καθοριστικό παράγοντα που έπαιξαν οι δύο συγκεκριμένες προσωπικότητες στη σφυρηλάτηση των σχέσεων αυτών, δεν πρέπει να παραβλεφθεί η διεθνής συγκυρία κάτω από την οποία αναπτύχθηκαν αυτές οι σχέσεις. Η γεωστρατηγική αλλά και η διεθνής σχέση της Τουρκίας υποχρεώνει ουσιαστικά τη Ρωσία να διατηρεί καλές σχέσεις με την Τουρκία για την προώθηση τόσο των ενεργειακών της σχεδιασμών αλλά και την ανάσχεση των σχεδιασμών των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή. Η Τουρκία από την άλλη πλευρά έχοντας ουσιαστικά απομονωθεί διεθνώς με τις πολιτικές που ακολούθησε από την έλευση του ΑΚΡ στην εξουσία και μετά, δεν είχε πολλές εναλλακτικές λύσεις παρά να επιδιώξει στενές σχέσεις με τη Ρωσία. Κατά συνέπεια το αμοιβαίο όφελος είναι αυτό που οδηγεί τις μεταξύ τους σχέσεις και όχι οι προσωπικές φιλοδοξίες των ηγετών τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 - Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΙΣ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟ 2015 ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η Κατάρριψη του Ρωσικού Σουκόνι από την Τουρκική Αεράμυνα

Την 24 Νοε 2015, ρωσικό αεροσκάφος βομβαρδισμού Su-24M καταρρίφθηκε από τουρκικά αεροσκάφη F-16 κοντά στα τουρκοσυριακά σύνορα. Σύμφωνα με την τουρκική πλευρά, το αεροσκάφος παραβίασε τον τουρκικό εναέριο χώρο για 17 δευτερόλεπτα εισερχόμενο σε βάθος 2 περίπου χιλιομέτρων, ενώ δεν ανταποκρίθηκε σε πολλαπλές κλήσεις αλλαγής πορείας προ της εισόδου του και δεν κατέστη δυνατή η ταυτοποίηση της εθνικότητάς του. Η ρωσική πλευρά αρνήθηκε ότι υπήρξε παραβίαση και παρουσίασε στοιχεία ότι το αεροσκάφος κινούταν σε απόσταση 1 χλμ. από τα σύνορα, εντός συριακού εδάφους, ενώ κατέπεσε σε απόσταση 4 χλμ. από αυτά (Russia Today, 2015). Οι ΗΠΑ επιβεβαίωσαν ότι πριν την κατάρριψη είχε προηγηθεί σύντομη είσοδος του ρωσικού αεροσκάφους εντός του εναέριου χώρου της Τουρκίας (BBC News, 2015). Μετά την προσβολή του αεροσκάφους, το διμερές πλήρωμα το εγκατέλειψε με αλεξίπτωτο αλλά ο πιλότος δολοφονήθηκε από πυρά Σύριων αντικαθεστωτικών (Conflict Intelligence Team, 2015), ενώ ο χειριστής οπλικών συστημάτων διασώθηκε μετά από επιχείρηση έρευνας και διάσωσης των ρωσικών ενόπλων δυνάμεων (Sputnik News, 2015). Κατά τη συγκεκριμένη επιχείρηση σκοτώθηκε επίσης ένας Ρώσος πεζοναύτης από πυρά αντικαθεστωτικών (BBC News, 2015). Μετά την κατάρριψη εμφανίστηκε σε βίντεο ο αυτοαποκαλούμενος υποδιοικητής¹⁰³ της αντάρτικης ομάδας “Ταξιαρχία Τουρκομάνων”¹⁰⁴ ισχυριζόμενος ότι είναι αυτός που πυροβόλησε τον πιλότο κατά την πτώση του (Russia Today, 2015).

Το γεγονός ότι τα τουρκικά μαχητικά βρίσκονταν στην περιοχή πολύ πριν την παρουσία των ρωσικών μαχητικών τονίστηκε από τη ρωσική πλευρά, ενώ ο Ρώσος πρόεδρος Πούτιν, χαρακτήρισε το περιστατικό ως «πιστώπλατη μαχαίρια» (BBC News, 2015). Η Τουρκία αμέσως μετά το

¹⁰³ Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια επρόκειτο για τον Τούρκο πολίτη Alparslan Celik, μέλος εθνικιστικής ομάδας. Ο Τσελίκ συνελήφθη αργότερα από τις τουρκικές αρχές για παράνομη κατοχή όπλων και καταδικάστηκε σε 5ετή φυλάκιση.

¹⁰⁴ Οι Τουρκομάνοι είναι Σύριοι, τουρκικής καταγωγής, των οποίων οι οικογένειες μετανάστευσαν στη Συρία κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου.

συμβάν ενημέρωσε τον ΟΗΕ, χωρίς ωστόσο να αιτηθεί τη σύγκλιση του Συμβουλίου Ασφαλείας, προκάλεσε όμως την έκτακτη σύνοδο του NATO για το θέμα. Τόσο ο ΟΗΕ όσο και το NATO συνέστησαν στις δύο πλευρές ψυχραιμία και την εξέταση των συνθηκών που έλαβε χώρα το περιστατικό.

Η διαφαινόμενη παραβίαση του εναερίου χώρου της Τουρκίας συνιστά παράβαση του διεθνούς δικαίου σύμφωνα με το Δίκαιο της Θάλασσας (United Nations, 1982) και τη Σύμβαση του Σικάγο (United Nations, 1944). Ωστόσο η Τουρκία δεν επικαλέστηκε θέματα αυτοάμυνας παρά μόνο παραβίασης της εθνικής της κυριαρχίας, πιθανόν σε μια προσπάθεια αποκλιμάκωσης (Henry, 2016). Σε απάντηση η Ρωσία κατηγόρησε την Τουρκία για παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου όσον αφορά στην παρουσία στρατευμάτων της στο Βόρειο Ιράκ, αλλά και για παρεμπόδιση των ρωσικών πλοίων που διαπερνούν το Βόσπορο σε παράβαση της Συμφωνίας του Μοντρέ (Campbell, 2015).

Παρόλο που το συγκεκριμένο περιστατικό έχει πολλές προεκτάσεις, καθώς ουσιαστικά αποτελεί την πρώτη άμεση σύγκρουση Νατοϊκής χώρας με τη Ρωσία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, πρέπει να εξετασθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της συριακής κρίσης και της έντασης που έχει δημιουργηθεί μεταξύ συριακής και τουρκικής κυβέρνησης. Δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο περιστατικό καθώς ακολούθησε μια σειρά από αεροπορικά συμβάντα μεταξύ Τουρκίας και Συρίας στο πρόσφατο παρελθόν. Είχε προηγηθεί η κατάρριψη τουρκικού αεροσκάφους από τη Συριακή αεράμυνα το 2012 μετά από είσοδο του εντός του συριακού εναερίου χώρου (BBC News, 2012) και εν συνεχεία η κατάρριψη ενός συριακού ελικοπτερου Mi-17 τον Σεπτέμβριο 2013 (Cenciotti, 2013) αλλά και ενός συριακού αεροσκάφους MIG-23 τον Μάρτιο 2014 (Arsu, 2014) από τουρκικά F-16. Επίσης τον Οκτώβριο του 2015 είχαν σημειωθεί δύο περιστατικά εγκλωβισμού τουρκικών μαχητικών από ρωσικό και συριακό αεροσκάφος αντίστοιχα (BBC News, 2015).

Η χρονική περίοδος που συνέβη το περιστατικό χαρακτηρίζεται από έντονη αεροπορική δραστηριότητα στην περιοχή καθώς είχαν προηγηθεί οι

τρομοκρατικές επιθέσεις στο Παρίσι την 13 Νοεμβρίου 2015¹⁰⁵ (BBC News, 2015) αλλά και η πτώση από τρομοκρατική ενέργεια ρωσικού αεροσκάφους που μετέφερε τουρίστες από την Αίγυπτο στην Αγία Πετρούπολη την 31 Οκτωβρίου 2015¹⁰⁶ (BBC News, 2015). Το γαλλικό αεροπλανοφόρο Charles de Gaulle είχε καταπλεύσει στην περιοχή και βρισκόταν σε εξέλιξη αεροπορική επιχείρηση κατά θέσεων του αυτό-ονομαζόμενου «Ισλαμικού Κράτους» με τη συνεργασία Ρωσίας¹⁰⁷ και Γαλλίας (Lanron, 2018). Τον Σεπτέμβριο του 2015 ξεκίνησαν αεροπορικές επιχειρήσεις της Ρωσίας στη Συρία, κατόπιν σχετικής συμφωνίας με την κυβέρνηση Άσαντ¹⁰⁸. Αν και ο επίσημος στόχος των επιχειρήσεων ήταν το «Ισλαμικό Κράτος» και άλλες τρομοκρατικές οργανώσεις, τον πρώτο μήνα της επιχείρησης, το 80% των βομβαρδισμών εκτοξεύθηκε εναντίον αντάρτικων ομάδων που μάχονταν ενάντια στο καθεστώς Άσαντ. Στο επικοινωνιακό πεδίο οι ρωσικοί βομβαρδισμοί στη Συρία παρουσιάζονταν στη ρωσική κοινή γνώμη σαν επιχείρηση εναντίον των τρομοκρατών. Αντίστοιχα στην τουρκική κοινή γνώμη παρουσιάζονταν οι διασυνδέσεις της Μόσχας με τους Κούρδους και οι βομβαρδισμοί σε χωριά Τουρκομάνων. Στις 20 Νοεμβρίου 2015, τέσσερις ημέρες πριν το περιστατικό της κατάρριψης, σκοτώθηκε σε μάχη ένας από τους αρχηγούς των αντάρτικων ομάδων που υποστήριζε η Τουρκία, η οποία απείλησε να θέσει το θέμα των βομβαρδισμών εναντίον των Τουρκομάνων στον ΟΗΕ και επέδωσε διάβημα στον Ρώσο πρέσβη στην Άγκυρα.

Πέραν όμως από τη συριακή κρίση, σημαντικό είναι να εξετασθεί και το πολιτικό σκηνικό που επικρατούσε στην Τουρκία τη συγκεκριμένη περίοδο. Κατά την επέμβαση των Ρώσων στον πόλεμο της Συρίας τον Οκτώβριο του 2015, η Τουρκία βίωνε μια περίοδο έντονης πολιτικής αναταραχής. Τον Ιούνιο του 2015, το φιλοκουρδικό Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών¹⁰⁹ κερδίζοντας ποσοστό 13% στις εκλογές, στέρησε από το κυβερνών κόμμα ΑΚΡ τη

¹⁰⁵ Οι επιθέσεις στο 10^ο και 11^ο διαμέρισμα του Παρισιού και στο προάστιο Σαιν-Ντενί στοίχισαν τη ζωή σε 129 άτομα.

¹⁰⁶ Η πτήση της αεροπορικής εταιρίας Metrojet κατέπεσε στη χερσόνησο του Σινά μετά από έκρηξη. Το «Ισλαμικό Κράτος» ανέλαβε την ευθύνη για την κατάρριψη, η οποία στοίχισε τη ζωή σε 224 άτομα.

¹⁰⁷ Οι ρωσικές αεροπορικές επιχειρήσεις τη συγκεκριμένη περίοδο περιλάμβαναν πάνω από 140 αεροπορικές εξόδους ημερησίως.

¹⁰⁸ Στο πλαίσιο της συμφωνίας που υπογράφηκε την 26 Αυγούστου 2015, η Ρωσία ανέπτυξε 34 πολεμικά αεροσκάφη (εκ των οποίων 12 Su-24M) στη βάση Χουμείμ στη ΒΔ Συρία.

¹⁰⁹ (τουρκ.: HDP - Halkların Demokrasi Partisi)

δυνατότητα σχηματισμού αυτοδύναμης κυβέρνησης για πρώτη φορά μετά από 13 χρόνια. Τον Ιούλιο του 2015 έληξε η συμφωνία κατάπαυσης του πυρός με το PKK και ξεκίνησε ένας νέος γύρος συγκρούσεων στη νοτιοανατολική Τουρκία. Ταυτόχρονα η πολεμική αεροπορία της Τουρκίας ξεκίνησε αεροπορικούς βομβαρδισμούς στο Βόρειο Ιράκ πλήττοντας θέσεις του PKK (Aydintasbas, 2016).

Το περιστατικό της κατάρριψης του ρωσικού αεροσκάφους κατέδειξε τον κίνδυνο που είχε δημιουργηθεί από την έντονη αεροπορική παρουσία στην περιοχή, από δυνάμεις οι οποίες δεν συντονίζονται μεταξύ τους και επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς (Friedman U. , 2015). Πάγιο αίτημα της Τουρκίας από τη έναρξη της Συριακής κρίσης ήταν η δημιουργία ζώνης απαγόρευσης πτήσεων με το πρόσχημα της προστασίας των αμάχων και των προσφύγων (Al Jazeera, 2013). Η παρουσία της ρωσικής πολεμικής αεροπορίας στην περιοχή είχε αυξήσει την ένταση με την Τουρκία, η οποία κατήγγειλε την παραβίαση του εναερίου χώρου της στις 3 Οκτωβρίου από ρωσικά καθώς και από συριακά μαχητικά δύο ημέρες αργότερα (BBC News, 2015). Από τα στοιχεία του περιστατικού που έχουν γίνει γνωστά, δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί αν πρόκειται για εσκεμμένη ενέργεια είτε της Τουρκίας είτε της Ρωσίας. Το γεγονός ότι είχαν προηγηθεί παραβιάσεις από ρωσικά μαχητικά χωρίς να υπάρξει απάντηση από την Τουρκία σε στρατιωτικό επίπεδο, μπορεί να έδωσε στη Ρωσία την εντύπωση ότι έχει σχετική ελευθερία κινήσεων στην περιοχή. Η Τουρκία από την άλλη πλευρά, πιθανότατα ανέμενε παρόμοια περιστατικά είτε από ρωσικά είτε από συριακά μαχητικά και επέλεξε την κατάρριψη για να προωθήσει τα συμφέροντά της. Οι συνεχείς ρωσικοί βομβαρδισμοί στη ΒΔ Συρία πέραν από τις θέσεις του «Ισλαμικού Κράτους», έπλητταν και αντάρτικες ομάδες που στηρίζονταν από την Τουρκία, η οποία μέσω της στήριξής της σε αυτές επιχειρεί να αποκλείσει την έξοδο των κουρδικών ομάδων στη Μεσόγειο και να ελέγξει τη βόρεια Συρία. Για τον ίδιο λόγο η Τουρκία προωθούσε επίμονα από τα πρώτα χρόνια της Συριακής κρίσης τη δημιουργία μιας ασφαλούς ζώνης στη βόρεια Συρία την οποία φυσικά προσφέρθηκε η ίδια να επιτηρεί. Πιθανόν η Άγκυρα επιθυμούσε να εφελκύσει τις ΗΠΑ και το NATO να εμπλακούν πιο ενεργά στη συριακή κρίση και να σταματήσουν τη υποστήριξη στις επιχειρήσεις των

Κούρδων της Συρίας. Η εκδοχή που παρουσιάστηκε αργότερα από την τουρκική πλευρά ότι η κατάρριψη συνδέεται με το κίνημα Γκιουλέν μάλλον εντάσσεται στη στρατηγική επαναπροσέγγισης με τη Ρωσία παρά στην πραγματικότητα¹¹⁰ (Friedman G. , 2016).

Η επιλογή της κατάρριψης από την Τουρκία συνιστά ένα στρατηγικό λάθος, καθώς έδωσε τη δυνατότητα στη Ρωσία να ενισχύσει ακόμα περισσότερο την παρουσία της στην περιοχή, ενώ απέτυχε να επηρεάσει την πολιτική των ΗΠΑ στη Συρία. Η άμεση καταφυγή της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ είναι ένδειξη της ανησυχίας που προκάλεσε στην Τουρκία η ρωσική αντίδραση. Ωστόσο το ΝΑΤΟ και οι ΗΠΑ δεν έδειξαν διάθεση να παρασυρθούν από την Τουρκία και ενώ την στήριξαν σε επίπεδο δηλώσεων, συνέστησαν αυτοσυγκράτηση.

Τα Ρωσικά Αντίποινα και οι Επιπτώσεις τους

Η αντίδραση της Ρωσίας υπήρξε ψύχραιμη και πολυεπίπεδη. Αρχικά ανακοινώθηκαν μια σειρά από οικονομικές κυρώσεις, ενώ σε επίπεδο δηλώσεων χρησιμοποιήθηκε ολόένα και σκληρότερη ρητορική. Στη συνέχεια τέθηκαν τρεις όροι για την αποκατάσταση των σχέσεων με την Τουρκία: η έκφραση συγνώμης από την Τουρκία για το περιστατικό, η καταδίκη των υπαιτίων και η καταβολή αποζημίωσης στη Ρωσία (The Moscow Times, 2015). Ταυτόχρονα ο αναπληρωτής Υπουργός Άμυνας της Ρωσίας παρουσίασε στοιχεία που κατά δήλωσή του ενοχοποιούσαν την Τουρκία για λαθρεμπόριο πετρελαίου με το Ισλαμικό κράτος (UPI, 2015). Επίσης ο πρόεδρος της Ρωσίας Βλαντιμίρ Πούτιν προχώρησε σε μια σειρά από σκληρές δηλώσεις εναντίον της πολιτικής ηγεσίας της Τουρκίας, αφήνοντας όλα τα ενδεχόμενα ανοιχτά για περεταίρω αντίποινα της Ρωσίας (BBC News, 2015).

Πέραν των έντονων δηλώσεων της ρωσικής ηγεσίας τα πρώτα 24ωρα μετά το περιστατικό, στη Ρωσία σημειώθηκαν βίαιες διαδηλώσεις έξω από την τουρκική πρεσβεία στη Μόσχα που προκάλεσαν υλικές ζημιές. Σε

¹¹⁰ Στις 19 Ιουλίου 2016 ο Τούρκος Υπουργός Δικαιοσύνης δήλωσε ότι δυο πιλότοι της τουρκικής πολεμικής αεροπορίας που εμπλέκονταν στην κατάρριψη συνελήφθησαν με την κατηγορία εμπλοκής στο πραξικόπημα της 15 Ιουλίου 2016.

διπλωματικό επίπεδο η Ρωσία ζήτησε τη σύγκλιση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, κάτι το οποίο όμως απορρίφθηκε από τον οργανισμό. Σε πολιτικό επίπεδο το άνοιγμα γραφείων του ΡΥΔ¹¹¹ στη Μόσχα τον Φεβρουάριο του 2016, αποτέλεσε ένα σαφές μήνυμα για πιθανή στήριξη των Κούρδων από τις ρωσικές ένοπλες δυνάμεις στο μέτωπο της Συρίας.

Σε οικονομικό επίπεδο, η Ρωσία ανακοίνωσε το πάγωμα όλων των επενδύσεων στην Τουρκία, καθώς και την παύση των διαπραγματεύσεων που βρίσκονταν σε εξέλιξη για μια νέα εμπορική συμφωνία. Η Ρωσία απαγόρευσε όλες τις εισαγωγές φρούτων, λαχανικών και πουλερικών από την Τουρκία, καθώς και όλα τα τουριστικά πακέτα με προορισμό τουρκικά τουριστικά θέρετρα¹¹². Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, οι οικονομικές κυρώσεις της Ρωσίας αναμενόταν να συρρικνώσουν το τουρκικό ΑΕΠ σε ποσοστό που φτάνει το 0,7% για το 2016 (Mankoff, 2016). Υποβλήθηκαν περιορισμοί στους Τούρκους πολίτες που εργάζονται στη Ρωσία και ανακοινώθηκε το πάγωμα των εργασιών για τον αγωγό TurkStream (BBC News, 2016). Ωστόσο γενικότερα ο τομέας της ενέργειας φάνηκε να παραμένει εκτός της διαμάχης των δύο χωρών, καθώς δεν σταμάτησαν οι Ρωσικές εξαγωγές ενέργειας στην Τουρκία. Ακόμα και το πάγωμα του TurkStream θα μπορούσε να οφείλεται στην πραγματικότητα στα προβλήματα του ίδιου του εγχειρήματος, παρά στην επιβολή κυρώσεων. Στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας, η κατασκευή του πρώτου πυρηνικού εργοστασίου στην Τουρκία με τη συνεργασία της Ρωσικής ROSATOM συνεχίστηκε, ωστόσο τον Απρίλιο του 2016, η εταιρεία ανακοίνωσε το σχεδιασμό της να πωλήσει ποσοστό 49% από τα δικαιώματά της στον υπό κατασκευή αντιδραστήρα. Η συγκεκριμένη κίνηση ήταν προσχεδιασμένη, επιλέχθηκε ωστόσο να ανακοινωθεί επίσημα τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

Σε στρατιωτικό επίπεδο η Ρωσία βρήκε αφορμή να αναπτύξει πυραύλους S-400 στη ΒΔ Συρία, με αποτέλεσμα να σταματήσει τις αεροπορικές επιδρομές των δυτικών χωρών στη Βόρεια Συρία. Η

¹¹¹ Κόμμα Κουρδικής Δημοκρατικής Ένωσης. Αποτελεί το παράρτημα του ΡΚΚ στη Συρία.

¹¹² Το Μάιο του 2016 σημειώθηκε πτώση 92% στις αφίξεις Ρώσων τουριστών στην Τουρκία σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο, όπου σημειώθηκαν 3,5 εκ. αφίξεις από τη Ρωσία.

αντιαεροπορική ομπρέλα της Ρωσίας στην περιοχή ενισχύθηκε και από την ναυτική παρουσία ρωσικού καταδρομικού εξοπλισμένου με το αντιαεροπορικό σύστημα S-300. Ταυτόχρονα η Μόσχα δεσμεύτηκε να απαντήσει με πυρά σε περίπτωση που πολεμικά της πλοία παρενοχληθούν στην περιοχή (Campbell, 2015). Την 14 Μαΐου 2016 το ΡΚΚ κατέρριψε ένα τουρκικό στρατιωτικό ελικόπτερο. Είχαν προηγηθεί προειδοποιήσεις από Ρώσους αξιωματούχους την 27 Απριλίου 2016 ότι η Μόσχα θα εξόπλιζε τους Κούρδους με φορητούς αντιαεροπορικούς πυραύλους στην περίπτωση που η Άγκυρα θα επέτρεπε ανάλογος εξοπλισμός να περάσει στα χέρια ανταρτών στη Συρία (Cagartay, 2016).

Παρατηρούμε ότι η Ρωσία χρησιμοποίησε ένα πλέγμα κυρώσεων οι οποίες όμως δεν έπλητταν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντά της. Ενώ η απαγόρευση εισαγωγών έπληξε προσωρινά την επάρκεια αγροτικών προϊόντων στη ρωσική αγορά, δεν υπήρξε καμία επιπλοκή στις τρέχουσες ενεργειακές συμφωνίες που αποφέρουν σημαντικό εισόδημα στην Ρωσία. Ταυτόχρονα οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί της Ρωσίας στη Συρία διευκολύνθηκαν και απέκτησαν και μια νομιμοποιητική βάση. Σε κάθε περίπτωση και οι δύο πλευρές πιθανότατα αναγνώρισαν σύντομα πως θα έπρεπε να βρεθεί μια διέξοδος αποκλιμάκωσης της κρίσης, κάτι το οποίο έγινε σταδιακά τους μήνες που ακολούθησαν.

Το Αποτυχημένο Πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016

Στις 15 Ιουλίου 2016, πραγματοποιήθηκε απόπειρα για το 5^ο πραξικόπημα στην ιστορία της Τουρκίας. Πρόκειται για το δεύτερο πραξικόπημα που πραγματοποιείται εκτός της αλυσίδας διοικήσεως των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων. Κάτι ανάλογο είχε συμβεί στο πρώτο πραξικόπημα του 1960, το οποίο οργανώθηκε από αξιωματικούς βαθμού συνταγματάρχη, οι οποίοι όμως αμέσως μετά την εκδήλωσή του ζήτησαν και έλαβαν τη στήριξη του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Στρατού, ο οποίος ανέλαβε και τα καθήκοντα του πρωθυπουργού. Κάτι ανάλογο δεν πέτυχαν οι πραξικοπηματίες του 2016 και αυτό αποτέλεσε μια από τις αιτίες της αποτυχίας του. Σύμφωνα με όσα έχουν δει το φως της δημοσιότητας, το πραξικόπημα είχε αποφασισθεί να εκδηλωθεί στις 4 Μαΐου 2016, ωστόσο η

σύλληψη ενός συνταγματάρχη της ηγετικής ομάδας¹¹³, στις 3 Μαρτίου είχε σταθεί αιτία για την αναβολή του για τις 25 Ιουλίου 2016, μια εβδομάδα πριν τις ετήσιες τακτικές κρίσεις των ανωτάτων αξιωματικών¹¹⁴. Στις κρίσεις αυτές αναμενόταν η αποστρατεία εκατοντάδων αξιωματικών για τους οποίους υπήρχαν πληροφορίες ότι συνδέονταν με το κίνημα Γκιουλέν. Οι πληροφορίες που διέρρευαν για σχετική έρευνα που έκανε η Εισαγγελία της Κωνσταντινούπολης, ώθησαν τους πραξικοπηματίες να επισπεύσουν την εκδήλωσή του για τα ξημερώματα της 15/16 Ιουλίου 2016. Τη συγκεκριμένη ημέρα η πλειοψηφία της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας απουσίαζε από τα καθήκοντά της λόγω θερινών διακοπών ή κοινωνικών υποχρεώσεων. Ο σχεδιασμός των πραξικοπηματιών περιλάμβανε αρχικά την ανάληψη του ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων και εν συνεχεία της κυβέρνησης και του κρατικού μηχανισμού (Μηνάγιας, 2016). Για το σκοπό αυτό είχε καθορισθεί λίστα με τα καθήκοντα που θα αναλάμβαναν έμπιστα στελέχη των πραξικοπηματιών σε υπουργεία, δήμους, δημόσιες υπηρεσίες, μέσα ενημέρωσης κλπ. Παραμονές του πραξικοπήματος εκατοντάδες στρατιωτικοί κατέθεσαν αίτηση διαζυγίου και απέσυραν τις καταθέσεις τους από τις τουρκικές τράπεζες προφανώς για να αποφύγουν διώξεις των συζύγων τους σε περίπτωση αποτυχίας του εγχειρήματος, αλλά και τις συνέπειες της υποτίμησης του τουρκικού νομίσματος. Η αποκάλυψη των προπαρασκευαστικών κινήσεων των πραξικοπηματιών την 15 Ιουλίου 2016, προκάλεσε την πρώιμη εκδήλωση του πραξικοπήματος τις πρώτες βραδινές ώρες. Ωστόσο η άμεση αντίδραση των μυστικών υπηρεσιών και μονάδων ειδικών επιχειρήσεων της Τουρκίας, σε συνδυασμό με την κινητοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης, των ΜΜΕ και της αστυνομίας, αλλά και η επιτυχής ενεργοποίηση από τον ίδιο τον Ερντογάν των θρησκευτικών και εθνικιστικών αντανakλαστικών του τουρκικού λαού είχαν σαν αποτέλεσμα την αποτυχία του στρατιωτικού κινήματος (Μηνάγιας, 2016).

¹¹³ Ο συλληφθείς συνταγματάρχης Μουχαρέμ Κιοσέ είχε τα καθήκοντα του νομικού συμβούλου στο Γενικό Επιτελείο Ενόπλων Δυνάμεων και θεωρείται μέλος του ηγετικού πυρήνα του «Συμβουλίου για την Ειρήνη στην Πατρίδα» (τουρκ.: YSK - Yurtta Sulh Konseyi), μιας οργάνωσης η οποία αυτοπαρουσιάστηκε ως διοργανώτρια του πραξικοπήματος. Το όνομα της οργάνωσης παραπέμπει στη ρήση του Μαυσταφά Κεμάλ: «Ειρήνη στην Πατρίδα, Ειρήνη στον Κόσμο»

¹¹⁴ Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο της Τουρκίας (τουρκ.: YAŞ - Yüksek Askerî Şûra) συνεδριάζει ετησίως τον Αύγουστο για τις κρίσεις των ανωτάτων αξιωματικών.

Η απόπειρα πραξικοπήματος καταδεικνύει την συνεχιζόμενη διαμάχη μεταξύ αντικρουόμενων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας. Η άνοδος των ισλαμιστών έχει δημιουργήσει μια νέα συντηρητική ελίτ που μάχεται το στρατιωτικό κατεστημένο. Ωστόσο δεν είναι ο μόνος αποσταθεροποιητικός παράγοντας στην Τουρκία. Το λεγόμενο τουρκικό βαθύ κράτος αποτελεί μια παρακρατική δομή όπου συμμετέχουν από απόστρατοι στρατιωτικοί, πρώην διπλωμάτες, πολιτικοί, στελέχη των υπηρεσιών πληροφοριών και ακαδημαϊκοί με υψηλές διασυνδέσεις στον κρατικό μηχανισμό, μέχρι μέλη εγκληματικών οργανώσεων (Μηνάγιας, 2014, σ. 183); (Söyler, 2015, σ. 43). Οι επεμβάσεις του βαθέως κράτους στην πολιτική ζωή της χώρας είναι συχνές και έχουν οδηγήσει μεταξύ άλλων και στα προηγούμενα πραξικοπήματα. Μεταξύ του τουρκικού βαθέως κράτους και του κινήματος Γκιουλέν λαμβάνει χώρα ένας υπόγειος πόλεμος. Η υπόθεση της οργάνωσης Εργκένεκον και το Σχέδιο «Βαριοπούλα» (Söyler, 2015, σ. 167)¹¹⁵ αποτελούν δυο παραδείγματα της διαμάχης του κινήματος Γκιουλέν ενάντια στο τουρκικό βαθύ κράτος¹¹⁶.

Στο περίπλοκο αυτό σκηνικό έρχεται να προστεθεί η διαμάχη του κινήματος Γκιουλέν με τον Ερντογάν. Το κόμμα AKP είχε συνεργαστεί στενά με τον Γκιουλέν χρησιμοποιώντας το δίκτυο του κινήματος για την άνοδό του. Σε ανταπόδοση τα χρόνια της πολιτικής κυριαρχίας του AKP, το κίνημα Γκιουλέν γιγαντώθηκε αποκτώντας ισχυρές διασυνδέσεις σε όλο το φάσμα της τουρκικής γραφειοκρατίας και λαμβάνοντας διαστάσεις παρακράτους. Ωστόσο από το 2012 και μετά ξέσπασε η μεταξύ τους διαμάχη. Η ρήξη εκδηλώθηκε αρχικά το 2011 όταν το συντηρητικό κόμμα AKP δεν περιέλαβε στις εκλογικές του λίστες, στελέχη του κινήματος. Το 2013 ο Ερντογάν αποφάσισε να κλείσει τα φροντιστήρια του κινήματος, τα οποία αποτελούσαν το φυτώριο των νέων Γκιουλενιστών και ένα μέσο εισόδου στον κρατικό μηχανισμό τα προηγούμενα

¹¹⁵ Η οργάνωση Εργκένεκον είχε σαν σκοπό την αποσταθεροποίηση της Τουρκίας με πολιτικές δολοφονίες και δημιουργία αναταραχών με σκοπό την πτώση της κυβέρνησης του AKP. Το Σχέδιο Βαριοπούλα αφορούσε στην πρόκληση τεχνητής ελληνοτουρκικής κρίσης και την εγκαθίδρυση στρατιωτικής δικτατορίας. Παρά τις βαριές ποινές που επιβλήθηκαν στους εμπλεκόμενους, όλοι μεταγενέστερα αθωώθηκαν, καθώς οι κατηγορίες κατέπεσαν και τα στοιχεία που υπήρχαν αποδείχθηκαν ελλιπή ή κατασκευασμένα.

¹¹⁶ Το 2015 και το 2016 το κυβερνών κόμμα απάλλαξε τους κατηγορούμενους για τις υποθέσεις Βαριοπούλα και Εργκένεκον. Η κίνηση θεωρείται από ορισμένους αναλυτές ως ένδειξη ότι ο Ερντογάν συμμάχησε με το βαθύ κράτος ενάντια στο κίνημα Γκιουλέν, στελέχη του οποίου στο δικαστικό σώμα είχαν πρωτοστατήσει στην αποκάλυψη των υποθέσεων και στην καταδίκη των εμπλεκόμενων σε αυτές.

χρόνια¹¹⁷ (Arakon, 2018). Ακολούθησε τον Δεκέμβριο του 2013 και τις αρχές του 2014 η αποκάλυψη οικονομικού σκανδάλου όπου εμπλέκονταν μέλη της κυβέρνησης και η διαρροή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων που ενοχοποιούσαν το περιβάλλον του Ερντογάν για οικονομικά σκάνδαλα και διαφθορά. Από το 2014 ξεκίνησαν οι διώξεις μελών ή υποτιθέμενων μελών του κινήματος Γκιουλέν με διάφορες κατηγορίες, ενώ τον Μάιο του 2016 το κίνημα χαρακτηρίστηκε επίσημα από την τουρκική κυβέρνηση ως τρομοκρατική οργάνωση.

Μέσα σε αυτό το σκηνικό, το κίνημα Γκιουλέν ενοχοποιήθηκε από τον Ερντογάν και για την απόπειρα του πραξικοπήματος του 2016. Στην ανακοίνωση των πραξικοπηματιών που αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του τουρκικού γενικού επιτελείου ενόπλων δυνάμεων τη νύχτα της 16 Ιουλίου 2016, η οργάνωση YSK ισχυριζόταν μεταξύ άλλων ότι «έχει καταργηθεί ο κοσμικός χαρακτήρας του κράτους», παραπέμποντας σε κεμαλικές αντιλήψεις. Δεν μπορεί κατά συνέπεια να διαπιστωθεί αν οι διοργανωτές του πραξικοπήματος ήταν ισλαμιστές οπαδοί του κινήματος Γκιουλέν ή κεμαλιστές (Μηνάγιας, 2016). Δεδομένης της κοινωνικής σύνθεσης των ενόπλων δυνάμεων δεν αποκλείεται οι πραξικοπηματίες να ήθελαν να εφελκύσουν και τη συμμετοχή κεμαλιστών στο κίνημα. Σε κάθε περίπτωση ο Ερντογάν από την επόμενη ημέρα του πραξικοπήματος εκμεταλλεύθηκε την κατάσταση για να εκκαθαρίσει τις ένοπλες δυνάμεις και τον κρατικό μηχανισμό από άτομα που θεωρούσε ότι απειλούν τη διατήρησή του στην εξουσία. Από την επόμενη ημέρα εκτοξεύτηκε ένα μαζικό κύμα διώξεων αντιπάλων του Ερντογάν, αλλά και οπαδών του κινήματος Γκιουλέν που κατείχαν θέσεις στο δημόσιο, στο στρατό¹¹⁸ (e-Amyna, 2017), στα σώματα ασφαλείας, σε μέσα ενημέρωσης και στον ακαδημαϊκό χώρο, το οποίο συνεχίζεται μέχρι σήμερα¹¹⁹ (Turkeyurge,

¹¹⁷ Το κίνημα Γκιουλέν διατηρούσε δεκάδες φροντιστήρια σε ολόκληρη την Τουρκία, τα οποία προετοίμαζαν μαθητές για τις εξετάσεις εισόδου στα πανεπιστήμια. Σύμφωνα με έρευνα των τουρκικών δικαστικών αρχών, το 2010 το κίνημα απέκτησε πρόσβαση στα θέματα των εξετάσεων για πρόσληψη στο δημόσιο με σκοπό την προώθηση των μελών του σε θέσεις του κρατικού μηχανισμού.

¹¹⁸ Σύμφωνα με τουρκικές πηγές, ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα είχαν απολυθεί πάνω από 7.000 στρατιωτικοί. Μεταξύ αυτών το 46% των ανωτάτων αξιωματικών όλων των κλάδων.

¹¹⁹ Η τουρκική κυβέρνηση έχει μέχρι στιγμής εκδώσει 31 υπουργικές αποφάσεις σύμφωνα με τις οποίες από τις 15 Ιουλίου 2016 έως τις 15 Νοεμβρίου 2018 έχουν απολυθεί πάνω από 150.000 δημόσιοι υπάλληλοι, 21.000 εκπαιδευτικοί και 4.000 δικαστικοί. Επιπλέον έχουν κρατηθεί περισσότεροι από 210.000 άνθρωποι ενώ έχουν συλληφθεί πάνω από 80.000.

2018). Ο Ερντογάν επίσης προχώρησε σε μια σειρά από διαρθρωτικές αλλαγές σε μια προσπάθεια να ελέγξει καλύτερα το στράτευμα στο μέλλον. Η στρατοχωροφυλακή πέρασε στο Υπουργείο Εσωτερικών, στο Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο (ΥΑΣ) προβλέπονται περισσότερα μέλη από την κυβέρνηση, έκλεισαν όλες οι στρατιωτικές ακαδημίες και ιδρύθηκε ένα νέο πανεπιστήμιο εθνικής άμυνας, ενώ οι υγειονομικές υπηρεσίες του στρατού πέρασαν στο Υπουργείο Υγείας (Hurriyet Daily News, 2016). Σε συνδυασμό με την ενίσχυση των μυστικών υπηρεσιών σε ρόλο ελέγχου του στρατεύματος, η νέα δομή έχει πολλά στοιχεία με τις δικλείδες ασφαλείας που έχει καθιερώσει ο Πούτιν στη Ρωσία¹²⁰ (Galeotti, 2016).

Σε κάθε περίπτωση η απόπειρα πραξικοπήματος έδωσε νέα ώθηση στον Ερντογάν για να προωθήσει τις πολιτικές του. Η στήριξη που έλαβε από σημαντικό μέρος του τουρκικού λαού τη νύχτα του πραξικοπήματος του έδωσε την νομιμοποίηση να προχωρήσει στην αποψίλωση του κρατικού μηχανισμού από το κεμαλικό κατεστημένο αλλά και από οπαδούς του κινήματος Γκιουλέν και στην προώθηση συνταγματικών αλλαγών που θα εδραιώσουν ακόμα περισσότερο την κυριαρχία του. Ταυτόχρονα όμως το πλήθος των διώξεων και των αλλαγών που προωθεί οδηγεί σε ακόμα μεγαλύτερες αντιδράσεις από τις απειλούμενες ελίτ και αυξάνει τους κινδύνους για την ίδια την επιβίωσή του. Σε διεθνές επίπεδο, η χλιαρή αντίδραση της Δύσης στο πραξικόπημα, αύξησε ακόμα περισσότερο το συναίσθημα απομόνωσης της Τουρκίας, και κατά ένα τρόπο έδωσε ώθηση στην πορεία επαναπροσέγγισης με τη Ρωσία. Η Μόσχα από την πλευρά της επιδεικνύοντας την τακτική ευελιξία που αναφέραμε στο 2^ο Κεφάλαιο, εκμεταλλευόμενη τη δύσκολη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Τουρκία, έσπευσε να σταθεί στο πλευρό του Ερντογάν.

Η Αποκατάσταση των Ρωσοτουρκικών Σχέσεων

Οι σχέσεις των δύο χωρών άρχισαν σταδιακά να ομαλοποιούνται λίγο πριν το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016. Ωστόσο το ίδιο το

¹²⁰ Οι ρωσικές ένοπλες δυνάμεις είναι γενικά απολιτικοποιημένες, ωστόσο ο Πούτιν διατηρεί πανίσχυρες μυστικές υπηρεσίες, ενώ έχει προσφάτως συγκροτήσει Εθνική Φρουρά, η οποία αναλαμβάνει ρόλο εσωτερικής ασφαλείας.

αποτυχημένο πραξικόπημα όχι μόνο έδωσε ώθηση στις σχέσεις των δύο χωρών αλλά σε πολλά σημεία καθόρισε τη μακροχρόνια προοπτική τους (Lindenstrauss & Magen, 2016). Πριν από την αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος, στο πλαίσιο των προσπαθειών της Άγκυρας να κάνει μια νέα αρχή στην εξωτερική της πολιτική (Sharipo, 2016), ο Ερντογάν απέστειλε μια επιστολή στο Ρώσο πρόεδρο όπου εξέφραζε τη λύπη του για την κατάρριψη του αεροσκάφους και διατύπωνε την επιθυμία του να κάνει οτιδήποτε απαιτούταν για την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων. Η πρώτη εκδήλωση της βελτιωμένης ατμόσφαιρας ήταν η αποκατάσταση των πτήσεων τσάρτερ από τη Ρωσία στην Τουρκία. Πριν να ζητήσει συγγνώμη ο Ερντογάν, η Τουρκία είχε δείξει ότι επιθυμεί την αποκατάσταση των σχέσεων με τη Ρωσία. Στις 30 Μαΐου μετά την απομάκρυνση Νταβούτογλου, ο αναπληρωτής πρωθυπουργός Κουρτουλμούς είχε ζητήσει συγγνώμη για την κατάρριψη. Είχε προηγηθεί θετικό μήνυμα από τον Πούτιν ο οποίος κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα στις 28 Μαΐου, ανέφερε πως αν και η Τουρκία είχε διαπράξει έγκλημα πολέμου, ήταν ανοικτός σε επαναπροσέγγιση, εφόσον η Άγκυρα παρείχε επαρκείς εξηγήσεις και αποζημιώσεις πέραν από γενικόλογες δηλώσεις (Cagartay & Jeffrey, 2016).

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 16^{ης} Ιουλίου 2016, ο Πούτιν επικοινωνήσε με τον Ερντογάν για να του εκφράσει την στήριξή του και την επιθυμία του να συναντηθούν σύντομα από κοντά. Η Άγκυρα προφανώς σε απάντηση του ανοίγματος Πούτιν συνέλαβε τους δύο Τούρκους πιλότους που εμπλέκονταν στην κατάρριψη του Ρωσικού αεροσκάφους κατηγορώντας τους ως Γκιουλενιστές. Η Μόσχα ήταν ήδη αρνητικά διακείμενη στο κίνημα Γκιουλέν και τη δραστηριοποίηση του στη Ρωσία και τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες, καθώς θεωρούσε πως υποκινούσε ισλαμιστικές και παντουρκικές τάσεις στην περιοχή (Lindenstrauss & Magen, 2016).

Την 9 Αυγούστου 2016 οι πρόεδροι των δύο χωρών συναντήθηκαν για πρώτη φορά κοντά στην Αγ. Πετρούπολη, όπου συμφώνησαν τη σταδιακή άρση των κυρώσεων της Μόσχας και τη λήψη μέτρων για τη βελτίωση των διμερών σχέσεων. Συγκεκριμένα υπογράφηκε συμφωνία που περιλάμβανε 12 άρθρα (Hajiyeva, 2018):

- Επαναλειτουργία του Μικτού Συμβουλίου Συνεργασίας
- Επανεναρξη ππήσεων τσάρτερ
- Αφαίρεση απαγορεύσεων που περιορίζουν το διμερές εμπόριο, συμπεριλαμβανομένων των αγροτικών προϊόντων
- Άρση της απαγόρευσης δραστηριοποίησης νέων Τούρκων επιχειρηματιών στη Ρωσία
- Αναβίωση του καθεστώτος ελεύθερης βίζα
- Χαρακτηρισμό του πυρηνικού εργοστασίου στο Άκουγιου ως στρατηγικής συνεργασίας
- Επιτάχυνση του έργου στο Άκουγιου
- Δημιουργία κοινού επενδυτικού ταμείου με εκτιμώμενο κεφάλαιο ύψους 1 δις δολαρίων για την ενδυνάμωση της οικονομικής συνεργασίας.
- Βελτίωση της συνεργασίας στην αμυντική βιομηχανία
- Δημιουργία μηχανισμού τριμερούς διάσκεψης Ρωσίας – Τουρκίας – Αζερμπαϊτζάν
- Γραμμή φιλίας και συνεργασίας Άγκυρας – Μόσχας
- Επιτάχυνση της κατασκευής του Turkstream

Στο πλαίσιο της παραπάνω συμφωνίας στις 10 Οκτωβρίου υπογράφηκε η διακρατική συμφωνία για την κατασκευή του αγωγού Turkstream.

Ενώ οι σχέσεις των δύο χωρών έβαιναν προς πλήρη αποκατάσταση, η δολοφονία του Ρώσου πρέσβη στην Άγκυρα στις 19 Δεκεμβρίου 2016, απέδειξε τους κινδύνους που ενέχει η εμπλοκή τόσο της Τουρκίας όσο και της Ρωσίας στη Συρία αλλά και η πόλωση της τουρκικής κοινωνίας. Ο Ρώσος πρέσβης Αντρέϊ Καρλόφ δολοφονήθηκε μπροστά στις τηλεοπτικές κάμερες

από Τούρκο αστυνομικό εκτός υπηρεσίας. Ο δράστης πριν σκοτωθεί από πυρά της αστυνομίας, ισχυρίστηκε ότι προχώρησε στην πράξη αυτή σε εκδίκηση για τους ρωσικούς βομβαρδισμούς στο Χαλέπι (Borshchevskaya, 2016). Η δολοφονία σημειώθηκε μια ημέρα πριν την έναρξη της διαδικασίας της Ασάνα για την ειρήνευση στη Συρία με τη συμμετοχή Ρωσίας, Τουρκίας και Ιράν. Η ρωσική πλευρά ωστόσο έσπευσε να χαρακτηρίσει το περιστατικό σαν τρομοκρατική πράξη, ενώ η Άγκυρα έσπευσε να συνδέσει το δράστη με το κίνημα Γκιουλέν. Στις 3 Μαΐου 2017 κατά τη διάρκεια επίσκεψης του Τούρκου Προέδρου Ερντογάν στο Σότσι της Ρωσίας, ανακοινώθηκε η πλήρης επαναφορά των σχέσεων των δύο χωρών.

Από την πλευρά της Άγκυρας η θέληση να ομαλοποιήσει τις σχέσεις της με τη Ρωσία μπορεί να οφείλεται εκτός από την προσπάθεια άμβλυνσης των επιπτώσεων των ρωσικών αντιποίνων, στην ανησυχία της για τις επιτυχίες των Κούρδων στο μέτωπο της Συρίας, όπου με τη στήριξη των ΗΠΑ αλλά και της Ρωσίας, επιχειρούσαν να ελέγξουν ολόκληρη την Βόρεια Συρία από τα σύνορα με το Ιράκ μέχρι τη Μεσόγειο Θάλασσα. Επιπλέον ο Ερντογάν στην προσπάθειά του να κερδίσει άνω του 50% των ψήφων του εκλογικού σώματος έχει ανάγκη πέραν από τους ψήφους του συντηρητικού και ισλαμικού μέρους της κοινωνίας και τις ψήφους των εθνικιστών. Μια στρατιωτική επιτυχία εναντίον του ΡΚΚ θα του έδινε την απαιτούμενη ώθηση επικοινωνιακά για να προσελκύσει την ψήφο των εθνικιστών. Η ρωσική στήριξη στο ΡΥΔ και κατ' επέκταση στην αδερφή του οργάνωση στην Τουρκία το ΡΚΚ μόνο ανησυχία προκαλούσε στον Ερντογάν. Η βομβιστική επίθεση του «Ισλαμικού Κράτους» στο αεροδρόμιο της Κωνσταντινούπολης στις 28 Ιουνίου 2016 συνετέλεσε στην επίσπευση της διαδικασίας αποκατάστασης των σχέσεων. Η συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών των δύο χωρών που ακολούθησε έθεσε τις βάσεις για μεγαλύτερη συνεργασία στο μέτωπο της Συρίας¹²¹ και την ανταλλαγή πληροφοριών για τρομοκρατικά δίκτυα. Η Τουρκία πιθανόν έκανε πίσω στις απαιτήσεις της για άμεση αποχώρηση του Άσαντ με αντάλλαγμα την απόσυρση της στήριξης της Ρωσίας στους Κούρδους και την άμεση συνεργασία στην αντιμετώπιση του «Ισλαμικού

¹²¹ Ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών Μεβλούτ Τσαβούσογλου, έφτασε στο σημείο μάλιστα να δηλώσει ότι οι Ρώσοι θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στη βάση του Ιντσιρλίκ, που χρησιμοποιείται από τις ΗΠΑ, δήλωση την οποία ανασκεύασε στη συνέχεια.

Κράτους». Η χλιαρή αντίδραση της Δύσης στο πραξικόπημα αλλά και η έντονη κριτική στο πρόσωπο του Ερντογάν για τις διώξεις και τον τρόπο μεταχείρισης των θεωρούμενων ως υποκινητών και πρωταγωνιστών του πραξικοπήματος, πιθανόν να ενίσχυσε τη θέληση της Άγκυρας να επιδείξει ότι έχει και εναλλακτικές λύσεις στην εξωτερική της πολιτική.

Η προσάρτηση της Κριμαίας και η επέμβαση της Ρωσίας στη Συρία έχουν δημιουργήσει νέες γεωπολιτικές προκλήσεις στην Τουρκία. Η Ρωσία αναβάθμισε σημαντικά την ναυτική της παρουσία στη Μαύρη Θάλασσα και στην Ανατολική Μεσόγειο και σε συνδυασμό με τη σημαντική αναβάθμιση των ικανοτήτων απαγόρευσης πρόσβασης / απαγόρευσης περιοχής¹²² στις δύο αυτές περιοχές, δημιουργεί νέες απειλές για την ελευθερία πτήσεων και ναυσιπλοΐας των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων και κατ' επέκταση του ΝΑΤΟ στην περιοχή. Η Ρωσία επιπρόσθετα ενισχύει την παρουσία της στο Νότιο Καύκασο, δημιουργώντας ένα ενοποιημένο σύστημα αεράμυνας με την Αρμενία και διατηρώντας δύναμη 5000 ανδρών στα σύνορα Αρμενίας – Τουρκίας. Ταυτόχρονα εκμεταλλεύεται τις εντάσεις στην περιοχή, καθώς μετά την επίθεση του Αζερμπαϊτζάν στο θύλακα του Ναγκόρνο Καραμπάχ, έχει λάβει το ρόλο το διαμεσολαβητή μεταξύ Αρμενίας και Αζερμπαϊτζάν. Με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να αυξήσει την επιρροή του στο Αζερμπαϊτζάν και να αποτρέψει την προώθηση των σχεδίων διοχέτευσης του Αζέρικου φυσικού αερίου στην Ευρώπη. Κατά συνέπεια η στρατηγική εξάπλωση της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα, τον Νότιο Καύκασο αλλά και το δυσβάσταχτο κόστος των οικονομικών κυρώσεων της Ρωσίας, είχαν ήδη οδηγήσει την Άγκυρα να αναζητεί τρόπους αποκατάστασης των σχέσεων με τη Μόσχα.

Από την πλευρά της Μόσχας η στήριξη που παρείχε η Άγκυρα σε ένοπλες ομάδες στη Συρία δημιουργούσε μεγάλα προβλήματα στους σχεδιασμούς της στην περιοχή. Επιπρόσθετα ο κίνδυνος της Ρωσίας από τζιχαντιστικές ομάδες που δραστηριοποιούνται στη Συρία αλλά και στο έδαφός της είναι υπαρκτός και η συνεργασία με την Τουρκία, θα μπορούσε να συνεισφέρει στην αντιμετώπιση αυτών των ομάδων. Οι συνεχιζόμενες οικονομικές κυρώσεις στη Ρωσία από τη Ευρωπαϊκή Ένωση και τις ΗΠΑ μετά

¹²² Anti-access/area denial (A2AD)

τα γεγονότα στην Ουκρανία και την προσάρτηση της Κριμαίας αλλά και οι αποφάσεις του NATO στη διάσκεψη της Βαρσοβίας¹²³ έκαναν ακόμα πιο ελκυστική την προσέγγιση με την Τουρκία (International Crisis Group, 2018, p. 13). Οι διώξεις του Ερντογάν στις ένοπλες δυνάμεις επικεντρώθηκαν στην πολεμική αεροπορία η οποία πρωτοστάτησε στο αποτυχημένο πραξικόπημα. Το γεγονός αυτό, ικανοποίησε τη Μόσχα, καθώς η πολεμική αεροπορία της Τουρκίας θεωρήθηκε υπεύθυνη για την κατάρριψη του ρωσικού αεροσκάφους. Οι συλλήψεις και οι υποχρεωτικές αποστρατείες εκατοντάδων αξιωματικών και υπαξιωματικών των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων και η αντικατάστασή της στρατιωτικής ηγεσίας από έμπιστους του Ερντογάν, πιθανότατα λαμβάνεται ως θετική κίνηση από τη Μόσχα. Αφ' ενός αποδυναμώνονται οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις από έμπειρο προσωπικό και αφετέρου το προσωπικό που τους αντικαθιστά στην ιεραρχία του στρατεύματος δεν είναι πλέον από την κεμαλική ελίτ ούτε έχει Νατοϊκή εμπειρία, οπότε δεν είναι αρνητικά διακείμενο στη Ρωσία. Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η επαναπροσέγγιση ήταν επωφελής και για τις δύο πλευρές, αλλά και επιβαλλόμενη από τη διαμορφούμενη διεθνή συγκυρία.

¹²³ Στη Διάσκεψη της Βαρσοβίας (8-9 Ιουλίου 2016) αποφασίστηκε από τους αρχηγούς των κρατών-μελών του NATO, μεταξύ άλλων, η ενίσχυση της παρουσίας νατοϊκών στρατευμάτων στην ανατολική Ευρώπη, η ενεργοποίηση της αντιβαλλιστικής ασπίδας του NATO (το ραντάρ του συστήματος βρίσκεται στην Τουρκία), αλλά και η παροχή βοήθειας στην Ουκρανία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 - ΟΙ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ 2016 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Η πολιτική διάσταση

Σε πολιτικό επίπεδο, Ρωσία και Τουρκία προωθούν τις επιδιώξεις τους στο μέτωπο της Συρίας, μέσω της «Διαδικασίας της Αστάνα» σε συνεργασία και με το Ιράν. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία της Ρωσίας η οποία ήρθε να προστεθεί στις ειρηνευτικές προσπάθειες του ΟΗΕ μέσω των συσκέψεων της Γενεύης που συγκαλούνται δυο φορές το χρόνο καθώς και στη διαδικασία της Βιέννης όπου συμμετέχουν ΗΠΑ, Ρωσία, Σαουδική Αραβία και Τουρκία (Stein, 2017). Στο πλαίσιο της διαδικασίας της Αστάνα, πραγματοποιήθηκαν μέχρι σήμερα 10 συσκέψεις σε Σότσι, Αστάνα και Τεχεράνη¹²⁴ (Τζιάρρας, 2018). Ρωσία και Τουρκία συμφώνησαν για την ανάπτυξη στρατευμάτων στην επαρχία Ίντλιμπ στη βόρεια Συρία για τουλάχιστον έξι μήνες. Τον Μάιο του 2017 Ρωσία, Τουρκία και Ιράν δήλωσαν ότι συμφώνησαν για τη δημιουργία 4 ζωνών αποκλιμάκωσης¹²⁵ (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2017). Ωστόσο στο αμέσως επόμενο διάστημα συριακές δυνάμεις με την υποστήριξη της Ρωσίας και του Ιράν εκτόξευσαν επιθέσεις στις περιοχές αυτές με το πρόσχημα των αντιτρομοκρατικών επιχειρήσεων, εξαλείφοντας θέσεις αντικαθεστωτικών (Baev & Kirişci, 2017). Στις πρόσφατες συσκέψεις στο πλαίσιο της διαδικασίας της Αστάνα, η Ρωσία προωθούσε τη διενέργεια στρατιωτικής επιχείρησης για την εκδίωξη των τζιχαντιστικών ομάδων από τη βόρεια Συρία. Η Τουρκία, πιθανόν φοβούμενη ότι μια τέτοια επιχείρηση απειλούσε και τις ισλαμιστικές ομάδες που υποστηρίζει, αντιτάχθηκε σε αυτή την πρόταση. Ταυτόχρονα μια τέτοια επιχείρηση θα δημιουργούσε ένα νέο κύμα προσφύγων αλλά και θα αύξανε τον κίνδυνο για νέες τρομοκρατικές επιθέσεις στην Τουρκία από τζιχαντιστικές ομάδες. Αντ' αυτού στη σύσκεψη του Σεπτεμβρίου του 2018 αποφασίστηκε η δημιουργία αποστρατικοποιημένης

¹²⁴ Ο πρώτος γύρος ειρηνευτικών συνομιλιών έλαβε χώρα στην Αστάνα του Καζακστάν τον Ιανουάριο του 2017 και ο 10^{ος} στις 30 Ιουλίου 2018. Μέσω της διαδικασίας της Αστάνα, το Καζακστάν προωθεί την εικόνα ενός κράτους διαμεσολαβητή για την επίλυση συγκρούσεων. Η Ρωσία προωθεί έναν εναλλακτικό μηχανισμό με στόχο να αντικαταστήσει δυτικο-κεντρικές δομές όπως η διαδικασία της Γενεύης.

¹²⁵ Η συμφωνία προέβλεπε τερματισμό των εχθροπραξιών, παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας και επιστροφή εκτοπισμένων στις επαρχίες Ίντλιμπ και Χομς, ανατολικά της Δαμασκού και κατά μήκος της συριακής μεθορίου με την Ιορδανία.

ζώνης, η οποία θα διαχωρίζει τις κυβερνητικές δυνάμεις του Άσαντ από τους αντικαθεστωτικούς. Η Άγκυρα με το πρόσχημα του ελέγχου της αποστρατικοποιημένης ζώνης έχει αναπτύξει δυνάμεις στην επαρχία Ίντλιμπ (Teoman, Cafarella, Dunford, Becker, & Hatton, 2018). Παρότι η Τουρκία έχει προς στιγμή σταματήσει την επέμβαση της Ρωσίας, κινδυνεύει να παγιδευτεί στο μέτωπο της Συρίας, καθώς είναι πολύ πιθανό η Ρωσία σε αντάλλαγμα της μη επέμβασής της στην επαρχία Ίντλιμπ, να απαιτήσει η Τουρκία να εκκαθαρίσει τις περιοχές που ελέγχει από ισλαμιστικές ομάδες. Μια τέτοια εξέλιξη θα αυξήσει τις πιθανότητες εκδήλωσης τρομοκρατικών ενεργειών εντός της Τουρκίας. Η Τουρκία από τη μεριά της μέσω της εμπλοκής της στη διαδικασία της Αστάνα επιδιώκει πρωτίστως να αποκλείσει την εξάπλωση των κουρδικών πολιτοφυλακών του YPG στην επαρχία Ίντλιμπ, αλλά και να προστατεύσει τις σουνιτικές αντάρτικες ομάδες τις οποίες υποστηρίζει. Το Ιράν από τη μεριά του, επιθυμεί την παγίωση της παρουσίας του στη Συρία μέσω της οποίας απειλεί άμεσα το Ισραήλ. Όπως γίνεται κατανοητό οι ισορροπίες στο μέτωπο της Συρίας παραμένουν εύθραυστες και μπορούν πολύ εύκολα να ανατραπούν. Για παράδειγμα μετά την επίθεση με drones στις δύο ρωσικές βάσεις στη Συρία το 2018, ο ρώσος πρόεδρος Πούτιν κατηγορήσε ευθέως αντάρτικες ομάδες που υποστηρίζονται από την Τουρκία, κάτι το οποίο ανασκεύασε στη συνέχεια (Brown, 2018).

Σε πολιτικό επίπεδο Ρωσία και Τουρκία έχουν ορισμένα κοινά στοιχεία. Και οι δύο χώρες διατηρούν καχυποψία για τους πολιτικούς χειρισμούς της Δύσης, όσον αφορά στη Μέση Ανατολή. Οι δύο ηγέτες στηρίζονται σε μια ολοένα και πιο αυταρχική διακυβέρνηση και έχουν αναπτύξει μια στενή προσωπική σχέση. Στο πλαίσιο αυτό ο Ερντογάν δήλωσε ότι η Τουρκία θα μπορούσε να συμμετάσχει στον Οργανισμό Συνεργασίας της Σανγκάης αντί της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹²⁶.

¹²⁶ Ο Οργανισμός Συνεργασίας της Σανγκάης είναι ευρασιατικός οργανισμός οικονομικής συνεργασίας και ασφάλειας, υπό την καθοδήγηση της Ρωσίας και της Κίνας. Συμμετέχουν επίσης το Καζακστάν, το Κιργιστάν, το Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν.

Η οικονομική διάσταση

Οι οικονομικοί δεσμοί Ρωσίας και Τουρκίας από το 2016 και μετά έχουν ενισχυθεί. Το 2017 το μεταξύ τους εμπόριο ενισχύθηκε κατά 37% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο φτάνοντας στα 21,6 δις \$ (Hashmi, 2018). Ωστόσο παραμένει ακόμα κάτω από τα επίπεδα πριν την ρωσο-τουρκική κρίση. Ένας λόγος είναι ότι το ρωσικό εμπόργκο αποσύρθηκε τμηματικά πιθανόν και σε μια προσπάθεια χειραγώγησης της τουρκικής προσπάθειας επαναπροσέγγισης. Η Ρωσία είχε επιβάλει εμπόργκο στις εισαγωγές συγκεκριμένων προϊόντων από την 1 Ιανουαρίου 2016. Οι κυρώσεις περιλάμβαναν την απαγόρευση εισαγωγής κατεψυγμένου κρέατος, πουλερικών, οπωροκηπευτικών και φρούτων. Αργότερα έγινε άρση του εμπόργκο σε όλα τα τουρκικά προϊόντα εκτός από τις ντομάτες. Τον Νοέμβριο του 2017 επιτράπηκε η εισαγωγή ντομάτας μόνο από τρεις τουρκικές εταιρείες κατόπιν εξέτασης από Ρώσους εμπειρογνώμονες. Το ισοζύγιο εξακολουθεί να είναι υπέρ της Ρωσίας με 18,2 δις \$ εξαγωγών έναντι 3,4 δις \$ εισαγωγών¹²⁷. Η τάση παραμένει ανοδική, καθώς το πρώτο μισό του 2018 ο όγκος εμπορικών συναλλαγών Ρωσίας – Τουρκίας ανήλθε στα 13,3 δις. \$. Οι ρωσικές εξαγωγές περιλαμβάνουν κυρίως προϊόντα ενέργειας, μέταλλα, τρόφιμα και άλλα αγροτικά προϊόντα. Οι ρωσικές εισαγωγές από την Τουρκία περιλαμβάνουν τρόφιμα και αγροτικά προϊόντα, μηχανήματα, οχήματα και εξοπλισμό, υφάσματα και υποδήματα. Οι αμοιβαίες επενδύσεις ξεπερνούν τα 10 δις δολάρια. Πιο συγκεκριμένα η Τουρκία επενδύει κυρίως στη βιομηχανία ξύλου, στην παραγωγή γυαλιού και υφασμάτων. Οι ρωσικές εταιρίες επενδύουν στις υποδομές που σχετίζονται με την ενέργεια. Στον τομέα του τουρισμού, σύμφωνα με τον ρωσικό οργανισμό τουρισμού, πάνω από 4,5 εκατομμύρια Ρώσοι επισκέφθηκαν την Τουρκία το 2017. Σύμφωνα με στοιχεία της ρωσικής ένωσης ταξιδιωτικών πρακτόρων τους πρώτους εννέα μήνες του 2018, είχαν επισκεφθεί την Τουρκία 5,12 εκατομμύρια Ρώσοι, 24,2% περισσότεροι από ότι ολόκληρο το 2017.

¹²⁷ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναφέρει διαφορετικά ποσά, ωστόσο καταγράφει τις ίδιες τάσεις. Βλ. <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/statistics/>

Η διάσταση της ενέργειας

Η ενεργειακή συνεργασία των δύο χωρών συνεχίζει να αναπτύσσεται και αποτελεί τον βασικό πυλώνα των μεταξύ τους σχέσεων. Η Ρωσία είναι ο κύριος προμηθευτής φυσικού αερίου της Τουρκίας, ικανοποιώντας πάνω από το 50% των αναγκών της. Η προμήθεια του φυσικού αερίου βασίζεται σε μακροχρόνια συμβόλαια μέσω των αγωγών Blue Stream και Transbalkan. Το 2017 η Ρωσία παρείχε στην Τουρκία 29 δις κυβ. μέτρα φυσικού αερίου 17,3% περισσότερο από ότι το 2016 (Hashmi, 2018).

Η κατασκευή του αγωγού Turkstream βρίσκεται σε εξέλιξη σε δύο σκέλη. Το ένα θα διέρχεται από τη Μαύρη Θάλασσα και θα εξυπηρετεί αποκλειστικά τις ανάγκες της Τουρκίας, ενώ το δεύτερο φιλοδοξεί να μεταφέρει ρωσικό αέριο στη Ευρώπη μέσω της Τουρκίας και της Βουλγαρίας ή της Ελλάδας. Η κατασκευή του πρώτου σκέλους προχωράει με γρήγορους ρυθμούς, το δεύτερο σκέλος όμως συναντά αντιδράσεις από ευρωπαϊκές χώρες, καθώς θα αυξήσει την εξάρτηση της Ευρώπης από το ρωσικό αέριο. Το θαλάσσιο σκέλος του αγωγού ξεκίνησε στις 7 Μαΐου 2017, ενώ στις 19 Νοεμβρίου του ίδιου έτους ξεκίνησαν οι εργασίες και στην ξηρά. Για τη Ρωσία η υλοποίηση του Turkstream έχει στρατηγική αξία καθώς παρακάμπτει την Ουκρανία. Ωστόσο εξίσου ωφελημένη από την κατασκευή του θα είναι και η Τουρκία, η οποία σε συνδυασμό με τον αγωγό TANAP θα καταστεί ενεργειακός κόμβος για την προμήθεια αερίου στην Ευρώπη¹²⁸ (Rzayeva, 2018). Ταυτόχρονα όμως θα είναι ακόμα περισσότερο εξαρτημένη από τη Ρωσία. Βέβαια η βιωσιμότητα του Turkstream δεν είναι εγγυημένη, καθώς από την Τουρκία διέρχεται και ο αγωγός TANAP που θα μεταφέρει το αζέρικο φυσικό αέριο στην Ευρώπη, παρακάμπτοντας τη Ρωσία. Στις 12 Ιουνίου 2018, ξεκίνησε η λειτουργία του σκέλους μέχρι την Τουρκία με αρχική χωρητικότητα 16 δις κυβ. μέτρα ετησίως. Τα τρέχοντα συμβόλαια της Τουρκίας με τη ρωσική Gazprom λήγουν το 2021 και το 2025 οπότε και η Τουρκία αναμένεται να διεκδικήσει καλύτερους όρους με βάση την ύπαρξη του ανταγωνιστικού TANAP.

¹²⁸ Η Τουρκία κατασκευάζει ή επεκτείνει τις υπάρχουσες υποδομές αποθήκευσης υγροποιημένου φυσικού αερίου με σκοπό να διπλασιάσει την χωρητικότητά τους μέχρι το 2021.

Στον τομέα της πυρηνικής ενέργειας, η ρωσική Rosatom κατασκευάζει τον πυρηνικό σταθμό του Άκουγιου με τέσσερις μονάδες των 1200 MW. Η Rosatom κατέχει το 51% των μετοχών, ενώ το ουράνιο που θα χρησιμοποιείται σαν καύσιμο θα προμηθεύεται επίσης από τη Ρωσία. Το υπόλοιπο 49% θα ανήκει σε Τούρκους επενδυτές και αυτό αποτελεί έναν κίνδυνο για τη βιωσιμότητα του έργου σε περίπτωση που δεν βρεθούν ενδιαφερόμενοι. Το γεγονός αυτό αυξάνει την ενεργειακή αλληλεξάρτηση των δύο χωρών, καθώς αφενός μεν η Ρωσία καθίσταται ο κύριος προμηθευτής ενέργειας της Τουρκίας, αφετέρου δε η Ρωσία προκειμένου να αποσβέσει την κοστοβόρα επένδυση πρέπει να εξασφαλίζει ότι η Τουρκία θα συνεχίσει να αγοράζει ηλεκτρική ενέργεια από αυτή. Οι εργασίες κατασκευής της πρώτης μονάδας ξεκίνησαν στις 3 Απριλίου 2018.

Η στρατιωτική διάσταση

Ένας από τους σημαντικότερους τομείς των διμερών σχέσεων των δύο χωρών από το 2016 και μετά είναι οι ένοπλες δυνάμεις. Κυριότερο στοιχείο αποτελεί η συμφωνία ύψους 2 δις δολαρίων για την πώληση από τη Ρωσία δυο αντιαεροπορικών και αντιπυραυλικών συστημάτων S-400 με συγχρηματοδότηση από τη Μόσχα¹²⁹. Η ανακοίνωση ότι οι παραδόσεις του συστήματος θα επισπευσθούν για το 2020, είναι μια ένδειξη του πολιτικού σκοπού αυτής της προμήθειας. Ένα λεπτό θέμα στη συγκεκριμένη προμήθεια είναι η μεταφορά τεχνογνωσίας στην Τουρκία, κάτι το οποίο η Ρωσία θα θελήσει να αποφύγει, ενώ η Τουρκία θα επιδιώξει με σκοπό να την χρησιμοποιήσει στην εγχώρια αμυντική βιομηχανία. Η παρουσία Ρώσων τεχνικών και στρατιωτικών στην Τουρκία στο πλαίσιο της προμήθειας και της αρχικής εκπαίδευσης των χρηστών του συστήματος, εγκυμονεί κινδύνους διαρροής νατοϊκών πληροφοριών στη Ρωσία. Για το λόγο αυτό η συμμαχία έχει ήδη δηλώσει ότι σε περίπτωση πραγματοποίησης της προμήθειας το σύστημα δεν θα διασυνδεθεί στην αντιαεροπορική και αντιπυραυλική ασπίδα του NATO.

¹²⁹ Η αγορά θα γίνει με ρωσικό δάνειο, γεγονός που αυξάνει την εξάρτηση της Τουρκίας από τη Ρωσία. Η σχετική συμφωνία υπογράφηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 2017.

Πέραν όμως των προμηθειών οπλικών συστημάτων, υφίσταται πλέον συντονισμός και πιθανόν συνεργασία σε τακτικό επίπεδο μεταξύ των ρωσικών και των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων στη Συρία. Την 20 Ιανουαρίου 2018 η Τουρκία πραγματοποίησε εισβολή στη Συρία στο πλαίσιο επιχείρησης του ονόμασε «Κλάδος Ελαίας». Στόχος της επιχείρησης ήταν η εκδίωξη των Κούρδων του YPG από το Αφρίν και η δημιουργία μιας ζώνης ασφαλείας πλάτους 130 χλμ. και βάθους 30 χλμ. Η Άγκυρα ισχυρίστηκε ότι είχε την έγκριση της Μόσχας. Ωστόσο η Ρωσία δεν επιβεβαίωσε αυτό τον ισχυρισμό. Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι υπήρχε κατ' ελάχιστο κάποιος συντονισμός ώστε η Τουρκική πολεμική αεροπορία να έχει ελευθερία κινήσεων στην περιοχή (Sloat, 2018).

Πέραν των παραπάνω οι μυστικές υπηρεσίες των δύο χωρών συνεργάζονται σε επίπεδο ανταλλαγής πληροφοριών για πρόσωπα που εμπλέκονται με την τρομοκρατία στο βόρειο Καύκασο και δραστηριοποιούνται στα μέτωπα της Συρίας.

Η ενίσχυση της στρατιωτικής συνεργασίας επιφέρει οφέλη και στις δύο πλευρές. Η μεν Ρωσία επιθυμεί να διευρύνει τις εξαγωγές οπλικών συστημάτων της σε χώρες που παραδοσιακά προμηθεύονταν αμυντικό υλικό από τη Δύση. Ταυτόχρονα δημιουργεί ρήγμα στην ενότητα του NATO. Η Τουρκία από την άλλη πλευρά επιχειρεί να αποκομίσει οφέλη τόσο από το NATO όσο και από τη Ρωσία για την προώθηση των συμφερόντων της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 – ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ρωσική εξωτερική πολιτική μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε μια σταθερή επιδίωξη: να μην αποξενώσει εντελώς την Τουρκία. Ειδικά μετά την άνοδο Πούτιν στην εξουσία, η στρατηγική της Ρωσίας έναντι της Τουρκίας επικεντρώθηκε στο να την φέρει κοντά της και να την απομακρύνει από το ΝΑΤΟ. Με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να μειώσει την επιρροή των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή και να υπονομεύσει την ενότητα της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Η ενότητα του ΝΑΤΟ πλήττεται καθώς μια χώρα-μέλος συνεργάζεται στρατιωτικά με τη Ρωσία σε μια περίοδο που για άλλα μέλη του, η Μόσχα αποτελεί στρατιωτική απειλή. Ταυτόχρονα πλήττονται τα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία επιχειρεί να βρει διεξόδους για την ενεργειακή απεξάρτησή της από τη Ρωσία. Η Τουρκία έχει εξελιχθεί σε έναν σημαντικό ενεργειακό κόμβο για τη μεταφορά πετρελαίου και φυσικού αερίου από τη Ρωσία, τη Κασπία και τη Μέση Ανατολή προς την Ευρώπη. Προωθώντας ενεργειακούς διαδρόμους μέσω της Τουρκίας, η Ρωσία επιχειρεί να απεμπλακεί από την Ουκρανία και να επιτύχει μακροπρόθεσμα την ενεργειακή εξάρτηση της Τουρκίας και κατ' επέκταση της Ευρώπης από αυτή. Στο πλαίσιο αυτό η Μόσχα επιθυμεί να καταστεί βιώσιμος ο αγωγός Turkstream.

Η Ρωσία επιθυμεί διακαώς να διατηρηθεί η ελευθερία ναυσιπλοΐας της στη Μαύρη Θάλασσα και μέσω των στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, στην Ανατολική Μεσόγειο. Κατά συνέπεια οι σχέσεις της με την Τουρκία η οποία μέσω της Συνθήκης του Μοντρέ ελέγχει τα στενά είναι κομβικής σημασίας για την προώθηση των σχεδιασμών της. Ειδικότερα από το 2012 και μετά το ρωσικό πολεμικό ναυτικό έχει αναβαθμίσει την παρουσία του στην Ανατολική Μεσόγειο ενώ με συμφωνία που υπογράφηκε το 2017 η ναυτική βάση της Ταρτούς στη Συρία διατέθηκε για 49 χρόνια στη Ρωσία. Γίνεται αντιληπτό ότι στους μακροπρόθεσμους σχεδιασμούς του Κρεμλίνου η παρουσία στη Συρία κατέχει εξέχουσα θέση. Το γεγονός αυτό δίνει επιπλέον ώθηση και στις ρωσο-τουρκικές σχέσεις.

Ο Πούτιν γνώριζε κατά τη διάρκεια της κρίσης με την Τουρκία το 2015, ότι όσο έσφιγγε τον κλοιό στην Τουρκία, την έσπρωχνε πιο κοντά στο ΝΑΤΟ. Η Τουρκία αποτελεί μια εναλλακτική αγορά για τη Ρωσία, η οικονομία της οποίας έχει πληγεί σημαντικά από την πτώση των τιμών του πετρελαίου και τις οικονομικές κυρώσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των ΗΠΑ, λόγω της Ουκρανίας. Κατά συνέπεια μεσοπρόθεσμα οι ρωσικές οικονομικές κυρώσεις στην Τουρκία, θα έπλητταν την ίδια την ρωσική οικονομία.

Η Τουρκία χρησιμοποιεί τη βελτιωμένη σχέση της με τη Ρωσία, ως μοχλό πίεσης προς τη Δύση. Αφενός προς τις ΗΠΑ, οι οποίες συνεργάστηκαν με τους Κούρδους στο μέτωπο της Συρίας παρέχοντάς τους στρατιωτικό υλικό το οποίο η Άγκυρα θεωρεί ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον της. Αφετέρου προς την ΕΕ, η οποία κατακρίνει τις αυταρχικές πολιτικές Ερντογάν. Παρόλα αυτά η ΕΕ δεν διακόπτει την ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας, παρά τις έντονες ενστάσεις για την απολυταρχική διακυβέρνηση Ερντογάν, καθώς μια τέτοια ενέργεια θα την ωθούσε ακόμα περισσότερο στο στρατόπεδο της Ρωσίας. Σημαντικός είναι ο ρόλος της Τουρκίας και στην μείωση των παράνομων μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Αλλά και οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ επιθυμούν διαχρονικά να διατηρήσουν την Τουρκία στο πλευρό τους καθώς με αυτό τον τρόπο εξυπηρετούν καλύτερα τα συμφέροντά τους. Είναι χαρακτηριστικό το πρόσφατο άνοιγμα του Αμερικανού προέδρου Τραμπ προς την Τουρκία, στην οποία επιθυμεί να μετακυλήσει το βάρος των αντιτρομοκρατικών επιχειρήσεων στη Συρία.

Η στρατηγική εξάπλωση της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα, τον Νότιο Καύκασο αλλά και το δυσβάσταχτο κόστος των οικονομικών κυρώσεων της Ρωσίας, είχαν ήδη οδηγήσει την Άγκυρα να αναζητεί τρόπους αποκατάστασης των σχέσεων με τη Ρωσία. Η αποδυνάμωση των ενόπλων δυνάμεων σε συνδυασμό με την γενικότερη πολιτική κρίση στην Τουρκία, ελαχιστοποιεί τις ικανότητες της Τουρκίας να αντιταχθεί στην εξάπλωση της επιρροής της Ρωσίας στον περίγυρό της.

Όπως αναφέρθηκε στο 1^ο κεφάλαιο οι συμμαχίες συνεπάγονται αλληλεξάρτηση, η οποία με τη σειρά της συνεπάγεται κόστος. Η σχέση Ρωσίας – Τουρκίας αναπτύσσονται ανισομερώς. Τόσο στο εμπορικό ισοζύγιο

όσο και στον τομέα της ενέργειας. Η οικονομική αλληλεξάρτηση φάνηκε από τις επιπτώσεις που είχαν οι ρωσικές κυρώσεις στην τουρκική οικονομία. Όσον αφορά στην ενέργεια, η Τουρκία επιθυμεί να καταστεί ενεργειακός κόμβος για τη μεταφορά φυσικού αερίου και πετρελαίου τόσο από τις χώρες της Κασπίας όσο και από τη Ρωσία στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Ωστόσο η Ρωσία εξακολουθεί να είναι ο μεγαλύτερος προμηθευτής φυσικού αερίου της Τουρκίας και μέσω της κατασκευής του πρώτου τουρκικού πυρηνικού εργοστασίου, επιδιώκει την μακροχρόνια ενεργειακή εξάρτηση της Τουρκίας από αυτή.

Οι σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας χαρακτηρίζονται διαχρονικά από ανταγωνισμό, καχυποψία και αντικρουόμενα συμφέροντα. Η ιστορική μνήμη των επεκτατικών βλέψεων της Μόσχας στην αντίληψη των Τούρκων εθνικιστών αποτέλεσε ένα σημαντικό εμπόδιο στην εμβάθυνση των σχέσεων τους στο παρελθόν. Ταυτόχρονα όμως οι δύο χώρες έχουν ομοιότητες οι οποίες τις φέρνουν κοντά. Είναι εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά ενδιαφέρονται για μια προνομιακή σχέση μαζί της. Αισθάνονται επίσης ότι οι Δυτικές χώρες δεν τους σέβονται. Και στις δύο χώρες εφαρμόζεται ένα αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης και υφίσταται μια ισχυρή κοσμική ελίτ που αισθάνεται μια κοινή απειλή, την άνοδο του πολιτικού ισλάμ. Βέβαια η κοσμική ελίτ της Τουρκίας έχει δυτικό προσανατολισμό. Τα τελευταία χρόνια όμως κερδίζει έδαφος στην Τουρκία ο ευρασιανισμός. Το παράδοξο είναι ότι στην Τουρκία το ισλαμικό κόμμα του Ερντογάν είναι αυτό που διατηρεί καλές σχέσεις με τη συγκεκριμένη ιδεολογική ομάδα, καθώς το ρεπουμπλικανικό κόμμα παραμένει δυτικόφιλο. Ο Ερντογάν έχει συμμαχήσει επίσης με το εθνικιστικό κόμμα το οποίο τηρεί αντιδυτική στάση. Με τον τρόπο αυτό το ΑΚΡ έχει καταφέρει να διατηρεί την απόλυτη πλειοψηφία του εκλογικού σώματος στην Τουρκία έστω και οριακά. Κατά συνέπεια η εσωτερική πολιτική κατάσταση στην Τουρκία ευνόησε την προσέγγιση των δύο χωρών.

Η προσέγγιση των δύο χωρών ωστόσο είναι εύθραυστη καθώς οι δύο χώρες εξακολουθούν να έχουν αντικρουόμενα συμφέροντα σε διάφορους τομείς. Ένα παράδειγμα είναι το μέτωπο της Συρίας. Η Τουρκία επιδιώκει την πτώση του καθεστώτος Άσαντ και την εγκατάσταση ισλαμικής κυβέρνησης. Η

Ρωσία επιθυμεί την παγίωση της παρουσίας της στην περιοχή, μέσω της αεροπορικής και ναυτικής βάσης που έχει επανενεργοποιήσει. Ωστόσο μπορούν να επωφεληθούν και οι δύο από τη συνεργασία σε τακτικό επίπεδο. Για τον Ερντογάν είναι σημαντικότερο να εμποδίσει την εξάπλωση των Κούρδων στα νότια σύνορά του. Με τη σιωπηρή ανοχή της Ρωσίας, η Τουρκία εκδήλωσε δυο στρατιωτικές επιχειρήσεις («Ασπίδα του Ευφράτη» και «Κλάδος Ελιάς») με σκοπό να αποτρέψει την ένωση των κουρδικών καντονιών στη βόρεια Συρία, ενώ ετοιμάζεται να συνεχίσει τις επιχειρήσεις ανατολικά του Ευφράτη. Οι επιχειρήσεις αυτές έδωσαν ώθηση και στην πολιτική στήριξη του Ερντογάν στην Τουρκία, κυρίως από τα εθνικιστικά ακροατήρια. Βέβαια αυτό δεν προεξοφλεί αντίστοιχη στήριξη για περεταίρω επιχειρήσεις του τουρκικού στρατού στο συριακό έδαφος. Ο Πούτιν διεκδικεί τον τίτλο του «ειρηνοποιού» στη Συρία, ενώ ο Ερντογάν επιθυμεί να αποκλείσει την πρόσβαση των Κούρδων στη Βόρεια Συρία και τη δημιουργία μιας κουρδικής ζώνης στα νότια σύνορά της. Ρωσικοί βομβαρδισμοί πλήττουν ομάδες ανταρτών στη Συρία οι οποίες επιδιώκουν την εκδίωξη του Άσαντ. Πολλές από αυτές τις ομάδες στηρίζονται από την Τουρκία. Ταυτόχρονα η Μόσχα επιθυμεί να διατηρήσει τις ισορροπίες στις σχέσεις της με τους Κούρδους. Μακροπρόθεσμα η Συρία μπορεί να προκαλέσει νέα κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών, καθώς είναι πιθανό η Ρωσία να επιχειρήσει να αποδώσει στον Άσαντ εδάφη που ελέγχει πλέον η Τουρκία.

Η ρωσο-τουρκική προσέγγιση αποτελεί μια ορθολογική επιλογή των ηγεσιών των δύο χωρών. Τόσο ο Πούτιν όσο και ο Ερντογάν έχουν αποδειχθεί πραγματιστές και δεν διστάζουν να αλλάξουν την πολιτική τους για να αντιμετωπίσουν τις εξελίξεις αλλά και να εκμεταλλευθούν ευκαιρίες. Παρόλα αυτά η προσέγγιση δεν είναι προσωπική επιλογή των δύο ηγετών αλλά είναι σύμφωνη με την επιδίωξη των μακροχρόνιων συμφερόντων των δύο κρατών. Ο προσωποπαγής χαρακτήρας της εξουσίας στις δύο χώρες αφενός διευκολύνει την προσέγγιση αυτή, αφ' ετέρου όμως καθιστά αβέβαιο το μέλλον των ρωσοτουρκικών σχέσεων στην περίπτωση που υπάρξει κάποια ξαφνική αλλαγή της ηγεσίας. Η μελέτη της ιστορίας των σχέσεων των δύο χωρών μας δίνει να καταλάβουμε ότι όσο στενές γίνουν οι σχέσεις τόσο εύκολο είναι να καταρρεύσουν εάν αλλάξουν οι συνθήκες.

Λαμβάνοντας υπόψη τη διαχρονική πορεία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η Τουρκία πιθανότατα θα συνεχίσει να ισορροπεί μεταξύ Δύσης (ΗΠΑ και Ευρωπαϊκή Ένωση) και Ανατολής (Ιράν και χώρες της Μέσης Ανατολής) παρά θα κινηθεί αποφασιστικά προς μια κατεύθυνση. Ακολουθώντας τις πρακτικές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Τουρκία θα προσπαθήσει να μεγιστοποιήσει τα οφέλη, διατηρώντας ένα επίπεδο συνεννόησης με όλα τα μέρη. Τα στρατηγικά συμφέροντα της Τουρκίας δεν περιλαμβάνουν την αποκοπή των δεσμών με τη Δύση. Ωστόσο υπάρχουν όρια στους ελιγμούς που μπορεί να κάνει χωρίς να προκαλέσει την δυσφορία των ΗΠΑ.

Σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ρωσο-τουρκικής προσέγγισης θα παίξει και η ίδια η στάση των ΗΠΑ. Η γενικότερη αβεβαιότητα που επικρατεί στην αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά την εκλογή Τραμπ και η πρόσφατη απόφασή του για την αποχώρηση των αμερικανικών στρατευμάτων από τη Συρία, δημιουργεί νέες ισορροπίες στην περιοχή. Η Ρωσία και το Ιράν θα επιχειρήσουν να καλύψουν το κενό ερχόμενοι σε αντίθεση με τα συμφέροντα της Τουρκίας. Ωφελημένος θα είναι ο Άσαντ, ο οποίος με τη στήριξη της Ρωσίας πιθανότατα θα επιχειρήσει να εξαπλώσει την επιρροή του σε πρώην κουρδικές περιοχές. Οι Κούρδοι που εγκαταλείπονται από τους Αμερικανούς θα αναζητήσουν νέους συμμάχους για να αποτρέψουν την εξάπλωση της τουρκικής επιρροής στη Βόρεια Συρία. Επίσης οι ΗΠΑ είναι πιθανόν να ασκήσουν πίεση για την ματαίωση της προμήθειας των ρωσικών πυραύλων S-400 χρησιμοποιώντας ως μοχλό πίεσης τη συνέχιση της προμήθειας αεροσκαφών F-35 από την Τουρκία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τα αντικρουόμενα συμφέροντα Ρωσίας Τουρκίας, μειώνουν τις προοπτικές εμβάθυνσης της συνεργασίας τους. Η αυξανόμενη στρατιωτική παρουσία της Ρωσίας στην περιφέρεια της Τουρκίας αποτελεί μια πρόκληση ασφαλείας για την Άγκυρα. Ωστόσο τα θέματα της ενέργειας είναι αυτά τα οποία θα καθορίσουν τις ρωσοτουρκικές σχέσεις μακροπρόθεσμα.

Η επίτευξη των στόχων της Ρωσίας εξαρτάται και από την κατάσταση των σχέσεων ΗΠΑ – Τουρκίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης - Τουρκίας. Η προσπάθεια της Τουρκίας να παραμένει και στις δύο πλευρές του ανταγωνισμού Ρωσίας και ΗΠΑ δεν μπορεί να έχει μέλλον και κάποια στιγμή θα κληθεί να επιλέξει στρατόπεδο.

Ο Γεβγκένι Πριμακόφ που θεωρείται από πολλούς ο μέντορας του Βλάντιμιρ Πούτιν είχε πει: «η Ρωσία δεν έχει μόνιμους φίλους, έχει μόνιμα συμφέροντα». Όσο ο Πούτιν θεωρεί ότι αποκομίζει οφέλη από τη σχέση της χώρας του με την Τουρκία θα συνεχίζει να την υποστηρίζει. Ο Ερντογάν αναφέρεται συχνά στα «σύνορα της καρδιάς» αλλά και στον «τουρκικό εθνικό όρκο» για να δικαιολογήσει το δικαίωμα επέμβασης της Τουρκίας στο δικό της «εγγύς εξωτερικό». Οι ηγεμονικές βλέψεις της Τουρκίας είναι πολύ πιθανόν μεσοπρόθεσμα να την ξαναφέρουν σε αντιπαράθεση με τη Ρωσία. Ωστόσο στο μεσοδιάστημα η Τουρκία θα έχει καταστεί όλο και περισσότερο εξαρτημένη ενεργειακά από τη Μόσχα και οι επιλογές της θα είναι περιορισμένες. Όπως προαναφέραμε κάθε συμμαχία συνεπάγεται όφελος αλλά και κόστος. Και το κόστος από ότι διαφαίνεται είναι μεγαλύτερο για την Τουρκία.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Akça, İ. (2010). *Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions*. Κωνσταντινούπολη: TESEV.
- Aktürk, Ş. (2016, Φεβρουάριος). The Crisis in Russian–Turkish Relations, 2008–2015. *Russian Analytical Digest*, σσ. 2-5.
- Al Jazeera. (2013, Μαΐου 10). *Turkey PM 'will support' Syria no-fly zone*. Ανάκτηση από Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/europe/2013/05/201351076615828.html>
- Arafat, M., & Alnualmy, L. (2011). The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP. *İİBF Dergisi*, 103-133.
- Arakon, M. (2018, Απριλίου 22). *Pending questions in Turkey on Gülen Movement and beyond*. Ανάκτηση από Ahval: <https://ahvalnews.com/gulen-movement/pending-questions-turkey-gulen-movement-and-beyond>
- Ari, B. (2004). Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period. Στο A. Yurdusev (Επιμ.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arsu, S. (2014, Μαρτίου 23). *Turkey Downs Warplane From Syria After Warning*. Ανάκτηση από The New York Times: <https://www.nytimes.com/2014/03/24/world/europe/syria.html>
- Aslund, A., & Kuchins, A. (2009). *The Russia Balance Sheet*. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
- Ataöv, T. (1980). The Principles of Kemalism. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 20, σσ. 19-44.
- Aydintasbas, A. (2016). *With Friends Like These: Turkey, Russia, and the End of an Unlikely Alliance*. London: European Council on Foreign Relations.
- Baev, P., & Kirişci, K. (2017). *An ambiguous partnership: The serpentine trajectory of Turkish-Russian relations in the era of Erdoğan and Putin*. New York: Brookings.
- Barston, R. (2014). *Modern Diplomacy*. New York: Routledge.
- Bazen, J. (2018). *Nation Building in Russia: A study into Secondary School Geography education as tool for nation building of the youth in Russia*. Master thesis, Utrecht University, Department of Human Geography, Utrecht.
- BBC News. (2012, Ιουνίου 23). *Syrian military says it downed Turkish fighter jet*. Ανάκτηση από BBC: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18561219>
- BBC News. (2015, Νοεμβρίου 15). *Paris attacks: as they happened*. Ανάκτηση από BBC: <https://www.bbc.com/news/live/world-europe-34815972>
- BBC News. (2015, Δεκεμβρίου 17). *Putin pours fresh scorn on Turkey for downing Russian jet*. Ανάκτηση από <https://www.bbc.com/news/world-europe-35118927>
- BBC News. (2015, Νοεμβρίου 17). *Russia plane crash: 'Terror act' downed A321 over Egypt's Sinai*. Ανάκτηση από BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34840943>

- BBC News. (2015, October 6). *Syria conflict: Russia violation of Turkish airspace 'no accident'*. Ανάκτηση από BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34453739>
- BBC News. (2015, Δεκεμβρίου 1). *Turkey's downing of Russian warplane - what we know*. Ανάκτηση από BBC: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34912581>
- BBC News. (2016, Ιανουαρίου 2). *Turkey faces big losses as Russia sanctions bite*. Ανάκτηση από BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-europe-35209987>
- Bekus, N. (2010). Nationalism and Socialism: The Soviet Case. Στο *Struggle over Identity: The Official and the Alternative "Belarusianness"* (σσ. 43-50). Budapest: Central European University Press.
- Berridge, G. (2004). Diplomatic Integration with Europe before Selim III. Στο A. Yurdusev, *Ottoman Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bilginçan, M. (2016, Απριλίου 19). *Everything you've ever wanted to know about Fethullah Gulen, Turkey's most controversial cleric*. Ανάκτηση από Turkey Pulse: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/04/turkey-fethullah-gulen-cleric-opposition-erdogan-akp.html>
- Borshchevskaya, A. (2016, Δεκεμβρίου 19). *Syria Will Likely Suffer as Russia Seeks Vengeance for Ambassador's Murder*. Ανάκτηση από The Washington Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/syria-will-likely-suffer-as-russia-seeks-vengeance-for-ambassadors-murder>
- Brody, M. (2005, Φεβρουαρίου 16). *The Chechen Diaspora In Turkey*. Ανάκτηση από Jamestown Foundation: <https://jamestown.org/program/the-chechen-diaspora-in-turkey/>
- Brown, D. (2018, Ιανουαρίου 11). *Russia's explanation about who attacked its bases in Syria keeps getting stranger*. Ανάκτηση από Business Insider: <https://www.businessinsider.com/russia-strange-explanation-drone-attack-syria-bases-us-turkey-2018-1>
- Bull, H. (2001). *Η άναρχη κοινωνία*. (Η. Κουσκουβέλης, Επιμ., & Π. Στροϊκού, Μεταφρ.) Αθήνα: Ποιότητα.
- Bushkovitch, P. (2012). *A Concise History of Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cagaptay, S. (2016, Ιουλίου 13). *Will Turkey and Russia Make Up?* Ανάκτηση από The Washington Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/will-turkey-and-russia-make-up>
- Cagaptay, S., & Jeffrey, J. J. (2016, June 27). Turkey's Regional Charm Offensive: Motives and Prospects. *PolicyWatch* 2638.
- Campbell, G. I. (2015, Δεκεμβρίου 22). *An eye for an eye: Will Russia retaliate against Turkey?* Ανάκτηση από Brookings: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/12/22/an-eye-for-an-eye-will-russia-retaliate-against-turkey/>
- Cenciotti, D. (2013, Σεπτεμβρίου 16). *Here's how the Turkish F-16 shot down a Syrian Mil Mi-17 Hip helicopter today*. Ανάκτηση από The Aviationist: <https://theaviationist.com/2013/09/16/turkish-downing-detail/>
- CIA. (1960). *NSC Briefing - Turkey*. CIA. Ανάκτηση από https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0002051501.pdf

- Ciddi, S. (2018, Απριλίου 22). *Under Erdogan, Turkey's Foreign Policy Is a One-Man Show*. Ανάκτηση από Stratfor: <https://worldview.stratfor.com/article/under-erdogan-turkeys-foreign-policy-one-man-show>
- Clausewitz, C. (1989). *On War*. (M. Howard, & P. Paret, Επιμ.) Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Conflict Intelligence Team. (2015, Νοεμβρίου 26). *Russian Jet and Helicopter Lost in Syria an Open Source Analysis*. Ανάκτηση από citeam.org: <https://citeam.org/russian-jet-and-helicopter-lost-in-syria-an-open-source-analysis/>
- Connaughton, R. (1988). *The War of the Rising Sun and the Tumbling Bear—A Military History of the Russo-Japanese War 1904–5*. London: Cassel.
- Connell, M., & Evans, R. (2016, Spring). Russia's Ambiguous Warfare and Implications for the U.S. Marine Corps. *MCU Journal*, 7(1), σσ. 30-45.
- Dalacoura, K. (2017). *A NEW PHASE IN TURKISH FOREIGN POLICY: EXPEDIENCY AND AKP SURVIVAL*. Barcelona: Barcelona Center for International Affairs.
- Danforth, N. (2008, Δεκεμβρίου 5). Ideology and Pragmatism In Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the Akp. *Turkish Policy Quarterly*, 3, σσ. 83-95.
- Davutoglu, A. (1998). THE CLASH OF INTERESTS: AN EXPLANATION OF THE WORLD (DIS)ORDER. *PERCEPTIONS*.
- Dowling, T. (Επιμ.). (2015). *Russia at War: from the Mongol conquest to Afghanistan, Chechnya, and beyond*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Dugin, A. (2012). *The Fourth Political Theory*. Moscow: Eurasian Movement.
- e-Amyna. (2017, Ιουλίου 15). *Εκκαθαρίσεις διαρκείας στη διχασμένη Τουρκία*. Ανάκτηση από e-Amyna.com: <http://e-amyna.com/εκκαθαρίσεις-διαρκείας-στη-διχασμέν/>
- Embassy of Russia. (2005, Νοεμβρίου 11). *usya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında dostluğun ve çok boyutlu ortaklığın derinleştirilmesine ilişkin*. Ανάκτηση από Embassy of the Russian Federation in Turkey: http://www.turkey.mid.ru/text_t73.html
- Foreign Policy. (2017, Ιουλίου 13). *Turkey's Post-Coup Purge and Erdogan's Private Army*. Ανάκτηση από FP: <https://foreignpolicy.com/2017/07/13/turkeys-post-coup-purge-and-erdogans-private-army-sadat-perincek-gulen/>
- Freire, M., & Kanet, R. (2012). *Russia and its Near Neighbours: Identity, Interests and Foreign Policy*. London: Palgrave Macmillan.
- Friedman, G. (2016, Ιουλίου 22). *Were Turkish Coup Planners Involved In Downing Russian Jet?* Ανάκτηση από Huffpost: https://www.huffingtonpost.com/george-friedman/were-turkish-coup-planner_b_11084900.html?guccounter=1
- Friedman, U. (2015, Νοεμβρίου 15). *The Real Danger of the Downed Russian Jet*. Ανάκτηση από the Atlantic: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/11/turkey-russia-syria-plane/417504/>
- Galeotti, M. (2016, Αυγούστου 16). *What Turkey Can Learn from Russia About Coup-Proofing the Military*. Ανάκτηση από War on the Rocks: <https://warontherocks.com/2016/08/what-turkey-can-learn-from-russia-about-coup-proofing-the-military/>

- Goff-Taylor, M. (2017, Σεπτεμβρίου 7). *Why Turkey Needs Russia*. Ανάκτηση από Wilson Center: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-turkey-needs-russia>
- Goldsmith, B. E. (2005). *Imitation in International Relations: Analogies, Vicarious Learning, and Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hajiyeva, N. (2018, Απριλίου 4). *Russia-Turkey: The Interdependent Relationship Shaped by Energy or a Deeper Friendship?* Ανάκτηση από moderndiplomacy.eu: <https://moderndiplomacy.eu/2018/04/04/russia-turkey-the-interdependent-relationship-shaped-by-energy-or-a-deeper-friendship/>
- Harris, G. S. (2011). Military Coups and Turkish Democracy, 1960 - 1980. *Turkish Studies*, 12(2), σσ. 203-213.
- Harris, G. S. (2016). The Russian Federation and Turkey. Στο A. Rubinstein, & O. Smolansky (Επιμ.), *Regional Power Rivalries in the New Eurasia: Russia, Turkey and Iran* (σσ. 3-25). New York: Routledge.
- Hashmi, F. (2018, Δεκεμβρίου 2). *FACTBOX - Russian-Turkish Relations*. Ανάκτηση από UrduPoint: <https://www.urdupoint.com/en/world/factbox-russian-turkish-relations-494959.html>
- Henry, E. (2016). The Sukhoi Su-24 Incident between Russia and Turkey. *Russian Law Journal*, 1, σσ. 8-25.
- Hevian, R. (2013, Summer). The Main Kurdish Political Parties in Iran, Iraq, Syria, and Turkey: A Research Guide. *Middle East Review of International Affairs*, σσ. 94-112.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Hurd, I. (1999, Spring). Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*, 53(2), σσ. 379-408.
- Hurriyet Daily News. (2016, Ιουλίου 16). *Turkish gov't introduces new decree law to overhaul army*. Ανάκτηση από [Hurriyetdailynews.com](http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-govt-introduces-new-decree-law-to-overhaul-army--102281): <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-govt-introduces-new-decree-law-to-overhaul-army--102281>
- ICRC. (2017, Μαρτίου 14). *Islam and international humanitarian law: An overview*. Ανάκτηση από Medium.com: <https://medium.com/law-and-policy/islam-and-international-humanitarian-law-an-overview-78d2df80712f>
- International Crisis Group. (2018). *Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus*. Europe Report N°250, Brussels.
- Jackson, N. J. (2004). *Russian Foreign Policy and the CIS*. London: Taylor & Francis.
- Jonson, L. (2004). *Vladimir Putin and Central Asia: The Shaping of Russian Foreign Policy*. London: I.B. Tauris.
- Kansu, M. (2013, Απριλίου 13). *Alti Ok'un Hikayesi*. Ανάκτηση από Kansu'dan: <http://kansudan.blogspot.com/2013/04/alti-okun-hikayesi.html>
- Kardas, S. (2009, Feb 17). *Turkey and Russia Developing a New Economic and Strategic Partnership*. Ανάκτηση από The Jamestown Foundation: <https://jamestown.org/program/turkey-and-russia-developing-a-new-economic-and-strategic-partnership/>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2011). *Power & Interdependence*. London: Pearson.

- Kiniklioglu, S., & Morkva, V. (2007, Δεκέμβριος 4). An anatomy of Turkish–Russian Relations. *Southeast European and Black Sea Studies*, 7(4), σσ. 533-553.
- Kösebalaban, H. (2012). *Turkish Foreign Policy. Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Krieger, J. (2001). *The Oxford Companion to Politics of the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2004). The Adoption and Use of Permanent Diplomacy. Στο A. Yurdusev (Επιμ.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* New York,: Palgrave Macmillan.
- Kuru, A. (2009). *State Policies toward Religion: The United States, France and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laats, A. (2009). The Concept of the Third Rome and its Political Implications. *ENDC PROCEEDINGS 12* (σσ. 98-113). Tartu: Tartu University Press.
- Laenen, R. (2012). Russia’s ‘Vital and Exclusive’ National Interests in the Near Abroad. Στο M. Freire, & R. E. Kanet, *Russia and its Near Neighbours* (σσ. 17-38). London: Palgrave Macmillan.
- Landau, J. M. (2016). *Radical Politics in Modern Turkey*. London: Routledge.
- Lavrov, A. (2018). *The Russian Air Campaign in Syria: A Preliminary Analysis*. New York: CNA.
- Legvold, R. (Επιμ.). (2007). *Russian foreign policy in the twenty-first century and the shadow of the past*. New York: Columbia University Press.
- Lerner, W. (1964). The Historical Origins of the Soviet Doctrine of Peaceful Coexistence. *Law and Contemporary Problems*, σσ. 865-870.
- Lindenstrauss, G., & Magen, Z. (2016). *The Russian-Turkish Reset*. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute.
- Lo, B. (2003). *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*. London: Blackwell Publishing.
- Lo, B. (2018). *Going legit? The foreign policy of Vladimir Putin*. Sydney: Lowy Institute.
- Longworth, P. (2005). *RUSSIA: The once and future empire from pre-history to Putin*. New York: St. Martin’s Press.
- Lupu, N., & Peisakhin, L. (2017, Οκτώβριος). The Legacy of Political Violence across Generations. *American Journal of Political Science*, 61(4), σσ. 836-851.
- Maitra, S. (2014, Summer). Realism in Russian Foreign Policy: The Crimean Case. *CLAWS Journal*, σσ. 116-128.
- Makovsky, A. (2015, Μαΐου 6). *Turkey’s Growing Energy Ties with Moscow*. Ανάκτηση από Center for American Progress: <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2015/05/06/12511/turkeys-growing-energy-ties-with-moscow/>
- Mankoff, J. (2009). *Russian Foreign Policy*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mankoff, J. (2016, Ιουλίου 29). *A Friend in Need? Russia and Turkey after the Coup*. Ανάκτηση από CSIS: <https://www.csis.org/analysis/friend-need-russia-and-turkey-after-coup>
- Mankoff, J. (2016, Φεβρουαρίου 24). *Why Russia and Turkey Fight: A History of Antagonism*. Ανάκτηση από Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-02-24/why-russia-and-turkey-fight>

- Mearsheimer, J. J. (2006). *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*. (Π. Ήφαιστος, Η. Κουσκουβέλης, Επιμ., & Κ. Κολιόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Monaghan, A. (2013). *The New Russian Foreign Policy Concept: Evolving Continuity*. London: Chatham House.
- Morgenthau, H. J. (1978). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- Nafi, B. (2016, Οκτωβρίου 7). *From zero problems to real politik: Turkey's foreign policy after Davutoglu*. Ανάκτηση από Middle East Eye: <https://www.middleeasteye.net/columns/terms-which-cannot-be-ignored-govern-turkey-s-regional-policy-976887874>
- Nikitina, Y. (2014). The "Color Revolutions" and "Arab Spring" in Russian Official Discourse. *Connections*, 14(1), σσ. 87-104.
- Oliker, O. (2015). *Russian Foreign Policy in Historical and Current Context*. RAND Corporation. Ανάκτηση από <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE144.html>
- Öncel, A., & Liapina, L. (2018, Spring). The effects of Turkish-Russian political relations on bilateral trade balance: Cointegration and causal analysis. *Theoretical and Applied Economics*, XXV(1), σσ. 73-94.
- Park, B. (2012). *Modern Turkey*. New York: Routledge.
- RAND Corporation. (2018). *Assessing the Conventional Force Imbalance in Europe*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Reuters. (2014, Μαρτίου 6). *Factbox: What is Crimea and why does it matter?* Ανάκτηση από Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-factbox/factbox-what-is-crimea-and-why-does-it-matter-idUSBREA251LL20140306>
- Reuters. (2015, Νοεμβρίου 24). *Factbox: Russia-Turkey economic and trade relations*. Ανάκτηση από Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-russia-turkey-ties-fac/factbox-russia-turkey-economic-and-trade-relations-idUSKBN0TD26K20151124>
- Roberts, P. (2012). *Cuban Missile Crisis: the essential reference guide*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Rogov, S. (1993). A national security policy for Russia. Στο J. Goodby, & B. Morel, *The Limited Partnership: Building a Russian-US Security Community* (σσ. 75-80). New York: Oxford University Press.
- Rubin, D. (2018). *Russia's Muslim Heartlands: Islam in the Putin Era*. London: Hurst & Co.
- Rukhadze, V. (2016, Μαρτίου 2). *Completion of Baku-Tbilisi-Kars Railway Project Postponed Again*. Ανάκτηση από Jamestown: <https://jamestown.org/program/completion-of-baku-tbilisi-kars-railway-project-postponed-again/>
- Russia Today. (2015, Νοεμβρίου 24). *Russia-Turkey relations sour after Su-24 downed at Syria border*. Ανάκτηση από RT: <https://www.rt.com/news/323240-russia-turkey-warplane-downed/>
- Russia Today. (2015, Νοεμβρίου 27). *Syrian Turkmen commander who 'killed' Russian pilot turns out to be Turkish ultranationalist*. Ανάκτηση από RT: <https://www.rt.com/news/323658-turkmen-commander-turkish-ultra/>
- Rzayeva, G. (2018). *Gas Supply Changes in Turkey*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

- Sanger, D., & Haberman, M. (2016, Ιουλίου 20). *Donald Trump Sets Conditions for Defending NATO Allies Against Attack*. Ανάκτηση από New York Times: <https://www.nytimes.com/2016/07/21/us/politics/donald-trump-issues.html>
- Saracoglu, C., & Demirkol, O. (2015). Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under the AKP Rule: Geography, History and National Identity. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42(3), σσ. 301-319.
- Šedivý, M. (2012). The Diplomatic Background of Austria's and Prussia's Military Assistance to the Ottoman Empire in the 1830s. *West Bohemian Historical Review*, 2, σσ. 149-177.
- Sergunin, A. (2016). *Explaining Russian Foreign Policy Behavior*. Stuttgart: ibidem Press.
- Shapiro, J. (2016, Ιουνίου 22). *The US Brokers a Turkish-Israeli Reconciliation*. Ανάκτηση από Geopolitical Futures: <https://geopoliticalfutures.com/the-us-brokers-a-turkish-israeli-reconciliation/>
- Shlapentokh, D. (2007, Ιουνίου). Dugin, Eurasianism, and Central Asia. *Communist and Post-Communist Studies*, 40, σσ. 143-156.
- Sloat, A. (2018). *The West's Turkey Conundrum*. Washington, D.C.: The Brookings Institution.
- Söyler, M. (2015). *The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*. New York: Routledge.
- Sputnik News. (2015, Νοεμβρίου 25). *Downed Su-24 Pilot Found 'Safe And Sound', Taken to Hmeymim Base*. Ανάκτηση από Sputnik News: <https://sputniknews.com/military/201511251030713848-downed-jet-pilot-safe-airbase-hmeymim/>
- Stein, A. (2017, Δεκεμβρίου). *Ankara's Look East: How Turkey's Warming Ties with Russia Threaten Its Place in the Transatlantic Community*. Ανάκτηση από War on the Rocks.
- Stergar, R. (2017, 10 12). *Panslavism*. (P. G. Ute Daniel, Επιμ.) doi:10.15463/ie1418.11123
- Sukhankin, S. (2017, Νοεμβρίου 14). *Russia Pours More Military Hardware Into 'Fortress Crimea'*. Ανάκτηση από Eurasia Daily Monitor: <https://jamestown.org/program/russia-pours-military-hardware-fortress-crimea/>
- Tachau, F., & Good, M.-J. D. (1973, Ιούλιος). The Anatomy of Political and Social Change: Turkish Parties, Parliaments, and Elections. *Comparative Politics*, 5(4), σσ. 551-573.
- Talbot, V. (2018). *Turkey: Towards a Eurasian Shift?* Milano: ISPI.
- Taspinar, Ö. (2008). *Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism*. Washington, DC: The Carnegie Middle East Center.
- Teoman, E. (2018, Νοεμβρίου 15). *Turkey's Near Abroad Expansion*. Ανάκτηση από Institute for the Study of War: <http://iswresearch.blogspot.com/2018/11/turkeys-near-abroad-expansion.html>
- Teoman, E., Cafarella, J., Dunford, J., Becker, P., & Hatton, K. (2018, Νοέμβριος). *Turkey Brief: Erdogan Ramps Up Pressure on the US*.

- Ανάκτηση από ISW: <http://iswresearch.blogspot.com/2018/11/turkey-brief>
- The Moscow Times. (2015, Δεκεμβρίου 15). *Russian Ambassador to Turkey Sets 3 Conditions to Overcome Tension Between Countries*. Ανάκτηση από The Moscow Times: <https://themoscowtimes.com/news/russian-ambassador-to-turkey-sets-3-conditions-to-overcome-tension-between-countries-51221>
- Titov, A. (2015, Νοε 28). *Russia and Turkey: a long history of turbulent relations*. Ανάκτηση από The Conversation: <https://theconversation.com/russia-and-turkey-a-long-history-of-turbulent-relations-51424>
- Tsygankov, A. P. (2016). *Russia's Foreign Policy*. Lanham • Boulder • New York • London: Rowman & Littlefield.
- Tsygankov, A. P., & Tsygankov, A. P. (2010, Dec 1). National ideology and IR theory: Three incarnations of the 'Russian idea' . *European Journal of International Relations*, σσ. 663-686.
- Turkeypurge. (2018, Νοεμβρίου 15). *Turkey's post-coup crackdown*. Ανάκτηση από turkeypurge.com: <https://turkeypurge.com/>
- United Nations. (1944). Convention on International Civil Aviation. Chicago.
- United Nations. (1982). Convention on the Law of the Sea.
- UPI. (2015, Δεκεμβρίου 2). *Russia accuses Turkey's Erdogan of oil dealings with IS*. Ανάκτηση από https://www.upi.com/Top_News/World-News/2015/12/02/Russia-accuses-Turkeys-Erdogan-of-oil-dealings-with-IS/9661449067429/
- Urcosta, R. (2018, Δεκεμβρίου 4). *Prospects for a Strategic Military Partnership Between Turkey and Ukraine*. Ανάκτηση από Eurasia Daily Monitor: <https://jamestown.org/program/prospects-for-a-strategic-military-partnership-between-turkey-and-ukraine/>
- US Army. (1984). *FM 100-2-1 The Soviet Army: Operations and Tactics*. Washington DC: Department of the Army.
- Walt, S. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Walt, S. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*(110), σσ. 29-46.
- Waltz, K. (1959). *Man, the state and war*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. (1964, Summer). The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, 93(3), σσ. 881-909.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: Mac-Graw Hill.
- Wendt, A. (1992, Spring). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), σσ. 391-425.
- Wight, M. (1998). *Διεθνής θεωρία. Τα τρία ρεύματα σκέψης*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Winrow, G. M. (2000). Turkish Policy toward Central Asia. Στο A. Markovski, & S. Sayari, *Turkey's New World. Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy* (σσ. 116-130). Washington DC: The Washington Institute of Near East Policy.
- Yurdusev, A. (2004). The Ottoman Attitude toward Diplomacy. Στο A. Yurdusev , *Ottoman Diplomacy* (σσ. 5-35). New York: Palgrave Macmillan.

- Yurdusev, E. (2004). Studying Ottoman Diplomacy: a Review of the Sources. Στο A. Yurdusev, *Ottoman Diplomacy* (σσ. 167-193). New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- Zakem, V., & Saunders, P. J. (2016, Μαρτίου 17). *The National Interest*. Ανάκτηση από How Russia Views Its 'Compatriots' in the Near Abroad: <https://nationalinterest.org/print/feature/how-russia-views-its-compatriots-the-near-abroad-15516>
- Zevelev, I. (2016). *Russian National Identity and Foreign Policy*. Washington DC: CSIS.
- Zoellick, R. (2017, Αυγούστου 22). *The conflict at the heart of Donald Trump's foreign policy*. Ανάκτηση από Financial Times: <https://www.ft.com/content/896ff946-868e-11e7-8bb1-5ba57d47eff7>
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. New York: I.B. Tauris.
- Αγτζίδης, Β. (2016, 12 2). *Το ιστορικό βάθος της ρωσο-τουρκικής αντιπαράθεσης*. Ανάκτηση από Huffingtonpost.gr: https://www.huffingtonpost.gr/vlasis-agtzidis/-_2816_b_8697158.html
- Αρσονιάδης, Β. (2016). *Η ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ «ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΒΑΘΟΥΣ»*. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ (2002 - 2012). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ), Τμήμα Νομικής. Τομέας Διεθνών Σπουδών. ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ.
- Βερέμης, Θ. (1995). *Η Τουρκία σήμερα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Γκούβας, Δ. Γ. (2009). *Οι Διπλωματικές Σχέσεις Ρωσίας - Τουρκίας Κατά τον 20ο και 21ο Αιώνα: Η οικονομική Συνεργασία τους υπό το Πρίσμα του Ενεργειακού Ζητήματος*. Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Γλύκατζη Αρβελέρ, Ε. (2004). *Ευρωπαϊκή Ακριτική Παράδοση: από τον Μεγαλέξαντρο στον Διγενή Ακρίτα*. Αθήνα: Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
- Δημόπουλος, Δ. (2018, Μαρτίου 18). *Η Ρωσική Εξωτερική Πολιτική στα 18 χρόνια παντοδυναμίας Πούτιν*. Ανάκτηση από Huffington Post: https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-rosike-exoterike-politike-sta-18-chronia-pantodenamias-poetin_gr_5aad8405e4b0337adf844335
- ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. (2017, Μαΐου 6). *Συρία: Για «ζωνες αποκλιμάκωσης» συμφώνησαν Ρωσία, Τουρκία, Ιράν*. Ανάκτηση από kathimerini.gr: <http://www.kathimerini.gr/908454/article/epikairothta/kosmos/syria-gia-zwnes-apoklimakwshs-symfwnhsan-rwsia-toyrkia-iran>
- Κουσκουβέλης, Η. (1997, Μαΐος). Η έννοια της σταθερότητας στη θεωρία της διεθνούς πολιτικής. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΣΤ(21), σσ. 115-141.
- Κουσκουβέλης, Η. (2010). *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Λίτσας, Σ. Ν. (2010). *Πόλεμος και Ορθολογισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Λίτσας, Σ. Ν. (2014). *Ιλιάδα και Διεθνής Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Λουμιώτης, Β., Πανουσάκης, Σ., & Σμπρίλιος, Κ. (2017, Σεπτεμβρίου 10). *Οι Σοβιετικοί*. Αθήνα: Ινφογνώμων. Ανάκτηση από Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922: <http://mikrasiatikhekstrateia.gr/politiki/sovietikoi>
- Μαυροπούλου, Μ. (2004). *ΝΟΥΤΟΥΚ: Ο μέγας ρητορικός*. Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Μηνάγιας, Χ. (2011). *Η γεωπολιτική στρατηγική και η στρατιωτική ισχύς της Τουρκίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Τουρική.

- Μηνάγιας, Χ. (2014). *Αποκαλύπτοντας τον Τουρκικό Λαβύρινθο: Ισλάμ & Πολιτική στην Τουρκία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάδμος.
- Μηνάγιας, Χ. (2016, Αυγούστου 2). *Ο πολιτικός και ο στρατηγικός στόχος του πραξικοπήματος στην Τουρκία*. Ανάκτηση από Liberal.gr: <https://www.liberal.gr/arthro/68882/amyna--diplomatia/2016/o-politikos-kai-o-stratigikos-stochos-tou-praxikopimatos-stin-tourkia.html>
- Μηνάγιας, Χ. (2016, Ιουλίου 16). *Τουρκία: Από το στρατιωτικό πραξικόπημα στην πολιτική δικτατορία;*. Ανάκτηση από liberal.gr: <https://www.liberal.gr/arthro/65932/amyna--diplomatia/2016/tourkia-aro-to-stratiotiko-praxikopima-stin-politiki-diktatoria.html>
- Μηνάγιας, Χ. (2016, Αυγούστου 3). *Χρονολογική εξέλιξη του πραξικοπήματος στην Τουρκία*. Ανάκτηση από Liberal.gr: <https://www.liberal.gr/arthro/69080/amyna--diplomatia/2016/chronologiki-exelixa-tou-praxikopimatos-stin-tourkia.html>
- Μηνάγιας, Χ. (2017, Απριλίου 17). *Τουρκία Δημοψήφισμα: Οι συσχετισμοί, οι συνέπειες*. Ανάκτηση από Militaire.gr: <https://www.militaire.gr/τουρκία-δημοψήφισμα-οι-συσχετισμοί-ο/>
- Μητράρας, Α. (2010). *Η ιδέα του τουρκικού εθνικισμού στο έργο του Ζίγια Γκιοκάλπ (Ziya Gokalp) και η επίδρασή του στον κεμαλισμό*. Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Νικολάου, Ν. (2018, Φεβρουαρίου 25). *Η ρωσική ναυτική παρουσία στην Μεσόγειο: Ένα διαχρονικό φαινόμενο*. Ανάκτηση από Huffpost: https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-rosike-naetike-paroesia-sten-mesoyeio-ena-diachroniko-fainomeno_gr_5a84acc8e4b00e7aba2d295a?utm_hp_ref=gr-diethnes
- Νταβούτογλου, Α. (2010). *Το Στρατηγικό Βάθος - Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Σαραντάκος, Ν. (2009). *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία: Δραγουμάνος*. Ανάκτηση από <http://www.sarantakos.com/language/dragoman.htm>
- Τζιάρρας, Ζ. (2018, Ιουλίου 30). *Εκφάνσεις ενός «Νέου» Διεθνούς Συστήματος και η Τουρκία*. Ανάκτηση από zenonas-tziarras.net: <https://zenonas-tziarras.net/2018/07/30/εκφάνσεις-ενός-νέου-διεθνούς-συστή/>
- Φράγκος, Φ. Σ. (2012). *Ποια Τουρκία; Ποιοι Τούρκοι;*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη.